

KÜZDELEM A VILÁG KERESKEDELMI URALMÁÉRT.

I. Az Egyesült-Államok.

Nem mondok újat, midőn ráutalok arra a jelenségre, hogy a XIX. század nagy liberalismusa — fényes, szép elméletek, lángoló nagy elmék e teremője — haldoklóban van mint politikai vezéreszme. »Imperialismus«, *terjeszkedés* lett a nagyhatalmak vezető gondolata. Terjeszkedés lett a hitvallása a liberális Angliának, Németországnak, Oroszországnak, Franciaországnak s az északamerikai Egyesült-Államoknak egyaránt. Cobden, John Bright, Gladstone, Deák Ferencz, Kossuth Lajos minél szélesebb kört átfogni óhajtó kereskedelmi és politikai felfogása helyett uralkodóvá lett a Chamberlain, Rhodes, Mac-Kinley, Roosevelt, II. Vilmos és Bülow gondolkodása. Semmi érzelmi, semmi filozofikus momentum!

Mindenik csupa erő, csupa energia, metsző hidegség, számítás. Erő és energia kell otthon; hisz a hő energiája hajtja a világatomokat. Merő számítás, hideg éleslátás külföldön; hisz az ész kormányozza a hő tevékenységét! Csalódtunk volna hát, azt hívén, hogy a hódítók kora lejárt? Csalódtunk, azt hívén, hogy egy hatalmat sem vonz többé a »területe nagyságával való dicsekvés«? Úgy látszik igen! Különben alig érthető, mi oka lehet annak a hónapok óta tartó, minden pillanatban kitöréssel fenyegető hatalmi féltékenységnek, mely az itthon békében élő s békét hirdető nemzeteket oly erősen hatalmában tartja távol világrészekben. (Fashoda, Cuba, Transvaal, China stb.) Alig érthető az a nevetségesnek tetsző, oly szembeötlő jelenség, hogy a világ két leghatalmasabb állama: több ezer kilométer távolságban fegyvert fogni kész egy parányi kis vasútdarabka bírásáért, a mely — ma — egészen jelentéktelennek látszik. E csalódás azonban csak látszólagos. Pusztán egy terület bírása ma már nem izgatja a nagyhatalmakat. Izgatja azonban *a kereskedelmi érdek és kereskedelmi verseny: a huszadik század ural-*

kodó politikai gondolata. Hol fekszik egy terület; milyen hasznot hajt; mi terem rajta; mi van bensejében; milyen nép lakja: ez ma a kérdés. És e kérdés kutatása absorbeálja a tudomány és technika emberének, az államférfinak és katonának, a kereskedőnek, munkásnak figyelmét. Új felfogás vezeti az elméket, a mely új felfogás megdöntötte a régit, melyet Anglia Waterloo győzelme vezetett be; a miként új nemzetközi politikai állapot jött létre mely megdöntötte a Waterloonál megalapított európai egyensúlyt«; megfosztotta Londont »a világ pénzcentruma« jellegétől. Ezen új felfogás és új politikai helyzet Franciaországnak, mint elsőrendű világhatalomnak összerogyásával, Németországnak mint elsőrendű világhatalomnak megjelenésével kezdődik. Az 1870. utáni változás létrehozásában működő erők azóta összegyűjtött energiával hatva a társadalomra, egész mélyében megváltoztatták az élet feltételeit és szörnyű változásokat ígérnek a jövőre. Minden társadalomban uralkodó hajlandóság lett *a nagyobb, sűrűbb tömegekben való egyesülés*; egyesülten minden lehetséges gazdasági forrásnak lehetőleg egy faj, egy nyelv, egy nemzet számára való kizárólagos lefoglalása. Uralkodó hajlandóság lett, hogy az életrevalóbb, gazdaságosabb felfogású tömeg elpusztítsa a pazarabbat és gyengébbet.

A régi liberális felfogásból ez új felfogásba való átmenetnek épen most érezzük lázát és forrongását, amely forrongásban új hatalmak születnek, régiak hálnak meg. E küzdelem túlnyomó részét azon láthatatlan erő hatalma dönti majd el, mely rothadtta tette a *latin* világot; mely megdöntötte *Anglia* kereskedelmi, ipari, pénzügyi, irodalmi múlt századbeli hegemoniáját; mely teljesen új gazdasági rendszer középpontjává emelte *Németországot*, talpig felfegyverezte a világ legbékéségesebb kalmár nemzetét, a *Yankeet* s kiterjesztette a *muszka* moloch karjait egész Észak-Ázsiára, Észak-Chinára a Jangtse-Kia'ng folyóig. Háború van künn a nagy világban. Világforradalom! A kultúrnemzetek mindenike érzi, látja, tudja: »a lenni vagy nem lenni« örökös kérdése újjólag világrendítő s világépítő alakjában merült fel az idők méhéből. Életre-halálra foly a küzdelem.

Nem nyers erőszakkal még, hanem észszel, éleslátással, ügyességgel, bátorsággal, kitartással, taktikával, pénzzel.

Az értelem, akarat energiája küzd az értelemmel akarattal. Tudományos kereskedelmi nevelés a hasonlóval, taktika a taktikával épen úgy mint a fegyver a fegyverrel a háborúban. És ez a küzdelem épen nem vértelen. Jobban telve van ez

irtózatos erőfeszítésekkel mint a nyers erő, a kard és izom háborúja; ez a küzdelem épügy megtölti a levegőt, elméket, érzelmeket, csatateret: diadalordítással, halálhörgéssel, eszmékkel és nagy indulatokkal, holtak romjaival, nyomorékokkal mint az ágyuk harcza. Sőt e küzdelemben nem egy-két nemzet, hanem az egész világ megremeg, a civilizált nemzetek teljes világa. E küzdelem dönti el legalább százestendőre kontinensek gazdagságának, szegénységének, tudományának, irodalmának, morális fejlődésének irányát, életét, az egész civilizáció jövőjét. Nem csoda, ha ilyen körülmények között, Európa és Amerika, Ázsia és Afrika ég az előkészület lázában. Harczba, a jövőendő kereskedelmi hegemoniáért való harczba minden ország minden fegyverével készül.

Az angol napilapok jó egy évóta hoznak naponta közleményeket a hanyatló világgazdaságról; a földművelés, kereskedelem csökkenéséről. Új *heti* lapok, új *havi* folyóiratok alakultak *s alakulnak csupán azzal a czéllal*, hogy feltárják az angol kereskedelmi hegemoniát ért csapást; új kereskedelmi világhatalmak keletkezését, ezek versenyét, a mely verseny gyökerében támadta meg s végpusztulással fenyegeti az *angol világhuralom életerejét*. Harczba szólítják e lapok hasábjain, a legkiválóbb tudósokat, közgazdászokat, képviselőket, kereskedőket, A parlament tagjai *agitáló* körútra indulnak, hogy »tudományosabb« kereskedelmi és technikai iskolákat teremtsenek. Együtt munkál kormány és ellenzék.

Nincs közöttük, törekvésekben különbség, ellenségeskedés. A kontinensen úgy gyalázott Chamberlain, míg a búrok ellen harczol, időt talál a *birninghami* kereskedelmi, technikai új egyetem megalapítására, szervezésére, a költségek összegyűjtésére. Ugyanakkor az ellenzék vezére Roseberry a glasgowi egyetemről sürget »tudományosabban nevelt kereskedőket«, s adja ki a jelszót: »Educate! Educate! Educate! különben elvész a brit világhatalom.« S szavára megnyílnak az angol erszények; 3 hónap alatt előáll az egyetemi jellegű »London School of Economics and Political Science« új épülete, új tanítási rendszere. *)

Németországban megmozdul az utcza is, ha közgazdasági dologról van szó. Pedig ott örökodik a német császár — ez az Isten minden kegyelmével megáldott nagy államférfin — latba-

*) Lásd: The Times 1901. márcz. 17., 22. sz. és »Huszadik Század« I. kötet, 223. lap.

veti minden tekintélyét, lelkének minden szenvedélyét, tüzer, férfias erejét, a hideg elme minden számítását, taktikáját, hogy nemzetét oly útra vezérelhesse, melyen előkészülhet a jövő küzdelmekre. Taktikázik itt, hogy hajóhada legyen; hazug ürügyei törbe Chinába, hogy megelőzzön óriási szén- és vastelepek megszerzésében — a melyektől a jelen század gazdasági supremáciája függ — más betörőket; egyezkedik az agráriusokkal ott, hogy keresztül erőszakolhassa a rövidlátók ellenében csatornajavaslatát s ezzel megadja a német iparnak a versenyképességet, hogy aczéla, vasa, kőszene, gabonája, fája, *olcsón* jelenhessék meg a távoli piacokon is. *)

Sajnos a magyar közvélemény nem törődik azzal, hol épül vasút és hol nem épül; hol nyílik csatorna, s miért nem nyílik ott, a hol nyílnia kellene? Kit érdekel nálunk a bosnyák-dalmát-délvidéki vasút kérdése? Mit bánjuk mi, ha az osztrák, olasz, muszka felfalják is egymást a dalmát kikötőkért, melyek Magyarországhoz tartoznak; idegen kézben a magyart *zárják* el az egyedüli szabad és olcsó közlekedéstől a tengertől; magyar kézben a magyarnak nyitnak a tengerre utat; a magyarhoz nyílnak a Balkán kereskedelmével! Mit bánja a magyar közvélemény, mennyi hajója úszkál a Dunán, Tiszán, s miért nem úszkál több! Miért törje a fejét a viszonyok változásán, új helyzetek alakulása által okozott új európai politikai, gazdasági szövetségeken? Majd megoldja Európa diplomáciája ott ahol akarja s megköti újra ott a hol jónak látja! A magyar közvélemény alhatik, hisz örökös érdekein az *osztrák diplomácia!* Neki minden mindegy. Csak Bécs nem mindegy. Háromszázötven év szokása köti, hogy arra tekintsen folytonosan és ne lássa meg a saját érdekeit.

Node annál jobban törődik ily dolgokkal az osztrák, a muszka is. Az északamerikai Unió hasonlóan csatornákat épít, hajóhadat, hadsereget állít. Consolidálja pénzét, erejét, energiáját, nyersanyagát, terményeit. Készül a világmérfőzésre.

Ezen világversenynek eddigi folyásáról és *a versenyző nagyhatalmak* jelenlegi erejéről, múltja s jelene ismerése alapján a jövő alakulásokról óhajtok szólni. A mostani első alkalommal az »Északamerikai Egyesült-Államok kereskedelmi supremáciájá«-ról második cikkemben: »N.-Britannia elvesztett

*) Elég ráutalnom arra, hogy a cikk megírása óta a csatornajavaslat ellenzése kormányválságot okozott.

hegemóniájáról; harmadikban: »*A világhatalommá lett Német-birodalom*« kereskedelmi erejéről és politikájáról és ha csak lehetséges, — *feltételesen* ígérhetem, mert az adatok roppant hiányosak, rendezetlenek s nehezen hozzáférhetők, bár azt tartanám magam is a legérdekesebb cikknek, — a negyedikben a más igáját húzó, szegény »*Stagnáló Magyarbirodalom*«, erről a fiatal óriásról, kinek karjaiban a világhódító ereje, szívében a hódító tüze, büszke lelkesedése, vakmerő bátorsága ég, párosulva a legfelségesebb emberi érzelmekkel, politikai érettséggel, érzékkel, politikai erővel és megfontolással. S ez az ifjú óriás elgémberedett tagokkal húzza a más gazdasági igáját; vérével táplál idegeneket, míg maga éhezik! Pedig tagjairól csak egyetlen nyújtózására ezer darabra szakadva pattognának le kötelékei.

A következő három cikk adatai számokkal igyekeznek meg-rajzolni azon erőméreteket, erő és energiabeli viszonyokat otthon és nemzetközi érintkezéseiben, a melyek a jelen század nemzetközi politikai, gazdasági alakulásait irányítják és meg-szabják; illusztrálni fogják azon külső és belső hatalmi törekvést, mely egyedül s legszigorúbban a birodalom gazdasági érdekei körül csoportosul.

Ezenkívül *meggyőzni óhajtanák az adatok a magyar olvasót* arról, hogy minden közjogi conservatismus, aggodalmaskodás és torzsalkodás félretételével, *legfontosabb, a nemzet jövő életére majdnem egyedül és teljesen határozó kérdés: sikerül-e, — a par excellence gazdasági kereskedelmi politika korszakában — egy-oldalú agriculturalis politikáját önálló magyar kereskedelemi, önálló magyar ipar teremtésével ilyen általános közgazdasági és kereskedelmi politikává átalakítani?*

A megoldatlan közjogi kérdéseket egyelőre nyugodni hagyva, a közeljövőben össze tudja-e szedni az ország minden erkölcsi, szellemi, anyagi erejét, minden kitartását, minden találékonyságát, hogy a legközelebbi nemzetközi szerződések tárgyalásakor, csupán *egyedül és a legszigorúbban vett magyar gazdasági érdekeket* szolgáló nemzetközi gazdasági szerződéseket kössön, természetesen az Ausztriával való *politikai szövetség* fenntartásával? És tud-e *a fennálló osztrák politikai szövetség keretén belől önálló gazdasági életet alapítani és élni?*

Komolyabb, nehezebben megoldható, súlyosabb kérdés előtt még alig állott e nemzet. Szüksége volna az éleslátás mindent átfogó s előre tudó tekintetére; a férfi minden erejére és kitartására; az elmére nehezedő aggodalom minden fontol-

gátására, lázas tevékenységére. Most alapítja meg a jövő Magyarország gazdagságát s vele uralkodó kulturális és nemzeti létét. Vagy megveti az elszegényedésnek s vele a romlásnak ágyát. A már érezhető és soha nem sejtett arányokban fokozódó gazdasági verseny szorítását nem állhatja ki, a saját hazájában idegen, barátságtalan indulatú nemzetiségeket nem tarthatja féken s nem szívhatja fel egy pusztán agriculturalis magyar nemzet, mely bomladozik; *stagnál születési s vagyoni előhaladásban* a ránehezedő, alig elbírható terhek súlya alatt!

De térjünk vissza az Egyesült-Államokhoz. Ki ne emlékezne arra az általános »derültség«-re, mely elfogta Európát a spanyol-amerikai háború kezdetén? Háború, melyet »a föld legbékésebb« kereskedő-nemzete kezd; katonákkal, kiket tisztjeik a harctéren »uraznak« s hosszú beszédekkel visznek ütközetbe; katonákkal, kik a katonai szervezetben is fentartják polgári jogait és önérzetüket: nem mindennapi látvány! Épen szokatlan a feudális, majdnem katonai fegyelemben nőtt Európának, melynek nagy közönsége az amerikainak csak különczségeiről s pénzéről hallott s figyelme a legtöbbször csak akkor irányult az Unió felé, midőn egy-egy európai gentleman nagyobb összeggel a boldog haza nyugalmaiba vitorlázott. Csak Anglia vette komolyan. Tapasztalatból tudta, hogy az ő volt gyermeke megérdemli a legintenzívebb figyelmet. Tudta, hogy az 1776-i függetlenségi nyilatkozat óta a legújabb kor legérdekesebb s leghatalmasabb állama van kialakulóban; s hogy történelme a legtanulságosabb része az újkor történelmének. Igen, az újkor *legmodernebb, legérdekesebb s a közeljövőben leghatalmasabb állama alakult meg* az Egyesült-Államokban, egy nemzettel, mely több mint száz különféle rétegű, fajú, nyelvű, vérű, szokású népelemet volt kénytelen megemészteni, míg előállott a mai sajátos egyéni jellegű, egységes Yankee-nemzet. Több mint száz évig tartott e folyamat. Ezen idő alatt absorbeálta teljesen saját nagy országának assimilálása; alkotmányának megalkotása és fejlesztése; a különböző érdekű államok érdekeinek kiegyeztetése. Csak önmagával foglalkozhatott. Mily példátlan nehézségeket kellett az Unió kormányának a kezdet-kezdetén legyőzni, elég lesz felemlítenem az 1787-i philadelphiai alkotmányhozó gyűlést, mely a következő helyzet előtt állt: A kisebb államok a nagyobbak elnyomásától féltek. A déli »rabszolga-államok« berzenkedtek az északi, mindinkább szabaddá levő államok ellen. Massachusetts kereskedelmi érdekei előtt közö-

nyösnek látszott Virginia provinciájának Kentuckynak és Tennessee (North Carolina province) a Mississippin való szabadhajózás. New-Yersey el volt keseredve New-York ellen, a nagy államok által a kisebb államok áruira szabott vámok miatt. Virginia elszakadással s déli szövetség fölállításával fenyegetőzött. Az elkeseredett föderalisták anarchistáknak mondták a szövetség ellenségeit; míg a szövetség ellenesei idegen fejedelem alatti tirannismus felállításával vádolták a »szövetség« híveit. Ennyi nehézséget, érdekelletét kellett legyőzni és kiegyenlíteni; a fenyegető polgárháború kitörését megakadályozni. Kölcsönös engedékenység, türelem, józan ész, Washington nagysága, idealismusa, — mely benne van az alkotmányban is, — James Madison taktikája, békéltető tehetsége, Hamilton és mások támogatása, tehetsége létrehozta a máig érvényben levő alkotmányt, mely Gladstone szavai szerint: »a legcsodálatosabb mű, melyet egy adott időben emberi elme alkotott, emberi czélokra« s a melynek jellege a nagy Abraham Lincoln szerint: »A nép kormánya, a nép által, a nép javára, az isten változhatatlan törvényeinek örök-igazságú elvein felépült kormányzat.« Igen nagy volna ez az eredmény, ha többet nem tudna is felmutatni. Mi hatszáz év alatt tízszer ennyi politikai hatalommal sem tudunk néhány kisszámú nemzetiséget beolvasztani; sőt nem bírtuk a magyar politika barátjaiul sem őket megnyerni.

Ilyen állam »nem enyészhet el«,*) ilyen állam csak nagy lehet. Nekünk európaiaknak hibánk, hogy alakulásában nem láttuk meg a mutatkozó nagyságot; nekünk hibánk, hogy nem vettük észre, hogy ez az ifjú óriás, ez a monstrum, a ki telve van energiával, intelligenciával, óvatossággal és vállalkozó kedvvel, a mik a jövő gazdasági világnak legfontosabb gazdasági tényezői« **) — hogy ez ifjú óriás elérte férfikorát. A Yankee-nemzet megért világmunkájára s kész felvenni egy világ-birodaloméért a felelősséget!

Ha Európa a fejlődést figyelemmel kísérte volna, természetesnek találta volna — a miken úgy meglepődött, megdöbbsent, sőt megriadt — a manillai és san-iagoi győzelmeket. Hiszen csak külső, természetes következményei és nyilvánulásai voltak azok annak a nagy, mély, megdöbbsentő háborúnak, melyben a kereskedelem, ipar, agricultura terén leverte Nagy-

*) Lincoln elnök szavai a polgárháború idején.

**) Leroy Beaulieu: N. Wiener Tageblatt, 1001. jan.

Britanniát, elhódította ennek hegemoniáját. Nem volt e gazdasági harc enyhébb küzdelem, mint a cubai; hatásaiban pedig kiszámíthatatlan (megdöbbentő eredményeit Angliára a következő cikkem adja), csak zajtalanabb küzdelem volt. Mindkét győzelem Európa nemzetén aratott győzelem volt. Az Angliától elhódított kereskedelmi felsőség, mondhatni rákényszerítette az Unióra, hogy katonai s kolonizáló hatalommá legyen, akarata ellenére. Csak idő kérdése volt az egész hamarabb-e vagy későbben. Az Unió megértette helyzetét, bár nem várta ily hamar elkövetkezését. Hiszen gazdasági supremáciáját az utolsó tíz év alatt küzdve ki, csak egy évvel azelőtt 1897-ben tette teljessé és nem vitathatóvá. De csak politikai, katonai ténye: 1898. óta ébredt tudatára a világ, hogy az Egyesült-Államok hatalmával komolyan számolnia kell. Kereskedelmi újságok, napilapok, tudományos — angol, német, francia — lapok (sajnos egyetlen magyar sem) kezdték magyarázni: »Az Egyesült-Államok versenyét«; »Miért érzi Anglia Amerika versenyét«-t és így tovább. Németországban, az Unió productumainak invasioja miatt, nagy politikai párt tette programmjává, az amerikai cikkek beözönlésének vámvizsgálati, törvényhozási intézkedésekkel való korlátozását. Sőt a legújabban a »*The Times*«, »*Kölnische Zeitung*« etc. szerint, a legkomolyabban fölmerült a német-orosz gazdasági szövetkezés gondolata kereskedelmi téren, az Unió kereskedelmi hatalma korlátozására. Anglia terveiről tüzetesebben következő cikkem ad számot. Eddig Anglia vesztett legtöbbet. Hiszen Egyiptomban a híres katonai hidat, bár ötezer kilométerrel van távolabb az Uniótól, az Unió mérnökei építették fel, mert *olcsóbban* és *gyorsabban* dolgoznak.*) Pedig — jellemző — alig két évtizeddel ezelőtt Liverpoolból *olcsóbban* lehetett szállítani a vasárúkat a mexicói öbölbe, mint a Mississippi mellékéről; és *olcsóbban* vihette Liverpool az angol síneket San-Franciscoba a Horn-fokot megkerülve, mint tehette Chicago. Hasonló meglepő adatokkal telve van a »*Tenth Census of the United States*«. (Washington, 1883. Govern. office.)

S ma a több ezer kilométerrel távolabb eső Unió által Dél-Afrikába, Anglia egyik kereskedelmi erősségébe, szállított,

*) Az *atbarai* nagy hidat, melynek Kitchener *sudani* operációit kellett megkönnyíteni, amerikai cég *hét hét* alatt építette meg, míg angol cég ugyanazon munka elvégzésére *hét hónapot* kívánt. — Egyik angol vasúttársaságnak *4 hónap* alatt szállította *olcsóbban* azon lokomotívokat egy cég Philadelphiából, a melyeknek szállítására angol cég *18 hónapot* kívánt.

az angolokéval versenyző áruk 1893—1898. között vagyis öt év alatt: 139 perccenttel növekedtek, mint a jóval közelebb eső Angolországéi! És a versenyen kívül álló, speciális czikkeiből az Unió által ugyanott eladott áruk: 565 perccenttel növekedtek 1893—1898. alatt!*)

A nagy szibériai vasúthoz, Észak-Chinában amerikai aczél-síneket raknak le. Finnország, az orosz búzatermő mezők kapujában, amerikai lisztet fogyaszt. Chinából az amerikai árú kiveri az angolét. Londonból, a lokomotívok hazájából az *amerikai gép* húzza a vonatokat. S egy londoni előkelő technikai lap az: »Engineer« szomorúan vallja meg aényt: »Az amerikai gép sokkal használhatóbb« mint a tetszetősen kiállított angol és skót gép.«

Ez adatok csak a legszélsőbb exporthatárokat mutatják. Egy ország ellen sem tör különösebben; de mivel az angol kereskedelem átölelte, hatalmában tartotta az egész földet, természetesen, hogy a föld minden nemzeténél piacot szerezni törekvő yankee, vele mindenütt találkozik s összeütkezik. Némely országba még keveset szállított az Unió, — mert ne feledjük, »export-invasiója« voltaképen három évre tehető (1898, 1899, 1900); *egyidős az új gyarmatosító világhatalommal*, de nincs iparág, a mely ma már versenyét ne érezné. Néhány adat illusztrálni fogja azt a bámulatba ejtő, káprázatos haladást, a mit a Yankee-kereskedelem tett.**)

1875-ig az Unió exportja mindig kevesebb volt importjánál. Ennek oka abban volt, hogy 1873-ig Anglia versenytárs nélkül állt mint gyáros és kereskedő-állam a világpiaczon. Hegemóniáját 1760-tól, — a midőn Hollandiában, a világ akkori pénzczen-trumát megingatta s magához ragadta. — 1760 és 1815 között elvitathatatlanul megalapította és 1815—1890 között London a világ pénzczen-truma volt. A mi mindenfelől az aranyak Lon-donba való özönlését jelentette.

*) Ez adatok a »British-South-African Gazette« évi nyomtatott tábláján jelentek meg; »Harpers Weekly« 1901. febr. 6. amerikai hetilapból vettem át.

**) A következő adatokat: a „*Statistical abstract of the United States*” 1898. Washington; „*Annual Report of the Chief of the Bureau of Statistics etc. of U. States*”. 1891.: a „*Statesman's Yearbook*”-ból, a „*The Times*”, „*Daily Mail*”, „*Daily Express*”, „*New-York, Herald*”, „*The Statistician and Economist*”, a „*Harper's Weekly*”, „*The Atlantic Monthly*” című könyvek s lapok sorozatos czikkeiből jgyeztem ki.

Előnyös politikai helyzetét s kereskedelmi monopóliumát kitűnően használta, mert 1845—1870 között ki nem számítható vagyont gyűjtött. Óriási összehalmozott pénzét otthon nem tudva elhelyezni, Argentínában, Ausztráliában, Indiában, Amerikában vállalatokba tette mint gyáros, ültetvényes stb. Az angol pénzen e helyek termelése, ipara fejlődésnek indult s áruikkal csakhamar megjelentek az európai piacokon, a hol versenyt csináltak az angolnak. A meglevő európai nemzetek versenyével ez csakhamar érezhetővé vált. Az angol kezdett — eleinte alig észrevehetően — tért veszíteni az ötvenes évek végén; mert az elfoglalt piacok pénze növelte fenti államok erejét. Segítségükre jött az európai politikai változás. Franciaország összeroskadt. A helyébe lépő új, első continentalis hatalom, Németország, a francia pénzből nagy erőhöz jutott ipart teremtett. A német-francia háború leveretése után következett pénzreform óriási árcsökkenést idézett elő, a mit legjobban a terményárak érezték meg. Segítette lenyomni a gabona árakat az 1850-től betelepített Iowa, Wisconsin, Minnesota, Dakota (É.-Amerikai államok) termelése, mely 1870-ben már 74 millió bushel olcsón termett búzát dobott a világpiacra. Első következése ennek s a folytonosan fokozódó versenynek az lett, hogy N.-Britannia földművelése 1879-től megszűnt jövedelmező lenni, mindjobban hanyatlott, úgyhogy a britt nemzet legfőbb táplálékát a *kenyeret, húst a hetvenes évek elejétől külföldről* volt kénytelen vásárolni *kézpénzen*. Ha ipari nyeresége kipótolta volna agriculturalis veszteségét, nem lett volna baj. De a dolog nem úgy történt. *A népesség rohamos szaporodása* ezzel együtt fokozott kiadás külföldi táplálékért; felemelt munkadíjak; a folytonosan erősödő nemzetközi verseny állandóan csökkentette bevételét is. *Kiadása nőtt, bevétele fogyott, növekedett a népesség*. Bevétele nem fedezte kiadásait, a külföldön elhelyezett tőkájének egy részét kezdte visszavonni. 1876-tól az Argentínából, Indiából, Ausztráliából, Amerikából visszahúzódó tőke az angol productiv érték kevesbedését is jelentette. A helyzet azonnal megváltozott az Unió előnyére. A fokozott fizetési kényszer alatt, hogy fizetni tudjon, fokozta ipari, kereskedelmi productivitását, mert csak olcsó és nagy tömegű áruival nyerhetett tért az angoloktól megszállt piacokon; az Unió N.-Britanniával szemben exportáló állammá lett. Míg 1848—1875 közötti 22 év alatt az Unió *importja jóval meghaladta exportját*, vagyis jóval többet vásárolt, adott ki, mint a mennyit bevett; addig

a következő 22 év (1876 —1898) alatt exportja, vagyis *bevétele* múlta jóval felül importját, vagyis *kiadását*) (kivételt tett három év: 1888, 1889, 1893, ez utolsó tudvalevőleg óriási finandziális rázkodtatás éve volt). És ezen utóbbi huszonkét év alatt, — az Egyesült-Államok hivatalos jelentése szerint, — az exporttöbblet növekedése az importtal szemben egyszerűen példa nélkül való. A nyers *export fölöslege az import fölött* vagyis *bevétel többlete a kiadással szemben* volt:

1877-ben:	151 millió dollár	(755 m. K.*)
1878-ban:	257 »	» (1285 » »)
1879-ben:	264 »	* (1320 » »)
1892-ben:	203 »	» (1035 » »)
1894-ben:	237 »	» (1185 » »)
1896-ban:	103 »	» (515 » »)
1897-ben:	287 »	» (1435 » »)
1898-ban:	615.432,000	» (3075 » »)

De ez *csak a nyereséget* jelenti s nem az export s import egész összegét. Mert pl.:

1877-ben az egész exportja volt:	602 millió	dollár (3010 m. K.*)
1877-ben » » importja »	451 »	» (2255 » »)
1878-ban » » exportja »	694 »	» (3470 » »)
1878-ban » » importja »	437 »	» (2185 » »)
1898-ban » » exportja »	1 2 3 1 »	» (6135 » »)
1898-ban » » importja »	6 1 6 »	» (3696 » »)
1900-ban az egész exportja volt:	1,394.483,000	**dollár (6970 » »)

Az Egyesült-Államok összes *export többlete* az utolsó sikeres hat év alatt volt (1895—1900.) 2225 millió dollár (11,125 millió korona), †) Majdnem *négyszerese* ez az export-többlet az Orosz-birodalom összes importjának és exportjának és *hatszorosa* az orosz összes exportnak, 1899. évre. ††) Több ez az export-

*) A dollár után zeirjeioen levő szám *millió koronát* jelent.

**) Kuriosumként említem meg, hogy 1792-ben az Unió *összes exportja és importja tett*: 21.000,000 dollárt (105 mill. koronát). Lásd: »*Annual Report of the Bureau of Statistics on the Foreign Commerce of the Un. States*« Washington.

†) Ez adatokat a »*Whitaker's Almanack*« 1901. évi — különben *hivatalos* — adataiból számítottam ki.

††) 1899-ben Oroszbirodalom *importja* volt: 289 millió dollár és *exportja*: 364 millió dollár.

többlet (nyereség), mint a Magyarbirodalom *tíz évi* (1885—1894.) összes exportja.*) Míg *Britannia* ezzel szemben csak 1900-ban: *1130 millió dollárt veszített*, ennyivel haladta meg *importja exportját*.

Ismétlem e nyereséget (export-többlet) nem pusztán az Unió ipari, kereskedelmi, *gyártott* árúinak többlete adja. Mert az Unió nem csupán ipari cikkeket ad el, hanem nagymennyiségű nyersárúkat (gabona, ásvány, kőszén, élőállat stb.) is. Nyersárúból azonban bármennyit rak is hajóra egy nemzet, nem lesz kereskedő, iparos nemzet pl. az orosz, magyar. A yankee nemzet roppant fejlődésének valódi alapja is *saját gyártmányú ipari* cikkeinek, nagymértékű eladása. Pusztán fém-, érczárúinak *exportja* az 1889—1898. évtized alatt 339 perczenttel növekedett; míg összes *gyártott* cikkeinek exportja ugyan ezen 10 év alatt 110 perczenttel lett nagyobbá Ez tette nagygyá az Egyesült-Államokat; ez tette oly veszedelmes ellenfelévé, versenytársává az 1897-ig ipari és kereskedelmi egyeduralmat gyakorló N.-Britanniának. Az iparvállalatokba tett tőke volt: 1850-ben: 533 millió, 1860-ban: 1010 millió, 1870-ben: 1700 millió, 1880-ban: 2800 millió, 1890-ben: 4500 millió dollár körül. *1898-ban* először győzte le *pusztán ipari* árúval az Unió N.-Britanniát, azaz 1898-ig N.-Britannia egyedül messze túlhaladta *gyártott* cikkeivel más államok *gyártott* productumát. *De 1898-ban az Unió gyártott árúi felülhaladták Britanniáét is és ugyanakkor* otthon *saját* piacán is leszorította az idegen árúkat. Például felhozom az 1890. évet, a melyben az *Unió vett*: 357 millió dollár (1736 millió korona) árú iparczikket és 1890-ben a maga iparczikkeiből *eladott*: 151 millió dollár értékűt; ipari cikkeken *vesztett* tehát 106 millió dollárt (530 millió korona). Míg az Unió *1898-ban eladott*: 291 millió dollár értékűt (1455) és *vett* 231 millió dollárért iparárút; *1900-ban eladott* gyári cikkeiből: 432 millió dollárnyit (2160 millió korona) és *vett*: 329 millió dollárnyit (1645 millió korona), ez évi ipari *nyeresége* tehát 103 millió dollár. *1890—1900. tíz év alatt csupán gyári cikkeinek exportján 281 millió dollárt* (1405 millió korona) *nyert*. Gyári cikkeknél külföldről az Unióba való *importja* az utolsó tíz év alatt állandóan *apadt* s ugyanakkor az Uniónak külföldre való *ipari-exportja meghárom-*

*) A magyar királyság *exportja 1885—1894.* alatt összesen: 9587 millió korona és *importja 1885—1894.* alatt összesen: 9546 millió korona volt, a kereskedelmi minisztérium adatai alapján.

szorozódott. Nincs toll, mely győzelmet e szerény számoknál fényesebben tudjon lefesteni.

Az Unió összes ipari termelése volt 1880-ban: m. e. 6000 millió dollár; és 1895-ben m. e. 10,000 millió dollár az »American almanac« szerint.

És ha a pusztán ipari cikkektől visszatérünk az Egyesült-Államok általános kereskedelmére, a fentebb ismertetett előnyös helyzet akkor is megmarad. Mert mint jóval előbb említve volt, az Unió általános export-kereskedelme rohamosan növekedett főként az utolsó hat évben; de ugyanakkor általános import kereskedelme aránylag keveset emelkedett.

Világosítsa a mondottakat a következő adat:*)

Év	Export dollár	Import dollár	Az export többlete dollár
1895.	807.540,000	731.970,000	136.000,000
1896.	882.600,000	779.730,000	103.000,000
1897.	1,051.000,000	764.831,000	286.000,000
1898.	1,230.483,000	616.050,000	615.000,000
1899.	1,227.000,000	697.000,000	530.006,000
1900.	1,394.484,000	849.941,000	545.000,000
Összesen	6,594.107,000	4,439.422,000	2,225.000,000

Jó négyszerese ez az export-többlet a magyar államvasutak értékének.

A páratlan gyors haladást még szembeötlőbben tünteti fel az egyes export-cikkek növekedése. így az Unió 1889-ben 2.930,000 K. árú cipőt adott el; 1899-ben 13.555,000 korona árút, vagyis tíz év alatt ötször többet; papíráruk eladása tíz év alatt 5-ről 25 millió koronára. — *Aczél-vas* ipara 1889-ben jövedelmezett: 125 millió koronát; 1899-ben: 605 millió koronát. Ma az Egyesült-Államok gépeit használja a német gyáros; a gyárak szülőföldjén, a gépek hazájában: az angol gyáros; orosz, chinai, indiai, afrikai, és francia gyáros egyaránt Nem egyedül amerikai gépeket; de az amerikai mindenhova utat talál és jó fogadtatást. Pedig még csak a kezdet kezdetén van ipari productioja és versenye. Mi lesz pár év múlva, ha az alig egy hónap előtt alakult nagy »Aczél-trust« 1500 millió dollár (9000 millió korona!) tőkéjével kifejti erejét. Kezében tartja, egyetlen társaság ellenőrzése alatt a ma még csak sejtett gazdagságú vasbányákat, az összes, nagy gyárakat, vasutak jó ré-

*) L.: »Annual Report etc.«

szét? Az angolok, németek már most meg vannak rémulve s mint olyan veszedelmet rettegik, mely ellen a másik négy világrész természeti kincseit és emberi tudását kell egyesíteni. Összetörheti ez a monstrum az angol, német, francia vasipart akkor a mikor akarja. Mert egy kézben van; óriási tömeget, anyagot és munkát kevés emberrel, tehát olcsón kormányozhat. Háta mögött áll az Unió több mint kilencz millió négyszögkilóméter területe közel 80 millió lakóval, mint a gazdag, az idegen vasipar ellen *vámmal biztosított piac*; s mert az Unió területén a Trust szabja meg az árakat. Így ha külföldön veszteségre dolgoznék is, az otthoni piac pótolná veszteségét. Valóban, hamar valóra válhat a »Harper's Weekly« című előkelő amerikai lapnak e heti tréfás képe, a hol a kecskeszakállas bajusztalan, czilinderes, frakkos yankee az egész földgolyóbist vette körül aczélszalagjával; de az aczélszalag az európai földrészhez szorította John Bull, a »Deutsche Michel« a muszka, a francia lábait üs, a kik kínjukban és mozdulatlanságukban az aczélgűrűt mindjobban szorító yankeet ökleikkel az Ócéánon innen hiába fenyegetik, Erőszakos fenyegetéseik ellen megvédi a yankeet nemcsak az aczélszalag szorítása, de ha mozogni engedi is őket, az aczélszat tágitásával az aczélgűrűn levő »Modern Methods« felírás. A modern methodusnak e minden téren való érvényesítése adta meg Amerikának azt az erőt, sikert, kereskedelmi felsőséget, mely ma *utánzás, tisztelet, rettegés* tárgyává teszi a művelt világ leghaladottabb nemzetei előtt. Pedig még a kezdet kezdetén áll productiv erejének kifejlődése. Még nem virágzik minden iparág, minden termelési ág oly mértékben, a hogy a *yankee tehetsége* és gazdagon rendelkezésére álló *természeti forrásai, olcsó* szállítás lehetővé teszik.

Ezekre koránál fogva sem volt ideje. De lázas gyorsasággal dolgozik. *Ereje, találékonysága, tudása és kitartása* nem ismer lehetetlenséget, sem az ipar, sem a gazdálkodás terén. Az amerikai mezőgazdaság teljesen a magánosok tevékenységére utalva külterjes rablógazdálkodás volt. Óriási terület állt a lakosság rendelkezésére, dús östermő erővel, kevés munkással. Azért természetes volt, hogy a birtokrendszer mellett, mivel nagy területeket akart átölelni, gépekre, vagyis sok munkát olcsón végező, gyors eszközökre volt szükségük. Mert pótolni kellett a munkáskezet, az európai gazdálkodó szakértelmét, kímélni a tőkét. Így lett a mezőgazdasági gépek igazi hazája, teljes tökéletességre fejlesztője az Unió. S példátlan eredményeket ért el itt is. Farnjainak,

az azokon tett beruházásoknak, gépeknek, javításoknak értéke 1890-ben volt: *39,544 millió dollár. Négymilliónyolcszáz ezer család élt e farmokból, A farmokon levő állatok értéke 1899-ben volt 2000 millió dollár (10,000 millió korona). És hogy a szám mellett a minőség is elsőrendűvé lett, azt gazdáink előtt nem kell bizonyíthatni.)**

Az összes gazdálkodás az utolsó tizedig magánkezekben volt, magánember tevékenységére utalva. Ma már azonban az állam is ezerféle módon segíti a gazdát. Pénz, tanács, terv, irányítás, utasítás bőven foly a földművelési minisztérium szakembereitől. Beültet pusztaságokat, a mikből rövid pár év alatt milliókat húz. Csak most jött a híre, hogy a földművelési miniszter meghonosította a macaroni-búzát; a japáni (kiushu) rizsszel értékessé, állattenyésztésre alkalmassá tette Louisiana délnyugati, Texas délkeleti, eddig értéktelen óriási részeit. Több mint 20,000.000 dollárt fektetett be s az eredmény már egy év múlva: *egy millió dollárral több rizs termett Louisianában. De »a legértékesebb—James Wilson, a miniszter szavai szerint — »a legértékesebb mindenekfelett az elsőrendű magyar búzának s némely orosz búzának Amerikában való meghonosítása; a mely hektáronkint tíz bushel búzával is többet ad, mint az eddigi búza.«**)* S tekintve, hogy az Egyesült-Államokban kerekaszomban 18 millió hektár búzaföld van †) s a jobb minőségű búza termelésével hektáronkint, átlag *csak két bushellel javuljon* a termés, maga a többlet 36 millió bushelt jelent. Így gazdálkodik a yankee! Nagy veszedelmére a magyar gazdának és magyar állattenyésztésnek! S a mi ott a gyakorlatban jönnek bizonyul, arra van pénz. Fősikerét azonban gyáraival aratta és aratja. Itt sem a régi módszerrel dolgozik. Gyakorlati gondolkodása, a »minden amerikaiban lappangó feltaláló képessége« végrehajtásbeli ügyessége, intelligenciája és kitartása, ez a semmi nehézségtől vissza nem riadó kitartása gépeket, vagyis munkatarkarítást visz be mindenüvé. Nem azt kérdi, hol használják ezt, vagy amaszt az új találmányt, hanem megvizsgálja mit ér; mi haszna a meglevő gépek fölött és gyors felfogással, bármi kis javítást jelent, alkalmazza.

Örökösen foglalkoztatja így a gondolkodók elméjét; új munkaszerszorzó gépekkel gazdagítja az általános ipart; eladja

*) The Statesman's Yearbook. 1900.

***) »Harper's Weekly« 1901.márc. 16. >The Record of Administration.«

†) Magyarországnak 1890—94: 3,108.000 hektár búzaterülete volt.

az új gépeket jó pénzért; s ő maga is javította productiv rendszerét. Tagadhatatlanul a yankee ma a feltaláló nemzet, a mint volt a múlt század hatvanas évéig az angol. A hol az angol és német ma még a nagyapái ósdi módszerével kínlódik, a yankee új találmányú gépeivel megsokszorozza, megjavítja és olcsóbbá teszi az árúját. Az angol találmányok épen olyan kincset jelentettek a nemzetnek, mint óriási — ma már kimerülőben lévő vas- és kőszéntelepei, melyekből készített gépeivel, vonataival stb. elárasztotta a világot. Gondoljunk a gőzgépre, gőzhajóra. Például Anglia hajóipara és szállítása csak *a múlt 1900. évben is 3,500 millió korona jövedelmet jelentett a brit nemzetnek.*

Ma már a britek feltaláló ereje is, úgy látszik, átömlött a brit aranyfolyamokkal a yankeek gazdag országába, a hol egyesül a természet minden gazdagsága, ki nem apadható természetes kincse, *a lakosság eredetiségével, találékonyságával, kitartásával, széles látókörével, szorgalmasságával.* Ez az ő ereje, melynek alapján *olcsóbban, jobb árút és gyorsabban* tud bármily tömegben előállítani, mint bármely nemzet. E három dolgon fordul meg a világversenyben e század kereskedelmi uralmának bírása.

Munkásainak magasabb díjat fizetve, mint bármely más nemzet, azok jól élnek, munkabírók, intelligensek és a mi az amerikai munkás sajátos tulajdonsága: ambitiosusak. Több munkát bírnak és jobban végeznek, mint az idegen. Sok más előny segíti még a fentiekén kívül a yankee iparát; a találmányok sokasága (csak 1898-ban 30,000 új szabadalom adatott ki gyáripari gépekre). Gyorsan szaporodó nagy tőkék, a mik befektetést keresnek, a terjedő nagy piacok, növelik a most is nagy termelést. Élelmes, mindenütt jelenlevő ügynökök meghonosítanak minden új dolgot a legtávolabbi vidékeken is. Fel nem tartóztatható a terjeszkedés folyamata.

Gyorsan szaporodó népességének még bőven van hely terjeszkedésre. Hiszen több mint *kétszázmillió hektár terület**) van elfoglalatlanul, a mi termelésre alkalmas. És terjeszkedik is ez a jólétben élő, fiatal *nagy intelligenciájú* népesség. Míg 1800-ban 900,000 angol négyszögmérföld területen élt *öt millió* lakos, *16* államban; *1900-ban* 3.800,000 angol négyszögmérföld területen *76 millió* lakos 45 államban él.

*) Statesman's Yearbook. 1900.

Ez óriási megsokszorosodása a lakosságnak és területnek, vagyoniilag *négy százötvenszerez* növekedést jelent egy század alatt. Az Egyesült-Államok vagyona volt *1800-ban* 200 millió dollár (1000 millió korona), *1900-ban* van: *90,000 millió* dollár (450,000 millió korona). *Vasútja* minden ország között legtöbb van az Uniónak; 1899-ben 190,000 angol mértföld volt (m. e. 306,000 km.), a mi a föld összes vasútainak jó egyharmada.*)

Külön tanulmányt szentelhetnénk, fontossága miatt, az Unió vasútügyének. Mert a káprázatos, gyorsan fejlődött vasútrendszer felforgatta 1880. óta a régi gazdasági rendet; új piacokat nyitott otthon; lehetővé tette a nagy árütömegek összecsoportosítását s a világversenyebe való zúditását; növelte a fogyasztást; kifejlesztette az ipart és nagyarányú kereskedelmet Távoli országokat kapcsolva össze, növelte azoknak egymástól való függést; *előmozdította gazdasági és politikai egységüket. Új irányt adott a yankee nemzet kereskedelmi, erkölcsi és politikai életének. Új államok kialakulását és gyors fejlődését tette lehetővé.*

Másrészt a vasutak magánosok kezében lévén, a kik üzletnek tekintik azt, monopóliumot adnak, *az átfutott vidékek áruszállítási díjának meghatározására és, így az ipari és gazdasági termelésnek szabályozójává lesznek.* Mert a viteldíjak az eladási árnak tetemes, részét teszik. Hogy mily óriási érdekeket érint a vasútkérdés üzleti szempontból is, elképzelhetjük abból, hogy vasútainak értéke (felszerelés stb.) meghaladja a *9000 millió* dollárt (*43,000* millió korona); a magyar államvasutak értéke m. e. 2200 millió korona.**)

Bányászata roppant fejlett. Ércz és ásványproductumainak értéke 1898-ban volt: 862 millió dollár; 1899-ben volt: 1,211.362,000 dollár. *Kőszene és vasa* alig felbecsülhető mennyiségben van. *Vas-, réz-, arany-, ezüst-bányászata* 1898-ban: 344 millió dollárt jövedelmezett. Míg összes fém-, érezbányászati productumainak értéke: 1899-ben volt: 528 millió dollár.

*) A magyar államvasutak és viczinálisok együtt 1897-ben *13,000 km.-t* tettek, míg a föld összes vasútai hosszát 490,000 angol mértföldre teszi a »*The Statistician and Economist*« .

**) Ez üzleti érdekek, verseny, okozta az 1901. május 18. börzepánikót is New-Yorban, a midőn két társaság versenyezve a »Northern Pacific« nevű vasút részvényeinek bírásáért, a börse-manoverek következtében eddig soha nem hallott összeg: *százmillió font* sterling (2400 millió korona) veszett el, a *The Times* szerint, egy nap alatt.

Összes ásványproductumai: 1899-ben: 581 millió dollárt jövedelmeztek. A sóból, petróleumból, ásványvízből bevett (1898.): 353 millió dollárt.

Vágásra kész *erdeje* m. e. 230 millió hektár van; (Magyarországon: 13,500.000 *hold*).

Húszt milliót tevő lakosság élt 1890-ben a 450 olyan városban (az egész lakosság 30%-a), mely városok lakói 8000-nél többet tettek. Mutatja e 30%, milyen ipari, kulturális élet lehet ott. A 25,000 lakoson felüli városok száma (1900): 160 volt.

Pénzügye és pénzüzlete egyaránt a legszilárdabb alapokon nyugszik. Pedig ki nem számítható az az összeg, a mivel az Unió lakosága külföldre tartozott; kinyomozni azt aligha lehet. És e mérhetetlen adósságtól megtisztult a lakosság. A »*nemzet adóssága*« szintén apadóban van, bár itt is meseszerű számokról volt szó. A polgárháború előtt 1861-ben az államnak 50 millió dollár (250 millió korona) adósága volt és a polgárháború után 1865. augusztus 31-én az államkincstárban levő készlet levonása után *volt: 2800 millió dollár; (14,000 millió korona)* és 1900. október 1-én *volt 1650 millió dollár*. Aktívái természetesen számtalanszor többet érnek, mint passívái.

Az állam költségeiről fogalmunk lesz; ha felemlítem, hogy az 1901. évi budget¹ kerekszámában: *1500 millió* dollárt tesz (7500 millió korona).

Ez adatok talán fogalmat, adnak arról a szunnyadó erőről, arról az elasticitásról, jövődjéről fejlődőképességről, melylyel ez az »ifjú monstrum« bír. E század kereskedelmi versenyében nem csoda ha ma már minden nagy állam az ő kezében látja az Angliától elvett világhegemoniát. Nem csoda ha egész Európa talpra állt ellene. A mese Cyclopsainak, a bibliai Sámsonnak sziklákat rengető ereje micsoda törpeség e számokban teljesen ki sem fejezhető valósághoz! Pénzét a legnagyobb mértékben foglalták le adósságai; vagyont vállalkozásai. Erejét a nemzeti kialakulás, egységes állam-alkotása; energiáját, éberségét, a százféle elem ellenőrzése, fegyelmzése. Kitartását, hitét a külföld versenyé. Éleslátását a külső és belső helyes politika inaugurálása. És ily, egész lényében való lekötöttség mellett száz év alatt (mily kicsiny idő!) olyan elemekből meg tudta alkotni a legmodernebb a legtanultabb nemzetek egyikét. Virágzó irodalma, világhírű költői és tudósai vannak. Az első európai kultúrnemzet egyetemeivel versenyző; számban, *egészséges gondolkodásban azokat felülmúló egyetemei, akadémiái;* ingyenes elsőfokú iskolái,

ismétlői; esti rendszeres tanfolyamai; minden városban nagy számmal levő *ingyenes szabad könyvtárai*, kényelmes, villanyos világítású, üvegboltozatú termekkel, külön a napilapoknak, külön a folyóiratoknak, külön a könyveknek; *egyetemei által* rendezett rendszeres és évente több százezer hallgatóval bíró *szabad tanfolyamai*: megadják a tanulni vágyónak a tanulás minden lehetőségét. Sőt csábítanak a tanulásra mindenkit, szép szóval, alkalomnyújtással; reklámmal; nagyszámú magánalapítványból ösztöndíjjal. Nincs ország, mely ezzel versenyezhetne. Európában csak Anglia és Svédország bírnak hasonló, de az Amerikait számban, minőségben meg sem közelítő nagyszabású kulturális intézménnyel. Elsőfokú nyilvános iskoláit 15,200.000 tanuló látogatja; míg 5500 nyilvános, 2000 magánjellegű középiskoláinak: 580,000; 484 egyetemének s egyetemi jellegű »College«-inek 78,000 tanulója volt 1898—1899-ben. Nők számára külön 145 magasabbfokú College van.

Ráért az Unió, hogy roppant nagy nemzetalkotó, államépítő munkájában egy század alatt oly *közlekedési hálózattal* vonja be roppant távolságokat átölelő országát és oly kitűnő rendszerrel, hogy utolsó tíz év alatt Észak-Amerika közepéből New-Yorkba vasúton szállított, lerakott, hajóra raktározott, Liverpoolba hajón vitt, ott ismét lerakott s vonaton Anglia belsejébe vitt búzáját, vasát, aczélját *olcsóbban adhatja, mint az angol a saját termésű búzáját*; vagy *saját bányáiból 4.00—600 km.-ről Londonba szállított vasát vagy kőszénét*. Ez olcsó, kitűnő szervezetű és gyors közlekedés egyik megőlé eszköze Anglia világkereskedelme ellenében.

Ezenkívül óriási beruházásokat tett bányákba; javította gyárait, új gépeket vett, növelte hajói számát, a Senatus csak pár hét előtt szavazta meg a »Navy Bill«-t, melyben évi segélyt ad a hajóépítő gyárosoknak; s Pierpont Morgan, az aczél-truszt alapítója, május hó második felében vásárolta meg az angolokról egyik legnagyobb szállító-társaság hajóit s a szállítás jogát 14 évi monopóliummal, saját aczéla és vasa szállítására. Fejedelmi összegekkel elsőrendűvé tette posta-, távírda-, telefon-rendszerét.

A »New-York Herald« 1901 február 16-i és 18-i száma szerint csak idő kérdése az Uniónak Európával való *telefon-összeköttetése* is. A Harvard-egyetem egyik magántanárának, a szerb születésű dr. Pupinnak találmányát, mely a kábelt a saját telefonrendszerével köti össze, az amerikai kábel-társaság már meg is vette 500,000 dollárért!

És e mellett olyan mennyiségű *aranyat* halmozott össze,

a mennyi ma Londonban sincs. Sőt épen a múlt évben Londonnak kétszer is New-Yorkból kellett aranyat kölcsönözni, a miről II. cikkemben lesz szó.

Pénzüzeti rendszere új, eredeti, genialis, melyek alapján kötött üzletein Európa ósdi felfogásával és rendszerével csak bámul. És a mellett nem koczkáztatott. Mily biztos alapokon nyugszik üzlete élete, bizonyosága a nemrég lefolyt börzepánik és óriási veszteség, mely más államban megakasztotta volna, bukásba rántotta volna az egész üzleti életet, míg ott pár nap alatt minden rázkódtatás nélkül folyt minden tovább. Nem ingott meg egy bank, egy üzlet, egy nagy kereskedőház fizetőképessége, hitele; nem szállt le egy jó papír értéke sem.

Íme a képe az »ifjú óriásnak«. Túl a legnagyobb dicsérettel sem becsülhető erejével csak most kezdett a munkához.. Mit végeznek ez izmok, kire sújtanak le, mit produkál az eredeti,, gondolatokkal, új dolgokkal telt agy, humánus érzés: mindazt sejteni lehet, megmondani aligha. Annyi bizonyos már eddig is,, hogy ez öreg, félig kimerült kontinensnek, találékonyságban is megfogyatkozott nemzeteit megremegtette s ki nem használt világrészek megszállására szorította a világversenyben való puszta megjelenésével. Mert hiszen a verseny igazi küzdelme még csak ezután következik. Világokat megrendítő tusakodás lesz az; bukással és romokkal, a minőket történelem még föl nem jegyzett s vagyombeli, politikai növekedéssel, a milyenről a mai század gyermeke is csak álmodozhat. Ma még minden nemzet a tusakodásra való előkészületben ég. Annak az oka pedig, hogy az az előkészület ilyen nagy arányokat öltött; hogy Európa, Ázsia, Amerika, Afrika van benne lefoglalva: az Unió az oka. 1. Az Unió árúinak nagy tömege, olcsósága, terjeszkedni tudása, kedvezőtlen viszonyok között is. 2. A verseny következtében *lennyomott árak*, melyek az európai *magas munkadíjak* mellett, óriási veszteséget is okoztak Angliának főként. 3. A szállítás olcsósága, könnyűsége. 4. Az Unió bányáinak arany-, ezüst-, vas-, kőszén-, réztelepeinek gazdagsága; gyáraknak nagy iparoscenzentrumok közelében való fekvése, tehát az olcsó feldolgozhatóság lehetősége, egyrészt, adják azon tényezőket,*) a mik a Chinára, Mandsuriára Dél-Afrikára vetették a hatalmakat. Mert az európai fejletlenebb

*) Lásd: Brooks Adams, amerikai gazdasági tudós cikkét, »Atlantic Monthly« 1900. szeptemberi sz.-ban: »Russia's Interest in China« .

gyáripar (igen fejletlenebb, ezt ma elismeri Anglia és Németország minden elfogulatlan szakembere, a mint kiviláglik), a kimerülőben levő, vagy közeli kimerüléssel fenyegető angol és német kőszén-, vas-, réztelepek; a magas európai munkadíjak; olcsó árak: alig adják meg a yankeével való versenyzés lehetőségét. Olyan telepeket igyekeznek találni minden nemzet, a hol *bőséges nyersanyag, olcsó munkaerővel* aknázható ki, mint a milyen a yankee-é. Ilyen bőséges természeti kincsessel megáldott ország China is, a hol a geológusok szerint Shansi, Honan és Közép-China területén a világ leggazdagabb vas- és kőszéntelepei vannak. A mely hatalom ezt megkeríti s az olcsó chinai munkaerővel kihasználja, az a világ kereskedelmi uralmáért folytatandó harc felét legalább megnyerte. Nem az agyagos chinai terület, nem is chinai Helena a versengés és féltékenykedés oka (a mely féltékenység a mi lapjaink szerint teljesen érthetetlen is), hanem a chinai föld gyomrának kincsei. Másrészt *az a kereskedelmi haszon*, a mit a chinai területen élő milliókon az illető terület tulajdonosa nyer. Nem kicsinylendő összegeket jelent ez a kereskedelem sem. Hiszen az ókortól kezdve a mai napig a »Kelettel« kereskedő nemzetnek: a Kelet, a gazdagság a kincs elképzelhetetlen nagyságát jelentette. És nem alap nélkül. A nagyobb kincset azonban ma a »Kelet« földjének belseje rejt; a kereskedelmi összeköttetés és haszon velejár a földdel. Az Uniónak elég, Chinával kereskedelmi összeköttetése; *elég ha megszerzi Chinát piaczaul*, ez a magyarázata a jelen crisisben való tartózkodó, mondható: egyedül nála valóban őszinte »béke« politikájának Chinával szemben. Habár nem hagyná »általános osztozkodásnál« a maga területi részét sem. A chinai és ázsiai piacot azonban az Unió bírni akarja; bírnia kell, ha fázik is a megszerzéssel járó áldozatoktól és izgalmaktól. Rákényszeríti erre végzete, óriásilag növekedő ipari fölöslege. Egyenesen életkérdés az Uniónak, talál-e arra új piacot. Ezen új piacchoz való hozzáférhetés s az odavivő út biztosítása kényszerítette rá a Cubai, Philippini-szigetek meghódítására; a Panama-, Nicaragua-csatornák kiépítésére. Mennyire égető a jövő fokozott versenyében való sikeres küzdelem folytatására új, gazdag érez-, s kőszéntelepek szerzése; legérdekesebben bizonyíthatja az angol gyárosok legújabb ténye, hogy lépéseket tettek a Norvégiában levő gazdag vastelepek megvétele dolgában.*) Egyedüli birtokosai óhajtanak

*) »The Times« 1901. márcz. 23—27. sz.

lenni, Spanyolország és Norvégia gazdag vastelepeinek. Pedig; Angliának gyarmatai is vannak s azok között ott van Canada is! Annál szorítóbb a helyzet Németországra, Oroszországra, és Japánra. E gazdasági kincsek; kereskedelmi érdek; a világ nemzeteknek mind élesebbé váló kereskedelmi versenye; pecsételték meg a szerencsétlen China és Kelet-Ázsia sorsát. Azután következni fog Afrika consolidatiója, a mit Anglia a búrok leverésével kezd meg (épen az a másik oka Anglia háborújának, hogy a független búr államok akadályozták kelet s délafrikai birtokai consolidatióját). S megindult a mozgalom észak-nyugaton is Maroccoval a francia birtokok kikerekítésére. Majd következik a többi is.

A felsorolt adatok erőt, erőviszonyokat fejeznek ki. Ezen adatokban kifejezett erőnek s erőviszonyoknak kényszerű következése a jelen század terjeszkedő politikája, a mely érvényes, az egész művelt világra (Európára, Amerikára). Most végezzük e máris hosszúra nyúlt czikket két idézettel. A brit Imperium volt és »leendő« miniszterelnöke lord Roseberry épen nem mondható hiszékeny és rémetlátó politikusnak s azt mondja: »Amerikán és Németországon kell tartanunk figyelő tekintetünket ma és a jövőben azon éles és *hatalmasan növekedő* verseny miatt, mely *végpusztulással fenyegeti kereskedelmünket*. S figyelmükbe kell ajánlanom, hogy nagyon sok e két országban a meglátni való. *De főként Amerika* (az Uniót érti) *fenyeget*. Az amerikaiak ébersége, ki nem számítható természeti segédforrása és kincse, éleseiméjűsége, vállalkozókedve és roppant népessége — mely a következő húsz év alatt száz millióra fog emelkedni: *rettenetes ellenfeleinkké* teszik. *Szemtől-szembe állunk olyan internationális-kereskedelmi conflictussal*, melynek nagyságát és következéseit hozzávetőleg is lehetetlen megmondani!«*)

És mit mond a német birodalom:

A »Hamburger Fremdenblatt«: »Az amerikai veszély«-ről írt cikkében, előadva az Unió pénzügyminiszterének évi jelentését, így folytatja: »Mindenki, a ki ismeri az Unió mai helyzetét és megérteni tudja annak következéseit, beismeri, hogy az *Amerikából fenyegető veszélyt nem lehet eléggé nagyítani, vagy sötéten festeni*. Valóságos és komoly veszedelem az. A veszély pusztá felismerése azonban haszontalan; szembe kell vele szálla-

*) »The Times« 1901. jan. 17.

nunk, *legyőznünk*, vagy legalább a lehetőség határai között, kisebbítenünk kell hatásait. Lehetséges-e ez, és milyen eszközökkel? E kérdésre csak egy felelet lehet: »Amerika ellen *csak saját fegyverével* küzdjünk! Az ütközeteket vívjuk az ő fegyverükkel és *ha lehetséges* (!) javítsuk az ő fegyverüket. Világosabban szólva, az országnak s Európának az ipar minden ágában javított módszereket kell elfogadni, több és produktívabb gépeket kell használni. *Gyárosoknak és kereskedőknek Amerikába kell menniök, küldjük oda segédeinket, munkásainkat, ne csupán azért, hogy felületesen megnézzék, hanem tökéletesen tanulják az ott alkalmazott üzleti módszert; megtanulják, elfogadják és a hol lehetséges javítsák!*« (Ezt kérem német szakember írja!)

A mire a »Harpers Weekly«*) című amerikai lap megjegyzi, »Nagyon sok körülmény — érzelmi és kereskedelmi — működik arra, hogy lehetetlenné tehessük Európának, Amerika haladásának és növekedésének komolyabb megakadályozását. Rövid ideig akadályokat gördíthetnek utunkba, de *állandóan* az Unió kereskedelmi terjeszkedését *a világon csak egyetlen egy nemzet akadályozhatja meg: önmaga.*« A jövődő supremációjáért áldozni kell, szorgalmasan, energikusan dolgozni, egyetértve bátran előrehaladni. Ezt megtette s ma fokozottabb mértében teszi a yankee nemzet.

Az idő s a körülmények az ő pártján állanak.

RácZ Gyula.

*) 1901. február.

A TUDÁS ÉS A HIT MINT AKARATUNKAT DETERMINÁLÓ MOMENTUMOK.

I.

A tudás és hit közötti különbség.

Hogy a tudás és a hit egymást nem fedő fogalmak, alig kell említeni. Akár azt mondjuk, hogy egymást kizáró fogalmak, tehát: »a mit tudok, azt nem hiszem s a mit hiszek, azt nem tudom« (Kant); akár pedig vezessük vissza mindkettőt az emberi ész előtt megfoghatatlan közös forrásukra és mindkettőben ismerjünk el egy bizonyos igazságot és egyúttal egy bizonyos mérvű bizonytalanságot (Spencer); az föltétlenül áll, hogy a tudás és a hit psychénk két, különböző irányú funkciójának az eredménye.

Kant a közöttük levő különbséget a »theoretikus ész« és a »praktikus ész« közötti különbség alapján adja meg. Az elsőnek működési tere meghatározott, bizonyos adott quantum, a melyen túlhaladni egyértelmű azzal, hogy lemondunk az így alkotott ítéletek és ismeretek igazságának a biztosítékairól; vagyis a *külső világ*. A praktikus észre vonatkozólag pedig e megkötöttség teljes szabadságba megy át, melynek határt csak az u. n. »*kategorikus imperativus*« szab. Amott az ész szolgálja a külvilágnak és a realitásnak, emitt souverain és a subjectiv idealismus terén jár.

A theoretikus ész munkájának az eredménye a tapasztalat; a praktikus észé pedig a »morál« és a »vallás«, a mely utóbbi mindig az erkölcsön kell, hogy felépüljön és nem megfordítva.

Hogy ezen praemissák után a tudás és a hit fogalmait adjuk meg, azt mondhatjuk, hogy azon tételek összesége, melyek a tiszta, theoretikus ész által és a külvilág alapul vétele mellett mint objectiv igazságok ismertettek fel, adja a tudást. Azon tételek összessége pedig, melyeket a praktikus ész mint az élet elengedhetetlen »*canon*«-jait állított fel, a melyeket azonban a theoretikus ész nem képes igazolni — adja a hitet. Más szavakkal oda, jutottunk — a mint fenn is említve volt — hogy a hit és a tudás psychénk két, egymástól különböző működési terejében épül fel.

Míg a tudás ítélő és bíráló tehetségünk összes próbáit ki kell, hogy állja, vagyis relatív biztossága eszünk előtt mint objectiv igazságok szerepelnek — addig a hit csak subjectiv igazságok összessége, melyek az előbbiekkal ellentétben nem alkalmasok tudásunkat, ismereteinket gyarapítani, hanem csak életünk harmonicus egységét fogják lehetőleg biztosítani.

A helyesség kedvéért fogalmainkat e helyt két irányban kell praecisiroznunk. Ugyanis: 1. Ha az előbb mondottakat szigorú következményeiben akarjuk keresztül vinni, akkor azt az ismérvet, a mely a legáltalánosabban és a legszélesebb perifériákon is elválasztja a hit és a tudás fogalmának a körét az illető tétel *behizonyíthatóságában*, illetve *bebizonyíthatatlanságában* kell látnunk. Ha pl. azt állítom: a világ egy végnélküli organikus egész — a mely tételnek az ellentettje is állítható, anélkül, hogy valamelyikük meggyőző bizonyossággal igazolható volna — és mégis fenntartom és ez a tétel esetleg világnézetem egy láncz szemét adja: akkor azt mondom, hogy ez a tétel nem tartozik a tudás, hanem a hit fogalmának a körébe. Megfordítva pedig, a bebizonyíthatóság által *már egyedül* egy tétel a tudáshoz sorozandó.

2. Azt sem szabad azonban tekinteten kívül hagyni, hogy míg az egyszerű bebizonyíthatóság által már az illető tétel a tudáshoz tartozik — addig a bebizonyíthatatlanság egymagában még nem tesz egy tételt a hit tételévé, a mi különben onnan is következik, hogy a tudás és a hit contradictorius fogalmak. Mindig megkívántatik, hogy az illető tétel valamelyes összeköttetésben legyen az alany theologicus felfogásával, vagyis hogy vallási elem legyen benne kimutatható. Itten csak az a nehézség, hogy sok morális meggyőződés olyan elburkoltan tartalmaz bizonyos vallási elemet, hogy daczára a szoros nexusnak, a mely az alany vallási felfogása és a tétel tartalma között fennforog, nagyon sokszor alig lehet annak igazi vallási vonatkozását helyesen megállapítani. Mivel azonban ezek is a fent adott meghatározások értelmében a hit körébe tartoznak, a közönséges értelemben vett hit fogalmával szemben ki kell terjesztenünk fogalmunkat a hitről és e szerint nemcsak azon tételeket bele-sorozni, a melyek az egyház vagy vallásfelekezetek positiv hit-tételei gyanánt katekismusba foglaltattak, hanem ezeken kívül mindazokat, a melyek ethnographiai, égalji, nemi, faji vagy individuális motívumok alapján fennállanak és a fentemlített két tulajdonságnak megfelelnek. Tehát az előítéleteket, babonákat,

mondákat — bármilyen tág vagy szűk körben is éljenek azok. É szerint a hithez sorozzuk a görögöknél pl. a Herakles-mondát, és a mai félművelt embereknek a hazatérő lelkekre vonatkozó látományait.

S még egy objectiv momentum az, a mely ugyan nem logikailag képez különbséget a kérdéses fogalmak között, de nagyon hozzájárul ahhoz, hogy a fokozott intenzitású megnyilatkozásaikban, vagyis a mikor a hit mint vakhit, a tudás mint pedáns, szigorú, matematikai tudás lép fel, az említett két megkülönböztető ismérv megfelelő fokozottabb mérvben domborítsa ki a különbséget a tudás és a hit között. Ez a *subjectiv* és logikailag véve *accidentalis* momentum a *föltétlen merevség* vagy *kizárólagosság*, a mely a tudás részén mint mindennel szemben támadó criticismus és a mely a hit részén pedig mint semmit sem vizsgáló, föltétlen vagy vak biztosság nyilatkozik meg. És ha igaz az, hogy a legkifejlettebb individuum a legvalódibb képviselője az illető fajnak, úgy mivel ez a viszony a faj és nem között is fenn kell, hogy álljon — csekélyebb és kellően reducalt mértékben, az említett subjectiv tulajdonságot meg fogjuk találni általában minden egyes hit és ismereti tételnél, természetesen az alany individuális dispositiojától függő mennyiségben.

A hívő lélek nem bizonyít, mert nem mer bizonyítani s a pedáns tudós nem »hisz« másnak, mert a mikor másnak a tételeit elfogadja, eszének argumentumait követi.

S most, miután megadtuk a tudás és a hit fogalmát és meghatároztuk tartalmuk körét, kérdezzük: nélkülözhető-e egyáltalán, akár az egyesre, akár egy nagyobb egységre valamelyik a kettő közül? És kérdezzük továbbá témánkkal összefüggésben: melyik a kettő közül van erősebben vagy talán finomabb és intenzívebb kötelékek által lelki lényünkhöz kötve? és mi az oka ennek?

A mi az első kérdést illeti, a mennyiben az a tudásra vonatkozik, alig kell reá felelni; hisz már a természetes fejlődés a külvilág kisebb-nagyobb mérvű szükségképeni megismerésével jár és hogy a külvilág megismerése és a tanulás egy folytonos processus, nem bizonyítandó dolog.

De ennél sokkal fontosabb kérdés: nélkülözhető-e a hit és ebben különösen a vallás? Az emberiség története azt bizonyítja, hogy nem. A legbutább fetisimádástól a természetimádás főbbféle fajain át, a többistenségtől Krisztus vallásáig

az emberiség a vallást nem nélkülözhetette. A mindig léte-zett és a napjainkban nem épen sporadikusan található atheisták léte nem dönti meg a fenti tételt az egyénre való vonatkozásában sem. A magasabb, ethnographicus vagy ethikai egységekre nem dönti meg azért, mert nem mint az illető egység része atheista, hanem igenis mint atheista lehet esetleg valamelyes az előbbtől különböző, egészen más egység-nek (társulatnak, egyesületnek) a tagja. Az egyesre való érvényességét pedig azért nem érinti, mivel atheismusának minden látszólagos feltétlensége és merevsége daczára, sem vonhatja ki magát azon psychicus imperativus alól, hogy bizonyos általános teleologicus és metaphysikai kérdést a maga részére bármily módon is megoldjon és így akarva-nemakarva theológiát is teremt magának. Így lesz Büchner, miközben nagyban hirdeti atheismusát, theista, a midőn t. i. állítja, hogy anyag erő nélkül képzelhetetlen és így az erőt az anyag szükségképeni megnyilatkozásának tünteti föl: épen az anyagot teszi istenné. És ép így lesz Kant követője a theoreticus ész terén atheista és ugyancsak az a practicus ész terén föltétlenül theista. Talál ide Luthernek az a mondása, hogy: »Gott ist eine leere Tafel, auf der nichts weiter steht, als das du selbst darauf geschrieben«, a mit még azzal lehetne megtoldani, hogy arra pedig mindenki kivétel nélkül megírja a maga istenét és pedig olyanformán, hogy abban gondolkozásmódját, kedélyét, egész lelki erejét tükrözteti vissza: »In seinen Göttern malt sich der Mensch« (Schiller).

Hogy aztán milyen a viszony a kettő között azon érzelmek és általában lelki állapotokra való tekintettel, a melyeket az, egyik és másik az emberi lélekben visszahagy, erre már fenn-tebb rámutattunk, mikor megemlítettük, hogy a hit mint sub-jectiv szükségképeniség életünk harmonikus egységét van hivatva biztosítani. Erre vonatkozólag, valamint arra a kérdésre, hogy mi a viszony azon kötelékek ereje között, melyek a hitet és a tudást *én-ünkhöz* kötik és azon hatalom között általában, a melyet egyik és másik fölöttünk gyakorol, klasszikus példa Goethe »Faust«-ja, ki belátva törekvéseinek hiábavalóságát és tudása-nak bizonytalanságát el akarja vetni magától ostobaságokra fecsérelt életét; mikor ki akarja inni a gyilkoló mérget, meg-csendül a gyermekesereg hűsvéti éneke; visszhangra talál ez az. ő dúlt lelkében, az édes visszaemlékezés rózsafátyola előtt elvonulnak gyermekéveinek boldog napjai; elsenderült hitének egy sugara tör át üres lelkén: s ez visszanyeri az életnek.

A Faustban symbolizált emberiség tudásának pessimisticus consequentiainál erősebb a hit visszaverődött fényének egy halvány sugárkája. A hit az, a mely betölti a lélek azon ürességét, a melyet a tudás mindig ürességnek hagy. A hit az, a mely átszövi a »Kis kacsóid összetéve . . .« korban magunkba szívott maximákat, — a mely az erkölcsi blázirtságban szenvedő ifjú lelkében egy pillanatra is belopódzva békét és nyugalmat teremt, — és a melynek megnyugváshozó kegyét nem nélkülözheti a halállal vívódó.

Életünk minden szakában találunk olyan pillanatokat és olyan dolgokat, a melyek reánk nézve a tudomány határköveit jelzik. Az ilyen sötétben hagyott helyeket a hit világítja meg.

És úgy tűnik, mintha nemcsak tárgyuknál fogva (véges és végtelen) különböznek olyanformán, hogy a hit ott kezd, a hová a tudás nem jutott el, — hanem mi magunk is nagyobbítjuk e különbséget — a hit javára.

S ezek után összegezzük az eddig mondottak eredményét és térjünk át annak a kérdésnek a megoldására, mi a viszony a tudás és hit között, mint akaratunkat determináló momentumok között.

Az eddigiek eredményét a következőkben állíthatjuk össze: *a)* a hit és a tudás két egészen különböző dolog; *b)* a hit ép olyan subjectiv szükségesség, mint a milyen szükségképeniség a tudás; *c)* a hitet érzelmi és így intenzívebb erejű kötelékek fűzik lényünkhöz mint a tudást.

II.

A tudás és hit mint cselekvési motívumok közötti viszony.

A »szabad akarat« kérdésére vonatkozólag a filozófiában nem új tétel a determinismus. Manapság a legtöbb filozófus vallja, habár másrészt a praktikus tudományok általában az élet direct szükségképenisége gyanánt az akarat »szabadság«-át nem nélkülözhetik. A determinismust úgy a természettudományi vizsgálódás és megfigyelés és főleg a causalitas törvénye, valamint a tapasztalati élet igazolja és támogatja.

A determinismusnak, mint filozófiai teoriának főtétele az, hogy akaratunk kötött; szükségképpen cselekszünk úgy, a mint cselekszünk. Ha az okozatiság törvényét az ő abszolút voltában fogjuk fel, akkor az élet nem egyéb, mint események causalis

láncolata, melyben minden cselekedetünk megkapja a maga helyét; tehát cselekedeteink okozatok és így szükségképeniek, de másrészt okok is és mint ilyenek hasonlóképp hozzájárulnak egy más szükségképeni történéséhez. Nincsen tehát véletlen nemcsak rajtunk kívül, de cselekedeteink sem származnak a szabad akaratnak nevezett önkény végtelen és kiszámíthatatlan véletlenéből.

S ez a determinismusként nevezett tan arra a kérdésre, hogy cselekedeteinkre és egész viseletünkre nézve az abszolút okozatiság törvénye minő tényezőkben érvényesül, úgy adja meg a feleletet, hogy akaratunk nem szabad, hanem cselekvéseinkre nézve meg vagyunk kötve kívülről reánk ható és hatásukban tőlünk független tényezőktől: és pedig: a nevelés, környezet, öröklés stb. . . , illetve ezeknek az eredményétől, azon életmaximáktól, a melyekre Kant szerint cselekedeteink morális, vagy immoralis voltát vissza lehet vezetni. Természetesen, a míg Kant ezen maximákat, a melyek szerinte sohasem gyökereznek természeti ösztönökön vagy hajlamokon, a teljesen független souverain szabad akarattól teszi függökké, addig a deterministák épen azt állítják, hogy ezek a vezérelvei cselekvési életünknek teljesen akaratunktól függetlenül keletkeznek az előbb említett tényezők alapján.

Az tagadhatatlan, hogy cselekedeteinket mindig vissza lehet vezetni bizonyos életelvre, bizonyos erkölcsi meggyőződésre vagy törvényre. Világnézetnek vagy erkölcsi érületnek nevezzük ezen erkölcsi törvények vagy meggyőzések összességét, az teljesen indifferens arra a tényre nézve, hogy valakinek a cselekedeteiből megconstruálhatjuk az illetőnek morálját. Tehát morálunk, — a determinismus szerint — az öröklés, nevelés, környezet, példa, foglalkozás stb., egy szóval mindazon körülmények, helyzetek és állapotok szükségképi kifo-lyásának vagy eredményének az összessége, a melyekben az egyén általmant. Ez is tehát valami szükségképi.

Ezenkívül az általános megkötöttségen kívül szólhatunk akaratunknak egy concret esetben való, vagyis concret megkötöttségéről olyan értelemben, hogy egy bizonyos esetben adott, teljesen individuális körülmények között akaratunk ép az említett általános megkötöttségnek megfelelőleg egy bizonyos irányban és módon van megkötve, vagyis cselekedetünk csak egyféle és szükségképeni, akaratunktól független lehet. Természetesen annak az ítéletnek, a melyet az egyes cselekedetből

az egyén moráljára nézve levonhatunk, egyeznie kell azzal a reá nézve általában megállapítható morállal. Ilyen értelemben nem zárja ki a determinismus, hogy visszamenőleg, inductive, tetteink alapján megállapíthassuk az egyénnek lelki milieu-jét és ilyen értelemben szólhatunk és szóltunk fennebb morálról, mint azon erkölcsi tételek összességéről, melyek cselekvéseinkben tükröződnek vissza. És továbbá még mindig deterministicus alapon maradva, lehet állítani, hogy az a morál, a mely mint az akaratunkat in abstracto megköti motívumok (nevelés, öröklés stb.) erőparallogramm sorának eredő vonala képzelhető, a concret esetben mint egy pro- vagy contra-motívum mindig latba lesz vetve és érvényesül. Míg azonban amott a motívumok eredője, itt magában csak egy motívum.

S ha most azt a kérdést oldjuk meg: minő elemekből épülnek fel azok a motívumok, a melyek akaratunkat in abstracto megkötik, mennyiben és milyen arányban van azokban képviselve a tudás és a hit? — eljutottunk themánk második részének a megoldásához . . .

Hogy családi nevelésünk inkább a hitnek és ebben főleg a vallásnak a tételein alapszik, az tagadhatatlan. Hogy milyen az a hit, az itt teljesen indifferens. Psychénk e korban aránytalanul inkább fogékony a kedélyt foglalkoztató, érzelmi benyomásokra reagálni, mint az ész kimért igazságait felfogni vagy éppen elfogadni.

Minden tettünkre, nevelőink részéről tett megjegyzések morális tételek, a melyekről azonban nem áll az, a mit Kant kíván meg, hogy a vallás épüljön a morálon és nem megfordítva, hanem ép ellenkezőleg, azok teljesen át vannak szöve vallási, hitbeli elemekkel. Kantnak az erkölcsön felépülő ész vallása a bölcsek álma, ma és mindaddig, a míg a törvényeket (bármilyenek legyenek azok) nemcsak és kizárólag a törvény iránti tiszteletből tartják meg, hanem inkább a tőlük való félelemből; és a míg a morális tételek megtartásának a megszoktatása végett a nevelésben föltétlenül szükséges valamelyes *sanctio*. Ezt a föltétlen szükségességét pedig a praktikus élet az Isten létében, a túlvilági életben és a vallás többi más tételében találja meg.

Vagyis más szavakkal a nevelésben a hitnek szükségképpen aránytalanul nagyobb érvényesülési tere van, mint a tudásnak.

És továbbá mivel eltekintve az örökléstől, az akaratunkat

in abstracto determináló elemek között időbelileg ép a nevelés az első, könnyen belátható, hogy azon esetekben, a melyekben a szükségképeni tapasztalaton, mint természetmegismerésen kívül semmi más nem járul hozzá, aránytalanul nagyobb mértékben érvényesül akaratunk determinálásában, a hit a tudáshoz viszonyítva. Ez az eset föllelhető a nép kevésbé művelt tömegeiben, a melyeknek a családi nevelés eredményeként felvett erkölcsi igazságok képezik majdnem kizárólag cselekvésük iránytűjét.

S ebből már látható, minő szerepe van a hitnek minden determináló motívumban, mert a nevelés épen időbeli elsősége folytán minden későbbben hozzájáruló motívum érvényesülésében tekintetbe jön, maga is minden más motívummal szemben érvényesül. Kerüljön pl. X. a nevelés őrszemei alól ki a szabad életbe, cselekvéseinek determináló momentuma, azon körön belül, a mely már az öröklés által részére bizonyos mértékben kijelölve van, bizonyára az a morál lesz, a melyet a nevelés eredményeként mondhat magáénak. A motívumok pro- és contra-harczában természetesen gyengül a nevelés eredménye, sőt egészen el is lehet nyomva, úgy hogy cselekvéseink más valamit tükröztetnek vissza, mint nevelésünket, de mindig csak miután az már egész teljességében érvényesült, vagyis az ellene hatott motívumokból a maga súlyának és értékének megfelelő részt nullificált. Egy alkoholista gonosztevő családjában felnevekedett ifjú és egy olyan, a ki gondos és épületes nevelésnek volt részese ugyanolyan körülmények közé kerülve, bizonyára nagy különbséget fognak mutatni cselekvéseikre nézve. Mindkettőnél érvényesült a nevelés, de hasonlíthatatlanul különböző minőségben és mennyiségben.

S a nevelés révén hitünk nemcsak az időbelileg közvetlenül rá következő időben és motívumokkal szemben érvényesül hanem jellemünk kifejlődése hosszadalmas processusának minden phasisában. Későbbben természetesen nem mindig mint nevelés, hanem mint valamely más determináló elemmel együtt alkotott eredő előidéző részese.

Ifjú éveink után az életbe lépve bizonyos ideig látjuk és tudjuk, hogy egyes cselekvéseink mellett vagy ellen szóló motívum nevelésünk eredménye. Későbbben azonban már nem ezen név alatt fogjuk ezeket magunkban megfigyelni, mivel egyéb tényezők behatása alatt lelkünk más milieut kapott; többoldalú és talán egészen más most ez a morál, a mely

felőlünk megalkotható. Többé már nem a nevelés eredménye az, hanem a nevelés, tanulás, élettapasztalat összeredménye. És mi sokszor ép ezért sok erkölcsi tételt, a mely tetteink alapján megconstruálható, hajlandók vagyunk nevelésünk kizárásával más tényezőkre vezetni vissza, tapasztalatra talán — és nem vesszük észre, hogy az ezen alapuló morálunk már benne (a tapasztalatban) is determinálva van nevelésünk s ez által hitünk, nevelésünk által.

Így kísér a hit, a vallás életünk minden korszakában mint akaratunkat determináló momentum; sokszor tudatosan, de legtöbbször esetben a nélkül, hogy tudnánk róla.

Az a kérdés csak, hogy minő viszony van tudásunk és hitünk között akaratunk általános megkööttségében? És ezen viszony alapján milyen eredőt ad a tudás és a hit akaratunk megkööttségére nézve általában?

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, cselekedeteinket két nagy csoportba kell soroznunk; 1. olyanok csoportjába, a melyekben az ok és okozat viszonya könnyen belátható és 2. olyanokéba, a melyeknél nehezen látható ez a viszony, vagy jobban mondva e viszony felfedésére nézve inkább csak véleményekre vagyunk utalva.

Az elsőbe tartozik nagyjában egész állati életünk és az ezzel összefüggő cselekedeteink. Ha pl. a hőmérő tegnap 10 fok hideget mutatott és ma 20-at mutat, hogy ma melegebben kell öltözködnöm, az könnyen belátható; vagy hogy pl. a jó és tápláló eledel több erőt ad a szervezetnek, mint a kevésbé jó és tápláló, ez is tapasztalati igazság és az ebből levont következtetéseket lépten-nyomon látjuk alkalmazni a mindennapi életben. Hogy tehát ezen cselekvéseink és ezen irányú életünk tekintetében áll az, a mit Spencer mond a tudományról, hogy »a tudomány előrelátás« mindennapi tapasztalatunk bizonyítja. Természetesen ezt csak általában állíthatjuk, a nélkül, hogy elfelejtenők, hogy az emberiség, mint egység szempontjából, a tudomány ma még csak kevesek kiváltságát; többszörösen nagyobb még mindég azoknak a száma, a kiknél itt is elvesztette a csatát a vak meggyőződéssel, babonával, előítéllettel szemben. S természetes dolog, hogy azon osztályon belül, a melynél általában a tudás, az ész parancsa s nem a népkedély fantáziája maradt győztes az említett harcban, azon belül is igen sok csoportot különböztethetünk meg, a szerint, a mint a tudás túlsúlya valódi, vagy csak látszólagos, határozott vagy

ingó, a körülményekkel megalkuvó, biztos vagy csak felületes. És aztán ezen nagyobb csoportokból az egyénekre térve milyen és mekkora változatosságot mutat a hit és a tudás befolyásának, érvényesülésének viszonya? Egyéniség, kedély, egyes hajlamok, szellemi fejlettség stb. stb... mind egy-egy ok arra, hogy minden egyes individuum e tekintetben is individuum legyen.

Látjuk tehát, hogy azon cselekedeteinknél, a melyeknél az okozatiság könnyen fellelhető, vagy legalább a tudomány felleli, az egész emberiségre való tekintettel kicsiny azoknak a száma, a kik a tudománynak »a magasabb fejlődési fokon álló mindennapi tudásnak« (Spencer) a szavát követik. Az egyén szempontjából pedig, eltekintve attól, hogy a nagyobb ethikai egységekhez való hozzátartozása által maga is determinálva van az ethikai egészszel harmóniában — sok esetben a lemondás, a kétségbeesés, bizalmatlanság, gyávaság odahagyja a tudományt és mint magasabb szempontból kiinduló, a fájdalmat méltányló, a vigasztaló vallásnál, a hitnél találja refugiumát.

Lássuk most a kérdés megoldását azon élet vonatkozásainkban, a melyekben a causalitas nagyon elburkolt, alig föltalálható!

Ebbe a fenti felosztás szerinti második csoportjába cselekedeteinknek leginkább socialis vonatkozásainkat sorozhatjuk, a melyekben a törvényszerűséget feltalálni és megállapítani hasonlíthatatlanul bajosabb. Ennek oka az, hogy socialis életünk megnyilatkozásai olyan sok irányú, messzemenő és sokszoros kölcsönhatásban állanak egymással, hogy megmondani vagy csak közelítőleg is előre látni azt, hogy pl. egy cselekedetünk mennyi minden irányban fog következményekkel járni, hol fog közvetlenül, hol közvetve, hol elsődleges alakjában, hol más motívumokkal vívott harcz után átdolgozott alakban érvényesülni: az lehetetlen. Vagy pl. épen így lehetetlen azt is megmondani, mennyi minden ok, milyen alakban és milyen erővel hatott arra, hogy X épen Y dolgot cselekedte.

Az előbbi csoportba tartozó cselekedeteknél a tapasztalati eljárás képessé tesz arra, hogy meglássuk, mi az ok és mi az okozat és így mindig a tudomány talaján maradunk, a mikor analógia segítségével érvényesítjük más esetben az itt megállapított igazságot. Cselekedeteink ezen második csoportjától azonban, még az a relatív bizonyosság is, a mely tudásunkat általában jellemzi, nagyon távol áll. Egyes mai sociologusok pl. Tarde igyekeznek megállapítani a socialpsychologia törvényeit, azonban mivel ezen kísérletek módszere nem egyéb, mint annak az

analógiának a merev keresztülvitele, a mely a vegetáló organismusok és a socialis élet között van, értékük a tudományos biztosság szempontjából nagyon problematikus.

Mi közelebb eső tehát, minthogy itt ki-ki egyéni megfigyelése és ítélete alapján alkotja meg az objectiv causalitást pótló véleményét, mely az előbbiekkal szemben, mint tudományos igazságokkal szemben meggyőzéseknek vagy *morális igazságoknak* nevezhetők. Ezért van aztán, hogy a míg a tudományban, az előbbieknél egy tétel van, addig ezen a téren annyi a nézet, a tétel, a hány a gondolkodó fej. S mivel, a mint Spencer mondja, minden nézet többé-kevésbé áll, mindegyiknek van valamelyes alapja, mivel különbözőségük ép abban leli magyarázatát, hogy a dolog más és más oldalú, vagyis az itt egyedül lehetséges egyoldalú megfigyelésen alapult és mivel mindenki már önszeretete miatt is hajlandó a magáét egyedül jónak, egyedül igaz és helyesnek tartani: természetes dolog, hogy épen egyforma hiányos igazságuk alapján a mindegyikben többé-kevésbé hiányzó alapot a bizonyítás nélkül való hozzáragaszkodás, a hit fogja pótolni.

Mivel nem vagyunk képesek mindenkitől elfogadhatólag bebizonyított tételeket felállítani, állítunk meggyőzéseket, melyeket a hit támogat, éleszt, erősít és tart fenn.

Így lesz a hit socialis életünk összes megnyilatkozásaiban cselekvéseink egyik fontos determináló eleme. A történelem, mint a politikai és minden socialis mozgalmak egymásutánja számtalan példát nyújt erre.

S vajjon ilyen formán csak arra van ezen meggyőzéseknek hatása és befolyása, a ki azoknak épen alanya? Vajjon csak abban a korban és csak annak a generationnak életében érvényesül akaratumk ezirányú megkööttsége, a mely korban e meggyőzések épen keletkeztek? Nem. A vallási türelmetlenség tulajdonképen az ókor államvallási rendszerével összefüggő hittétel és még most is hány és hány társadalmi osztálynak és hány embernek képezi egyénisége és cselekvési módja egyik fontos determináló motívumát? S ha látszólag eltűnnek azok, nem kell félreismernünk, hogy későbbi korok életére és meggyőzéseire szükségképen hatással voltak. A történetet bármelyik ágában, akármelyik korban nem vagyunk képesek megérteni az addigi korok ismerete nélkül; és ép ezen az alapon habár csak bizonytalan sejtelem értékével bír, mégis van bizonyos alapja, ha a múltnak alapos ismerete alapján a jövőnek a képét rajzoljuk meg nagy vonásaiban.

Egyrészt örököljük apáinktól e meggyőződéseket és másrészt nevelésünk, környezetünk írja be azokat szívünkbe. Így veszszük fel mi is szellemi tulajdonunkba azokat a tételeket, melyek az előbbi generációt determinálták; így lesz egy kor az előtte létezett által determinálva. Tehát determinálva vannak az egyes korok és ezekben az egyes generációk, természetesen a politikai és ethnographiai válaszfalak által adott különbségek szerint; különböző és eltérő törekvései és céljai vannak a különböző nemzeteknek és megint különbözők a különböző népek törekvései. És e determinálás főképen szól a socialis életre vonatkozólag, a mit az egyes népek politikai küzdelmeinek törvényszerű fejlődése bizonyít legjobban.

Ezen magasabb ethikai és ethnographiai egységekhez való hozzátartozás által természetesen az individuum is nagyobb körvonalakban determinálva van, a mely általános megkötöttség határain belül azonban az egyéniség a legtöbb esetben érvényesek.

Láttuk tehát, hogy cselekedeteink második csoportjában, socialis megnyilatkozásainkban még nagyobb szerepet játszik a hit mint determináló momentum.

Nagyon sokszor nem látjuk, hogy az tényleg hit, meggyőződésnek, véleménynek hívjuk, de ne feledjük, hogy közös vonásuk a hozzájuk való merev ragaszkodás, a mi pedig nem a tudás, hanem a hit tulajdonsága. Végeredményében az ilyen meggyőződéseinket mindig visszavezethetjük egy olyan tételre, a melyben a fentebb adott ismertető jelei a hitnek feltalálhatók, csak hogy ez természetesen nem esik olyan közel a concret esetben felvett meggyőződési tételhez, hogy önmagától, vagy egyáltalán könnyen szemünkbe ötlene. Ilyen értelemben mondja Spencer, hogy »a vallás mint vörös fonal vonul végig az emberiség történetének hálózatán« »jelenleg igen sok intézkedésének életelve, a végnélküli küzdelmek és egyenetlenkedések előidézője és számtalan mindennapi cselekedetünk rugója«.

S ha az egyénnek a socialis életében ilyen nagy szerepe van a hitnek, nem csekélyebb az a nagy tömegek egyes csoportok, vagy bizonyos eszme által összetartott egységeknek életében sem.

Úgy a történelem, mint a nagyobb socialis egységeknek napjainkban való megfigyelése igazolja azt, hogy a hol nem egy ember cselekszik, hanem több egyén együttesen mint egység, ezen cselekedetekben sokkal nagyobb a szerepe a hitnek, mint a tudásnak. Természetesen ez mind az illető egységek socialis megnyilatkozásaira értendő. Magyarázatát körülbelül a következőkben leli.

Ott, a hol egy cél érdekében egy nagyobb egységnek kell megnyilatkoznia, azt a célt, a melynek érdekében ez történik, vagy a mi itt mindegy, azt az okot, a mely cselekvésre késztet, *eszmének* szokták nevezni. Ha ezt ebben a vonatkozásában fogalmilag akarnók kifejtteni, körülbelül azt mondhatnók róla, hogy ez az eszme nem egyéb, mint az illető ügy ismerete azon legszélesebb tulajdonságai által meghatározva, a melyek az illető socialis egység minden egyes tagjában élnek, illetve minden egyes tagja előtt ismeretesek. Természetesen ez az illető dolgot mindig a concret cselekvő alany mennyiségi kiterjedéséhez alkalmazkodó általánosságban fogja meghatározni. Világos dolog, hogy egy képzet sokkal tisztább az egyén előtt, mint egy család előtt és hasonlóképen egy család tisztábban látja azt, mint egy nép. Ugyanez az alapja a Spenceri filozófiában az u. n. *symbolicus* fogalmaknak, csak hogy míg ott a megfigyelő alany egy és a megfigyelt tárgy többtagú, itt megfordítva az alany többtagú és a tárgy egy. Az út, a melyen a kevésbé fontos tulajdonságok elhagyása mellett a végeredményhez, a fogalomhoz jutunk absolute véve ugyanaz; épúgy *symbolicus* fogalom egy nép előtt a vallásos kötelességek teljesítésének a tudata, mint az individuumnak egy népről alkotott fogalma.

Természetesen, a dolognak ilyen legáltalánosabb részeiben való ismerete lehetetlen, hogy az egyesben azt az eredményt hozza létre, a mit elő kell, hogy hozzon és elő is hoz. De hogy az a bizonyos hiányzó rész, a mely azonban föltétlenül szükséges a cél érdekében, pótoltság, legalább hatásában, ez a meggyőződésnek, ragaszkodásnak, hitnek és a vallásnak a dolga. Ez a practicus értéke a Horatius-féle »*Si vis me flere...*« szónoki tanács követésének, mivel természetes, hogy a ragaszkodást, a hitet alig lehet biztosabban megszerezni, mint az érzelmek közvetítése útján. A hiten alapszik a fanatizmus, a mely oly sok véres háború motora volt és ezen alapszik a lelkesedés is, a melyet sok nép reménytelen harcaiban a küzdelmeiben, különben alig tudnánk megérteni.

S nem kevésbé a conservativizmus is, ha az egyénre nézve nem is mindig kimutathatólag, de az a conservativizmus, a mely a tömegben, a sokaságba él, nem kis mértékben vezethető vissza a hitre. A hit az, a mely azt erősíti és megerősödött alakjában áthatja, föntartja és támogatja. Az a ragaszkodás, a mely első időkben talán a tapasztalat és a jóléti érzéseken alapszik, az később az egészen

más, nem tapasztalati, objektív elemeket is vesz fel. Minél inkább egyezik meg az illetőnek vágyaival az illető dolog és minél hosszabb ez a tapasztalat, annál inkább gyarapodik az idegen anyag, a mely a conservatismust táplálja. Ez az idegen anyag nem egyéb, mint a régihez, vagy a meglevőhöz való ragaszkodás azon már hitbe átment tulajdonsága, a mely szerint az a legjobb, irtózáván és rettegvén minden újítástól.

Ez az, a mit Spencer szerint egy újítási forradalom megsért és a miért aztán a közgondolkodás is az ez esetben való gyorsabb és szigorúbb eljárást és büntetéseket igazolja. Faust Philemonja ideális megtestesítője a conservatismus eszméjének; több, nagyobb és jobb földért nem adja oda az ő kis foltocskáját, mert azt hiszi, hogy ennél jobb, hogy ennél kedvesebb kis föld nincs sehohol a világon. Hát még az a sok szép ünnep, Sa sok kedves emlék, ami hozzá köti?!

Tehát, hogyha akaratunkat in abstracto megköttöttségében vizsgáljuk azon viszony szerint, a melyben a tudás és a hit mint determináló motívumok reá hatnak, azaz az eredményre jutunk, hogy cselekedeteinkben sokkal nagyobb szerepe van a hitnek, úgy az egyes ember, valamint a socialis egységek életében, mint a tudásnak.

És talán nem tévedünk, ha állítjuk, hogy psychénk alkotásánál fogva mindig és mindig lesz olyan idő, a mikor a tiszta tudomány még tisztább tételei helyett, hitünk, meggyőződésünk és előítéletek fognak vezetni.

»Az emberben a legerősebbek az előítéletek« — mondja Georges Renard — és sajátságos, hogy a tudomány térfoglalásának a legnagyobb ellensége épen az előítélet.

Pordea Gyula.

A SZOCZIALIZMUS ÉS A MAGÁNTULAJDON.

Bevezetés.

Ezt a szót »szocializmus« Louis Reybaud használta először »Dictionnaire de l'economie politique« című művében, mely 1853-ban jelent meg a könyvpiaczon. Az elnevezés eléggé új. Nem mondhatjuk azonban ugyanezt a szocializmus fogalmáról, az elnevezés tartalmáról is.

Mi a szocializmus? Proudhon ezt a fogalmat úgy definiálta: minden kísérlet, mely a társadalom jobbítására irányul.

Precízebb az a meghatározás, melyet Sombart Werner nyomán állíthatunk fel, midőn azt mondjuk: szocializmus alatt összességét értjük mindazon törekvéseknek, melyek arra irányulnak, hogy egy fenálló szociális rend, egy társadalmi osztály érdekének megfelelő módon elvi változtatásokkal átalakíttassék.

A szocializmus egyfelől reámutat arra, hogy daczára a hatalmas anyagi haladásnak, mily óriási mérveket ölt a nyomor; másfelől pedig ennek okát nem a változhatatlan természeti viszonyokban vagy a teremtő szűkkeblőségében, de az emberek rövidlátásában, a hibás társadalmi institucziókban keresi.

Ha a szocializmus fogalmát így megvilágítottuk, akkor azonnal észreveszszük, hogy az nem új dolog, A világtörténelem tanúsága szerint nemcsak az európai civilizáció minden korszaka, de a római, chinai, egiptomi és a többi civilizációk is mutatnak fel ilyen szociális mozgalmakat.

»Die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen« mondja Marx Károly egyik manifestumában.

A nemzetgazdaság terén is elmondhatjuk Deutsch Emanuellel, hogy a történet és a művészet terén eszközölt minden kutatásnak az az eredménye, hogy a régiek épen olyanok voltak, mint a milyenek mi vagyunk.

A létező viszonyokkal való elégedetlenség és jobb állapot után való sóvárgás minden korban felelhető. Plato a Πολιτειᾱ-ban épen úgy megrajzolta a szebb jövő ideálját, mint a hogy a

próféták Izraelben az egyenlőtlenség ellen menny dörögtek és egy szebb kor eljövétét jósolták.

És Krisztus maga is nem-e a legmagasztosabb szociális eszmét hirdette, midőn kárhóztatta az egyenlőtlenséget és szószólója volt a szegényeknek?

Hogy a kereszténység nem nélkülözte a szociális mozgalom természetét — mint ezt sokan állítják — azt bizonyítja az a kommunizmus is, mely Krisztus tanítványai és követői között keletkezett. Erre mutat az ezeréves birodalomba vetett hit is, melyet a túlvilágra csak akkor kezdtetek vonatkoztatni, midőn az első évezer letelt és a remélt aranykorszak be nem következett. Midőn istennek városa, melynek falai jáspisból, kapui gyöngyökből valók, e földön meg nem alakult.

Az egyház-atyák irataikban mind-mind az egyenlőtlenség ellen dörögtek. És azután is hosszú sora következett az íróknak, kik reá mutattak a jelen nyomorúságára; sőt ajánlottak néhány módszert is, melylyel a szebb, dicsőbb jövő alapjait meg lehet vetni.

Ott van Floris »Örök evangelioma«; Morus »Utópia«-ja; Campanella »Napállam«-a; Harington »Oceania«-ja; Fenelon »Salente«-je.

Hogy korunkban a szociális mozgalom sokkal nagyobb szabású, mint valaha volt; hogy a vágy az egyenlőtlenség szélsőségeinek kiirtása iránt általánosabb, mint bármikor, ennek okát — Laveleye nyomán — három körülményre vezethetjük vissza.

1. A kereszténység, mely az egyenlőséget hirdette, a szegények és szükölködők felmagasztalását prédikálta és épen olyan élesen, mint a legradikálisabb szocializmus megtámadta a gazdagságot.

2. Azok a nagyszerű forradalmak, melyek a politikai egyenjogúsításhoz vezettek, mert az egyenlő politikai jog okvetlenül a gazdasági egyenlőség köveletéséhez vezet; annak köveletéséhez, hogy a jólét a végzett munka arányában oszoljék meg.

3. Az a körülmény, hogy a politikai egyenjogúsítással, midőn az ipart és kereskedelmet korlátoló békók lehullanak, a termelés terén mélyreható változások következnek be. A kisiparos, a parasztgazda eltűnik és helyét a bérmunkás foglalja el. Az egyenlőtlenség érezhetőbbé, a nyomor láthatóbbá lesz, A termelés ezen átalakulásának következménye a nyomor-

nak az a sajátos alakja, mely a nagy gyártelepeken, bányákban és az óriási műhelyekben jelentkezik.

Ennek eredménye az az ellentét, mely egyfelől ezen kiáltó nyomor, másfelől az ipari haladás minden eredményét felhasználó gazdagság között fenáll. »In dem Augenblicke als breite Massen in das Elend herabsinken, steigt auf der anderen Seite, glanzvoll wie ein Zauber Märchen, die Million herauf«, mondja Sombart Werner.

Ennek eredménye végül a lét bizonytalansága, melynek a proletár mindig ki van téve. Ennek a bizonytalanságnak pedig feltűnő sajátossága az, hogy ennek okát nem lehet a változhatatlan természeti eseményekben keresni, hanem azt a gazdasági élet fenálló szervezetére kell visszavezetni.

Sőt a materiális haladás emelkedésével hangos lesz az a vád is, hogy nemcsak nem tűnik el oly arányban a nyomor, a mily arányban a haladás növekszik, hanem épen ellenkezőleg, evvel a haladással karöltve jár a nyomor fokozatos terjedése.

A szocializmus tehát gyűjtő fogalom. Minden szellemi irány, minden mozgalom, mely a jelenlevő nyomor okát a hibás intézményekben keresi és mely azt a társadalom alapintézményeinek gyökeres megváltoztatása által akarja elenyészteni: szocializmus.

A szocializmusnak azután számtalan alfaja lehet, a szerint, hogy miben találja a jelenlegi helytelen állapotok okát, és milyen orvosszereket ajánl a kóros állapotok gyógyítására.

A szocializmus fogalmilag négy fázist foglal magában. Mindenek előtt konstatálja a létező nyomort és szegénységet. Kutatja azok okát a fenálló társadalmi intézményekben. Kívánja a társadalomnak a hibás alapok mellőzésével új alapokra való fektetését. Végül pedig kimutatni igyekszik, hogy az ő ajánlotta intézmények elfogadásának eredménye a nyomor eltűnése, az egyenlőtlenségek elsimulása, az anyagi haladás hatványozott gyorsasága lenne.

Vegyük sorra ezt a négy fázist. Az első tétel az, hogy a nyomor és szegénység nagy. Ez az alapja minden szocializmusnak. És ezért, míg ez az alap fenáll, mindig is lesz szocializmus mozgalom. A szocializmus kérdése gyomorkérdés. Jól mondja egy francia író: »si le socialisme est une utopie, les misères sociales sont une réalité«.

A szocializmus már most keresi ennek a látható és szomorú okozatnak az okát. S válfajai szerint a társadalom mai épületének majd ezt, majd azt az alaposzlopát támadja meg. Ütései

súlya alatt reng, ropog az évezredes alkotmány és néha-néha összeomlással is fenyeget.

Az orthodox nemzetgazdaságban rideg nyugalommal nézi a tömeget. Avagy, ha megmozdul, célja csak az, hogy megakadályozza azt, hogy a kalapácsütések az oszlopokat ériék.

De — hogy a képet folytassuk — ez teljesen céltalan. Sötét éjjeleken majd alá-aknázzák az oszlopot és az porba hull, bárha a kalapácsütéseket talán diadallal kiállotta volna. Az évezredes épület pedig romokban hever.

A szabadjára engedett szocializmustól nincs mit félni, de igen akkor, ha azt elnyomjuk.

Az elnyomás reakciója a forradalom. Ez hasonló a medréből kilépő folyóhoz, mely számtalanszor többet pusztít, mint a nyugodtan tovahömpölygő folyam.

A nemzetgazdaságtan egyik feladata az, hogy beható vizsgálat alá vegye a különféle irányú szociálreformok képviselői által megtámadott intézményeket, melyek társadalmunk épületének oszlopait képezik. És ha az tűnnék ki, hogy az hibás és korhadt, akkor azt kíméletlenül el kell távolítani és újabb egészséges oszloppal kell azt pótolni.

Ez által pedig a nemzetgazdaságtan úgyszólván ellenpróbát végez a szociálista tanokon.

Azon intézmények között, melyek a szocialisták támadásainak tárgyát képezik, első helyen a magántulajdon intézménye áll.

A magántulajdonjog egy olyan intézménye mai társadalmunknak, melyet a különféle szociálista frakciók kevés kivétellel mind megtámadnak.

És nem ritkán olvashatjuk azt is, hogy a szocializmus egyáltalában minden tulajdonjog ellen tör. Ha ez csakugyan így van, akkor a tulajdonjog igazolásra egyúttal a szocializmus megsemmisítése. Ezen az állásponton van Thiers A., a midőn munkájának, — melyet a szociálista tanok megczáfolása céljából írt, — homlokára ezt teszi: »a tulajdon«.

A magántulajdon a maga quirritáriusi alakjában jelenlegi társadalmi rendszerünk oly fontos sarokköve, hogy annak megváltoztatásával maga az egész társadalmi rendszer is mélyreható változásokon menne keresztül.

Azt kell tehát vizsgálatunk tárgyává tenni, vajjon a szocializmus egyenes irányai támadják-e a tulajdont; mily mértékben teszik ezt, és milyen okokat hoznak fel eljárásuk támogatására. Mit értünk tulajdonjog alatt? A tulajdonjog kizárólagos és korlátlan rendelkezési jog a dolog felett annak egészében. Megjegyzendő azonban, hogy a korlátlanság nyomós közérdekek következtében messze menő megszorítást szenvedhet.

A tulajdon azonban jogi fogalom, mely így magában nemzetgazdaságtani fejtegetésekre nem alkalmas. A tulajdont itt persze nem jogi szempontból, hanem azon hatás szempontjából kell tekinteni, melyet a gazdasági élet fejlődésére gyakorol.

A nemzetgazdaságtan három olyan dolgot ismer, mely felett tulajdonjog képzelhető, a föld (Boden); a tőke; és olyan javak, melyek nem tőkék. Ezért közgazdasági szempontból meg kell különböztetni a földtulajdont, a tőketulajdont és a fogyasztási cikkek feletti tulajdont.

Azt a tételt azonban már eleve fölállíthatjuk, hogy nincsen olyan szocialisztikus irány, mely a tulajdon ellen általában szállana síkra. A tulajdon jogosultságának tagadása az egyén létjogosultságának tagadásával jár együtt.

A szocializmus csak a magántulajdont támadja, a mint az a későbbi fejtegetésekből ki fog tűnni.

Dr. Flórián Károly.

(Folytatása a jövő számban.)

ANGOLOK ÉS BOEROK.

The Times History of the War in South Africa. 1899—1900
Edited by L. S. Amery, Vol. I. Second Edition. London, Sampson
Low, Marston and Company. Ltd. ipoo.

A politikai kérdések terén nem követelünk mindég nagy tájékozottságot. Sem az újságíró, sem az újságolvasó nem ér rá arra, hogy minden felmerülő politikai problémát alapokaira vezessen vissza és alapelemeire bontson fel és kevés embernek van ideje arra, hogy minden egyes kérdésben saját nézetet formáljon magának. Rendesen mindenki elfogadja újságjának álláspontját és még a legjobb esetben is csak tetszés szerint választ több különböző álláspontot elfoglaló újság felfogásai közt. Nem vesszük ezt senkinek sem rossz néven. A világpolitikai kérdések alapos ismerete ma már önálló tudomány, csak hogy ezt a tudományt nem lehet egy könyvből vagy egy professor előadásaiból megtanulni. Kell ehhez egy jó adag történeti és történetbölcészeti ismeret, kellenek hozzá világos fogalmak a politikai és gazdasági tudományok egyes tételeiről, kell hozzá egy csomó tudás az ethnologia és psychologia terén, egy kis statisztika, számtalan ország alkotmányos berendezésének ismerete és némi ismeretség a különböző államokban szereplő államférfiakkal, politikai pártokkal és áramlatokkal. És kell végül szakadatlan munkálkodás a politikai kérdések terén, mert a mi ma probléma, az holnap már megszűnt problémának lenni és a mire ma nem is gondolunk, az holnap már komoly probléma lehet. Ily körülmények közt az ezen kérdésekbe való behatolás ma már egy emberéletet vesz igénybe s a ki csak mellékfoglalkozásként, a szórakozás perczeiben vagy a reggeli kávé mellett foglalkozik a világpolitikai kérdésekkel, az vajmi kevés eredményre fog juthatni.

A külpolitikai kérdések terén általában uralkodó nagyfokú tájékozatlanságnak ritkán láttuk eklatansabb jeleit, mint a dél-afrikai háború folyamán. Annyira szokássá vált, hogy ezt a háborút pusztán mint üzleti háborút tüntették fel, annyira álta-

lános lett az a nézet, hogy Anglia e háborút csak önző érdekei kedvéért, minden különös ok nélkül reákényszerítette a dél-afrikai köztársaságokra, annyira elharapódzott az a felfogás, mely a boerokban csak a szabadságukért küzdő, tiszta jellemű hős népfajt látja, melynek a romlott Angliával szemben kell szabadságát megvédenie, hogy majdnem nevetségesnek tűnik fel, ha valaki a dolgokat más színben meri látni és ha valaki a boeroknak Anglia délafrikai birtokai ellen elfoglalt fenyegető magatartásában keresi e háború kitörésének okát. Pedig azok, a kik a viszonyokat közelebbről ismerik, kik elfogulatlanul foglalkoztak a háborút okozó körülményekkel, tudják, hogy az angolok e háború előidézésében nem a főbűnösök, vagy legalább is nem az egyedüli bűnösök. Nálunk Magyarországon Anglia eljárását e kérdésben úgyszólván általánosan elítélték. Ez csak egy okkal több arra, hogy Amery fent idézett e hetekben megjelent igen becses angol munkája alapján megkíséreljük, a kérdés másik oldalát is megvilágítani és kifejtetni, hogy mik voltak azok az okok, a melyeknek a történeti kényszerűség erejével a délafrikai háborúra kellett vezetniök.

E célból mindenekelőtt egy kis történeti visszapillantásra van szükségünk, a melyben 1815-ig, a bécsi kongresszusig mehetünk vissza. Ekkor történt, hogy Anglia 6 millió font lefizetésével, az akkor helyreállított németalföldi királyságtól megvásárolta a fokföldi kikötőt a fokföldi gyarmattal egyetemben. Ennek a transactionnak nagy horderejét akkor talán senki sem sejtette. Az államférfiaknak, kik akkor Anglia külpolitikáját vezették, nem lebegett más cél szemük előtt, mint az, hogy Angliának biztosítsák az Indiába vezető hajóút legfontosabb kikötőjét A mögötte fekvő területet értéktelennek tartották s csak azért voltak kénytelenek azt is megvásárolni, mert ez a terület Fokváros nélkül a hollandokra nézve sem bírt értékkel. Pedig már az akkor gyarmatosított terület is oly nagy volt, mint egész Anglia. Kevés számú lakói túlnyomó részben holland leszármazásúak voltak és az a kevés francia hugenotta és német, kik a XVIII. században szintén itt kerestek menedéket, rövid idő alatt szintén teljesen hollandusokká váltak. Ezek a délafrikai hollandusok azonban az új környezetben bizonyos mértékben önálló typussá fejlődtek, mely lényegesen elütött az európai hollandusok típusától. »Bár holland szokás szerint új hazájukban is egymástól elkülönített majorokon laktak

és »boer«-oknak, azaz parasztnak nevezték maguk, lassanként fél-nomád pásztornép vált belőlük, azáltal, hogy egyik legelőtől a másikhoz vándoroltak, úgy, hogy csakhamar otthonosabbnak érezték magukat tágas szekereiken, mint nyomorult kunyhóikban, a melyeket a »major« névvel tiszteltek meg. Elszigetelt életük intensív módon kifejlesztette bennük a személyes függetlenség érzetét, mely gyakran a törvények korlátai iránti tiszteletlenségben is kifejezésre jutott. A bennszülöttekkel való közlekedés, — akár rabszolgák, akár ellenségek voltak ezek, — még fokozta bennük azt a gyanakvó természetet és ravaszságot, mely a világ összes földművelő népeinek közös sajátsága. A nehéz létért való küzdelemben a műveltség, melyet magukkal hoztak, gyorsan elenyészett. Csak a mély vallási érzés, mely őseiket arra bírta, hogy az üldöztetés korszakában a világ ezen távoli zugában keressenek menedéket, megmaradt bennük egész intensívitásában s egész korlátoltságában. Mindezen hibák mellett is e gyarmatosok nemes fajt képeztek és őseik legjobb tulajdonságaiból sokat találhatunk fel bennük is.«

A fokföldi gyarmatnak angol kézre jutásával a gyarmatosok elejétől fogva nem voltak megelégedve. Már az angol uralom első idejében is súrlódások fordultak elő közöttük és az angol kormányzók közt. Okot a súrlódásokra a bennszülöttekkel való bánásmód kérdése adott. Abban az időben az angol körök teljesen a rabszolgaellenes mozgalom hatása alatt álltak, míg a boerok a bennszülötteket annak tekintették, a minek a XVI. századbeli amerikai puritánok tekintették a néger rabszolgákat: alsóbbrendű teremtéseknek, kiket a gondviselés arra rendelt, hogy szolgák legyenek. Ily eltérő felfogásoknak előbb-utóbb összeütközésekre kellett vezetnie, s erre első ízben az szolgáltatott okot, hogy az angolok a missionáriusok befolyásának engedve, közel száz boert törvényszék elé állítottak bennszülötteken elkövetett gyilkosságok és erőszakoskodások miatt. Ez szolgáltatott okot az 1815. évi lázadásra, melyek vezetőivel igen keményen bántak el. Ezek a súrlódások azután ismétlődtek és tetőpontjukat érték el 1834-ben, a midőn törvényesen elrendelték a rabszolgaság megszüntetését 1838 december elsejétől kezdődőleg: »A rabszolgaság eltörlése fejében adott kárpótlás nyomorultán csekély volt. Csak igen kevés esetben kapták meg a gyarmatosok rabszolgáik értékének egy harmadát. Sokan határozottan vonakodtak, a kárpótlást elfogadni, hogy ezzel tiltakozzanak a rendszabály igazságtalansága ellen. Mindezt az angolok mintegy

megkoronázták azzal, hogy a rabszolgák felszabadulásának napját az aratási idő közepére helyezték, a mikor az a rendszabály legtöbb kárt okozott.« Ily körülmények közt némileg jogosult Amery kifakadása, hogy az angolok annyiszor dicsőített ember-szeretetüket ez esetben is másokkal fizettették meg.

Más politikai hibák még fokozták az elidegenedést a gyarmatosok és a kormány közt. A legnagyobb hibát 1834-ben a kafferek elleni háborúban követték el. A kafferek, kiknek területük a gyarmat keleti határán nyúlt végig, soká rablásokból tartották fenn magukat, s mikor végre egy különösen vakmerő rablókaland után egy kilenczhavi hadjáratban sikerült őket legyőzni, az angol kormány nyilvánosan desavouálta D'Urban fokföldi helytartónak politikáját és végre is a kaffereknek adott igazat. Az ilyen kormány a gyarmatosok szemében némi joggal rosszabbnak látszott, mint semmiféle kormány, s ezért 1836-ban és 1837-ben több mint ezer család fölszedte sátorfáit és az Orange-folyón túl fekvő, majdnem lakatlan vidékre vonult. Ez volt az u. n. »*groote trek*« — a nagy vándorlás!

Az angoloknak a boerok kivándorlása nem igen tetszett, de a helyett, hogy komoly eszközökkel iparkodtak volna őket ismét barátaikká tenni, a legrosszabb módhoz folyamodtak — a bennszülött törzsekkel léptek szövetségre, hogy ezekkel zárják körül s fojtsák meg az újonnan gyarmatosított területet. Nem lehet szándékunk, apróra figyelemmel kísérni az erre következett összeütközéseket és újbóli vándorlásokat, megjegyezzük azonban, hogy akkor merült fel a boerok körében először az az eszme, hogy a holland királyság védhatósága alá helyezték magukat. Az eszme különben nem bizonyult megvalósíthatónak.

1848-ban az újonnan gyarmatosított boer területen teljes anarchia uralkodott s egy nagy párt alakult, mely szerette volna az angol fennhatóságot elismerni. Ez időben Sir Harry Smith személyében új kormányzó került a gyarmat élére, ki elődjeinél jobban ismerve a vezetésére bízott nép igényeit, beszüntette a bennszülöttekkel való szerződés-kötés politikáját és Anglia souverainitását kiterjesztette az Orange-folyó és a Vaal-folyó közti területre, a későbbi Orange államra, is. A boerok egy része Pretorius vezetése alatt fellázadt és egy rövid szerencsétlen kimenetelű háború után az elégületlenek kivándoroltak a mai Transvaal területére.

Az angol konservatív kormány, mely ez időben Lord Grey tanácsára elvileg ellenezte az új gyarmatterületek megszerzését. 1852 január 17-én az u. n. *Sand-Rier Convention*-ban elismerte

a Vaal-folyón túl fekvő terület önállóságát és kötelezte magát, hogy az éjszakra fekvő bennszülöttekkel semmiféle szerződést kötni nem fog. Sőt 1854 márczius 11-én — Sir Harry Smith időközben visszahivatott — az angolok az Orange és Vaal-folyók közti területről is visszavonultak, teljes anarchiában hagyva vissza ez országot, a melynek lakói semmiképen sem akartak lemondani az angol államhoz való hozzátartozásukról.

Ez a politika Anglia szempontjából teljesen elhibázottnak bizonyult. Az orangei állam nem vallotta kárát, mert a gyarmatosok kivált Brand elnöklete alatt (1863—1888) az önkormányzat alapján is képesek voltak érdekeik megvédésére. Másként állt a dolog a Transvaali köztársaságban, a melynek lakói a gyarmatosok kevésbé megbízható elemeiből kerültek ki. A transvaali burok első elnökük Pretorius alatt (1864—1871) azt a politikát követték, hogy teljesen elzárkóztak a külvilágtól, a bennszülöttekkel rosszul bántak, a külkereskedelmet megakadályozták. A belső egységet is csak későn, 1864-ben tudták megteremteni, addig e területen négy köztársaság létezett. »Elszigeteltségükben a transvaali boerok csakhamar a legteljesebb barbárokká süllyedtek. A lakók többsége nyomorult szegénységben élt, de a jobbmódúak is határozottan megtagadták az adófizetést. Ennek következtében nem volt az országban pénz iskolák vagy középületek emelésére, távirók, utak és hidak építésére. A hivatalnokokat rendetlenül fizették — a miben magvait kell keresnünk ama korrupszágának, mely később a transvali hivatalnokokra nézve annyira jellemzővé vált, — a kincstár állandóan üres volt.« De daczára mindennek, a boerok vezető egyéniségei folyton arról álmodtak, hogy lobo-gójuk egykor egész Délafrikában uralkodni fog.

Némileg javultak a viszonyok, mikor Pretorius visszalépése után 1872-ben Burgers vette át Transvaal vezetését. Burgers minden erejéből azon volt, hogy a boerokat gazdaságilag, szellemileg, erkölcsileg előbbre vigye, de mikor a nép látta, hogy az új politika mellett egész életmódját meg kell változtatnia, ellene fordult. Az ellenzék vezére Krüger volt, kinek később Délafrika történetében oly nagy szerep jutott. A belső egyenlenségek oly magas fokra hágtak, hogy már-már fegyveres össze-tűzésekre lehetett gondolni. Ekkor, 1876-ban, jelent meg Pretoriában az angol kormánynak egy megbízottja, Sir. T. Shepstone. Angliában időközben megváltoztak már a nézetek a Dél-afrikában követendő politika tekintetében és az akkori gyarmat-ügyi miniszter Lord Carnarvon szívesen látta volna Transvaal

annexióját Shepstone megbízatása volt, hogy puhatolódzék, vajjon ez keresztülvihető volna-e? A körülmények elég kedvezőek voltak. Shepstone-t Pretoriában lelkesen fogadták és a *Volksraad* számtalan kérvényt kapott, melyben a boerok sürgették az Angliához való csatlakozást. Burgers komoly intelmeket intézett a *Volksraad*-hoz s erélyes reformokat követelt, mert különben Anglia közbelépése biztosra vehető, Krüger azonban minden reformjavaslatot elvettetett. Ekkor Shepstone kijelentette, hogy Anglia nevében anektálni fogja a transvaali területet. A *Volksraad* formális tiltakozása ellenére ez az annexio 1877 április 12-én meg is történt és kétségtelenül a nép legnagyobb részének tetszésével találkozott, — Burgers maga is csak egy igen egykedvű nyilatkozat megtételére szorítkozott, melyben protestált az annexio ellen. Holland írók is elismerik, hogy ez időben a lakók 96 százaléka helyeselte az Angliához való csatlakozást.

Némi joggal gyakran azt hozták fel, hogy ez a lépés elhamarkodott, korai volt, mert a régi állapotok folytatása mellett a boerok csakhamar maguk kérték volna az annexiót. De az angol uralom okos politika mellett így is általános helyesléssel találkozott volna. A baj az volt, hogy Anglia súlyos hibákat követett el. Az angolok elmulasztották a *Volksraad* összehívását, elkeserítették a boer ellenzék vezéreit és semmit sem tettek a növekvő boer agitatio ellensúlyozására. Mikor ez az agitatio már az angolok uralmát fenyegette, engedményképen 1879-ben képviseleti alkotmányt hoztak be, mely azonban oly szűk keretek közt mozgott, hogy senkit ki nem elégített. 1880. december 15-én a mozgalom annyira haladt, hogy Krüger, Joubert és Pretorius Paardekraal-ban kikiálthatták Transvaal függetlenségét. A boerok legnagyobb része fegyvert fogott az angolok ellen és 1881 február 27-én Majuba Hill-nél döntő győzelmet vívtak ki. Gladstone, ki ez időben Anglia kormányelnöke volt s ki egész életében gyűlölte a háborút, márczius 6-án fegyverszünetet kötött és augusztus 3-án Anglia és a transvaali állam közt szerződés jött létre, — a sokat emlegetett *Pretoria Convention* — a melyben Anglia csak azt a jogot tartotta fenn magának, hogy háború esetén csapatokat küldhessen Transvaal területén keresztül, hogy Transvaal külügyeit ellenőrizhesse, s hogy Transvaalban residenst tarthasson. Rövid idővel ezután a boerok ezt a szerződést sem tartották megfelelőnek s sürgetésükre 1884 február 29-én Londonban új szerződés jött létre, a melyben az angolok elejtették a csapat-

szállítások jogát és a külügyek ellenőrzését arra szorították, hogy minden külállammal kötött szerződés ellen az angol kormány hat hónap lefolyása alatt veto-jogával élhet. A »suverainitás« szó használatát e szerződésben mellőzték s ebből támadtak a későbbi viták Transvaal jogi állására vonatkozólag, a mennyiben az angolok azt állították, hogy egyszerű pótszerződésről lévén szó, az előbbi szerződés minden, nem *expressis verbis* hatályon kívül helyezett intézkedése érvényben marad, míg a boerok azt vitatták, hogy semmi sem bír érvénnyel, mi ez új szerződésben nem foglaltatik.

A transvaali eseményeknek ez az alakulása a délafrikai viszonyok további kifejlődését rendkívüli mértékben befolyásolta. A fokföldi hollandusok vérszemet kaptak és ligát alapítottak az u. n. *Afrikander-Bond*-ot, melynek célja volt, a délafrikai államok egyesítésének eszméjét propagálni. Egy ideig e szövetség meglehetősen forradalmi jelleget öltött, később azonban mérsékelt politikusok (Hofmeyr) befolyása alatt elejtette programjának alkotmányellenes pontjait, 1887 után pedig Cecil Rhodes, Délafrika legjelentékenyebb államférfia, a Bondot egyenesen felhasználta arra, hogy külön gyarmati patriotizmust keltsen életre, hogy ennek segítségével valósítsa meg ideálját, a délafrikai államoknak angol fennhatóság alatt álló szövetségét. Rhodes alapította meg azt a politikát is, mely az angol gyarmatokat mind tovább terjesztette ki észak felé, mi által Transvaal északról egészen körül lett zárva angol területekkel, úgy hogy folytonos terjeszkedésének határok lettek szabva. A mi Transvaalt illeti, itt Krüger elnök különösen a transvaali aranybányák felfedezése után (1886.) határozottan angolelles politikát folytatott. Célja az volt, hogy a londoni conventio is eltöröltessék, hogy Transvaal váljék Délafrika első hatalmasságává és hogy az angol uralom Afrika e részén mielőbb véget érjen. E célból — meglehetősen primitív közgazdasági fogalmaival — soká meggátolta mindazon vasútvonalak létrejöttét, melyek Transvaalt a Fokfölddel összekötik, azon reményben, hogy ez által az angol kereskedés ki lesz zárva és a nem angol Delagoa-öböl lesz az egyedüli hely, a melyről Transvaal megközelíthető. Tárgyalt az orangei állammal a két állam egyesítése ügyében is, midőn azonban látta, hogy az egyesítés esetén az államszövetség sorsának intézése kiesnék kezéből, visszalépett e szándéktól. Politikája minden rövidlátósága és korlátoltsága mellett következetes és céltudatos volt és volt idő, a mikor

eredményekkel is kecsgetett. De a politikának határozottan agresszív jellege volt, melynek előbb-utóbb háborúra kellett vezetnie.

A nyolczvanas években új politikai probléma merült fel Transvaal-ban, — az *Uitlander*-ek (külföldi bevándorlók) jogainak problémája. A délafrikai köztársaságok holland nemzetiségű lakói között mindig sok volt a külföldi nemzetiségű, de különösen nőtt a bevándorlás 1886 után, a witwatersrandi gazdag aranybányák felfedezése után. Ezek a bevándorlók nem voltak pusztán kalandorok, mert a witwatersrandi bányák különös jellege nem engedte meg soha, hogy egyesek a saját szakálukra dolgozzanak, mint Californiában vagy Ausztráliában, ezen bányák kiaknázásához jelentékeny tőke volt szükséges. A transvaali boerok ezeknek a külföldi (túlnyomólag angol) munkásoknak közreműködésére rá voltak szorulva, mert ők maguk sohasem foglalkoztak bányászattal. Az aranybányászat következtében, pusztán az *Uitlander*ek munkájából, Transvaal jövedelemforrásai óriási módon felszaporodtak, — 1886-ban Transvaal összes jövedelme 200.000 fontot tett ki, 1899-ben több mint 4.000.000 fontra rúgott. A boerok azonban ezekkel az *Uitlander*ekkel nem bántak úgy, a mint ez fontosságuknak megfelelt volna, sőt lehetőleg sok nehézséget gördítettek útjukba. Megakadályozták a direkt vasúti összeköttetéseket, mi felette megdrágította az élelmiszereket, a munkát és a gépeket s mikor egy vasút létre is jött, ez óriási tarifákkal és rossz adminisztrációjával lehetőleg sokat ártott az *Uitlander*eknek. Hasonlóan egyenesen a bányászat megrontását célozta a dinamit-monopolium, mely ezt a bányászatban nélkülözhetlen anyagot szerfölött megdrágította. Krüger itt is nyilván azt a politikát követte, hogy Transvaal gazdasági érdekeit elhanyagolta politikai célok kedvéért. Ezeknek a politikai céloknak érdekében el kellett nyomni az *Uitlander*-eket, mert ezek, — a serdült férfiakat tekintve, — 1896-ban már a lakosság két harmadát tették ki, mi azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Transvaal egész békés úton el fog angolosodni. Ez volt az oka annak is, hogy az *Uitlander*ektől mindennemű politikai jogot megtagadtak, úgy hogy az a viszony fejlődött ki közöttük és a boerok közt, a mi másutt is több helyt létezett *plebs* és *patriciatus* közt. Hogy ez a boer *patriciatus* kivált az aranybányák felfedezése után gyökereiben korrump volt, azt legjobban bizonyítják azok a vasúti concessiók miatt megindított többszörös botránypörök, a melyeknek során nyilván

kitűnt, hogy az első *Volksraad* 26 tagja közül 21 meg volt vesztegetve. Krüger, ki maga is 4000 fontot kapott, ebben nem látott semmi megütközni valót, ő azt mondta, hogy nem lévén a hivatalnokoknak nyugdíjuk, nem lehet tőlük rossz néven venni, ha apró ajándékokat fogadnak el.

Az 1887-től 1895-ig terjedő időben hosszú belső küzdelem folyik Transvaalban. Az egyik részen Krüger kormánypártja állt, a másik részen Joubert progressivista pártja, mely határozottan védelmére kelt az Uitlanderek jogainak, kik ugyanebben az időben kezdték belátni, hogy érdekeiket nem biztosíthatják, ha az ország vezetésére holmi ellenőrző hatalmat nem gyakorolhatnak. Krügernek nem csekély gondot okozott a dolgok illetlen fejlődése. Az 1882-ik évi honossági törvény szerint öt évnyi tartózkodás az országban teljes állampolgárságot adott. Mivel az Uitlanderek egy igen nagy része már 1886 és 1887-ben vándorolt be, tartani lehetett attól, hogy ezek az 1892-iki választásnál Joubert pártját fogják győzelemre juttatni. Ezért Krüger 1889-ben megváltoztatta az alaptörvényeket, olyformán, hogy a *Volksraadot* két házra bontotta, a melyek közül a második hatalmának gyakorlásában teljesen az első *Volksraad*tól függött. A honosság elnyeréséhez szükséges tartózkodást leszállították ugyan két évre, de az összes polgári jogok az ősi *bürger*-eknek lettek fenntartva, kiknek egyedül volt joguk, az első *Volksraad* tagjai, az elnök és a katonai főparancsnok megválasztásában résztvenni. Azok az Uitlanderek, kik két évi tartózkodás után honosságot nyertek, tizenkét év múlva teljes állampolgárságot is nyerhettek — de úgyszólván csak a papíron. A bevándoroltnak e törvény szerint ugyanis regisztrálnia kellett magát. Két évvel a regisztrálás után honosságot nyert, ha bebizonyíthatta, hogy az országban élt és törvényszegést nem követett el és ha 5 font lefizetése mellett esküt tett. Két új esztendő elteltével a második *Volksraad*-ba. választható lett, föltéve hogy harmincz éves protestáns és egy ingatlan tulajdonosa volt. Tíz évvel azután, tehát miután 14 évig tartózkodott az országban, a bevándorlott teljes állampolgárságot nyerhetett, de csak ha kerülete teljes jogú *burgher*-einek többsége írásban kéri felvételét, ha az elnök nem tesz semmi ellenvetést és ha az első *Volksraad* felveszi őt. Az ilyen feltételekhez kötött jognak sok értéke nem volt, és igaza volt Joubert pártjának a mikor kijelentette, hogy ez a törvény a többséget kiszolgáltatja a kisebbségnek.

1892-ben megalakult a »nemzeti unió«, mely céljául

tüzte ki Krüger politikájának megbuktatását. Ez a párt, mely számos *Uitlander*-t is magához vont, Joubert generalist jelölte az 1892-iki elnökválasztásra. A választási harc nagy izgatottság közt folyt le. A progressiv párt felé hajló hivatalnokokat elbocsátották, megtiltották a választási bizottságok alakítását a pénz is erősen dolgozott. Közvetlenül az elnökválasztás előtt folytak le a választások az első *Volksraad*-ba, és Krüger ügyesen felhasználta a törvény azon rendelkezését, mely szerint megtámadott választások esetén a régi tag folytatja működését az új tag végleges igazolásáig — arra, hogy az ellenzék mandátumainak kicsinyes okokból való tömeges megtámadtatása útján az igazolásnál a többséget magának biztosítsa. Az így preparált *Volksraad* vitette keresztül aztán az elnökválasztásokat és ezek eredményét bizonyos manipulatiok keresztülvitele után, a melyekről az országban nyíltan beszéltek, úgy hirdette ki, hogy Krüger 7,911 szavazatot, Joubert 7,246 szavazatot kapott. Joubert a *Volksraad*-hoz appellált, de ez Krüger befolyása alatt állván az appellatio sorsa nem lehetett kétséges. Polgárháborúról is beszéltek ez időben, de Joubert más anyagból volt gyúrva, mint vetélytársa, Krüger, és visszariadt ily eszközök használatától.

1894-ben újabb összeütközésre került a dolog, a mikor egy kis benszülött törzs elleni háborúban a kormány az angol alattvalókat, kiktől csak az imént minden jogot megtagadtak, arra akarta kényszeríteni, hogy a háborúban részt vegyenek. Az angol alattvalók hazájuk kormányához fordultak s ez ki is eszközölte a rendszabály elejtését, bár ezt csak fenyegetések útján lehetett elérni. Az ilyen esetek, a melyekben a transvaali kormány egyszerűen minden jogon túlhelyezték magukat, azután is gyakran ismétlődtek és az *Uitlander*-ek helyzete úgyszólván reménytelenné vált, kivált miután Krüger nagy megrendeléseket tett ágyúkra s egyéb lőfegyverekre és az *Uitlanderek* pénzén erődöket építtetett az *Uitlanderek* ellen.

Ily körülmények közt mind valószínűbbé vált, hogy a függőben levő kérdéseket csak forradalom útján lehet megoldani. A körülmények erre mind kedvezőbbekké is váltak. Az *Uitlanderek* körében az elégtelenség nőttön nőtt, a fokföldi holland lakosság is kezdte elítélni a transvaali kormány politikáját, Angliában pedig 1895-ben kormányválság következébe, Joseph Chamberlain személyében egy rendkívüli képességekkel bíró kiváló államférfú került a gyarmatügyi minisztériumba.

Rögtön 1895-ben, a Vaal-folyó driftjeinek az angol árúk elől való elzárása alkalmából Chamberlein-nek alkalma nyílt arra, hogy megmutassa Krügernek fogait és pár hónappal később Krüger tényleg kénytelen volt intézkedéseit visszaszívni, mert csak ezáltal kerülhette el a háborút. Az *Uitlander*-ek ezt az alkalmat fel akarták használni egy forradalmi mozgalom szitására, a mely tervnek *Cecil Rhodes* akkori fokföldi miniszterelnököt is megnyerték. E terv szerint a forradalmi mozgalomnak az 1895. év utolsó napjaiban Johannesburgban kellett volna kitörnie. Cecil Rhodes vállalta el az oroszlánrészt a mozgalom előkészítésében. Mint a kimberleyi és johannesburgi bányák igazgatója, gondoskodott arról, hogy kellő mennyiségű fegyverek csempésztessenek be Transvaalba. Mint a Chartered Company elnöke kötelezte magát, hogy a transvaali határon haderőt fog tartatni, oly célból, hogy ez egy adott időben Dr. Jameson vezetése alatt (a terv magától Jameson-tól ered) 500 angol katonával az *Uitlanderek* segítségére siessen. Mint fokföldi miniszterelnök Rhodes magára vállalta azt a feladatot, hogy az angol kormányzót, Sir Hercules Robinsont, azonnali közbelépésre fogja bírni az angolok érdekében. Mint a *Bond* elnöke, Rhodes hivatása volt, a fokföldi hollandokat lehetőleg nyugalomban tartani.

Ismeretes, hogy a mozgalom kudarczczal végződött. A Johannesburgi forradalmi bizottságban nézeteltérések merültek fel, melyek azt vonták maguk után, hogy a mozgalom kitörését elhalasztották. Jameson alábecsülve a boerok erejét és nem bízva a forradalom vezetőiben, siettetni akarta a mozgalmat és 1895 december 29-ének éjjelén átlépte a transvaali határt, de pár nappal később egész haderejével fogságba került. Az angol kormány és az angol kormányzó desavouálták az egész mozgalmat, sőt Sir Hercules Robinson Pretoriába sietett, hogy a béke helyreállítását előmozdítsa. Fájdalom, nem az az ember volt, ki ily feladatot sikeresen megoldhatott volna. Az *Uitlander*-eket *azzal* az ígérettel, hogy jogaikért helyt állani fog, rábírta fegyvereik letételére, a boerokat ennek fejében rábírta arra, hogy az ítélezést Jameson fölött az angol hatóságoknak adják át. Egyebekben azonban az *Uitlanderekkel* egyáltalán nem törődött, hanem teljesen sorsukra bízta őket. Krüger politikáját, mely már bukófélben volt, ez elhamarkodott és különben is a legnagyobb mértékben elítélendő mozgalom látszólag teljesen rehabilitálta.

Az 1895/6-iki mozgalom fiascója után a holland nemzeti

ézés Délafrikában tetőpontjára hágott. Magában Transvaalban, az *Afrikanderdom* főerősségében, ez kifejezésre jutott Krüger politikájában, melynek célja egész nyilvánvalóan a londoni conventio teljes megszüntetése volt, a mely azonban Chamberlain szilárd magatartásán állandóan hajótörést szenvedett. Az Orange-állam ugyancsak e nemzeti ézés erőteljes megnyilatkozása következtében nyíltan Transvaal pártjára állt és lehetőleg szoros egyesülésre törekedett ez országgal, kivált miután Steyn lett a köztársaság elnöke, a régi Brand-féle hagyományokat képviselő Fraserrel szemben. A Fokföldön az »*Afrikander-Bond*«, mely oly soká Rhodes befolyása alatt állt, visszatért régi eszményéhez, egy Angliától teljesen független Délafrika eszméjéhez; míg Rhodes az angol progressivista-párt lelke és ha nem is névleges, de valóságos vezére lett. Angliában ily körülmények közt a dél-afrikai ügyeknek mind nagyobb súlyt kezdtek tulajdonítani, mit a kormány külsőleg kifejezésre juttatott az által, hogy a beteges és a kevéssé erélyes Sir Hercules Robinson helyébe egy fiatal, rendkívül ügyes államférfiút Sir Alfred Milner-t nevezte ki a délafrikai gyarmatok kormányzójává.

Az 1897. és 1898. években az Anglia és Transvaal közt felmerült vitás kérdések főleg a souverainitás és a dinamitmonopólium kérdései körül forogtak, a nélkül hogy e kérdések egyikében megállapodás jött volna létre. Hogy a souverainitás kérdésének felvetéséhez mi szolgáltatott alkalmat, azt már röviden érintettük. A különbség az angol és boer álláspont közt az volt, hogy a boerok az Angliával kötött szerződéseket önálló két szabad állam közt létrejött nemzetközi szerződéseknek tekintették, az angolok pedig oly szerződéseknek tartották, melyekben Anglia kötelezi magát és körülírja, hogy mennyi autonómiát biztosít a köztársaságoknak. A dinamitmonopóliumot, melynek megújítása ellen Chamberlain szintén tiltakozott, az angolok és Uitlanderek szerint szintén a londoni conventióba ütközött, mert Transvaalban dinamitot nem gyártottak, úgy hogy a monopólium annyit jelentett, hogy csak egy cég szállíthatja be a dinamitot Transvaalba, daczára hogy a szerződések az angoloknak a szabad forgalmat biztosították.

A mikor Krüger és kormánya a reájuk nézve kedvezővé vált helyzetet arra használták fel, hogy az alkotmány egyes alapvető intézkedéseinek, nevezetesen a sajtószabadságnak és gyülekezés-szabadságnak felforgatásával az *Uitlander*-eket jobban visszaszorítsák mint valaha, új reformmozgalom indult meg

Johannesburg-ban. A mozgalomban a *South African League* vitte a vezérszerepet. Reformra akkor tényleg szükség volt. A transvaali kormány épen ez időben teljesen egy elvakult chauvinista frakció kezébe ment át, Leyds államtitkár, ki az ideig Krüger legbefolyásosabb tanácsadója volt, szintén ekkor hagyta el állását és Reitz-nek engedte azt át. Az új kormány fanatismusa számtalan visszaélésre vezetett, de az elégtelenség csak akkor tört ki teljes erejéből, mikor egy holland rendőr egy köz-tiszteletben állt angol alattvalót lelőtt s az esküdszék őt mégis felmentette (Edgar-ügy.) Közvetlenül az eset után 1898 december 24-én az *Uitlander*-ek első ízben folyamodnak az angol királyné közbelépéséért, de az akkor Európában időző délafrikai kormányzó helyettese, Sir W. Butler visszautasítja azt. Milner visszatérte után, márczius 24-én, újabb petíciót intéznek az angol kormányhoz s kérik ennek interventióját a transvaali kormány által elkövetett visszaélések ellen. A kormány látszólag megijed s Krüger a Johannesburgi kapitalistákat megkínálja egy reformtervezettel az állampolgárságra vonatkozólag, de engedményei oly elenyészően csekélyek, hogy a kapitalisták — bár ezek különben az *Uitlander-mozgalomtól* távol tartották magukat, visszautasítják azt. E visszautasítás következtében és az *Uitlander*-eknek az angol kormány által elfogadott petíciója alapján az egész kérdés Anglia és Transvaal közös kérdésévé lett.

Sir Alfred Milner politikája elejétől fogva arra irányult, hogy kormányát interventióra bírja ez ügyben és e törekvései Chamberlain gyarmatügyi miniszternél élénk visszhangra találtak. A fokföldi *Afrikander*-ek, ismerve Milner elhatározását és a helyzet komolyságát, ismételten sürgősen kérték a transvaali kormányt, hogy tanúsítson nagyobb előzékenységet az *Uitlander*-ek kívánságaival szemben, de hasztalan. Végre a fokföldi holland-párt és az Orange-állam elnökének, Steyn-nek közbejárására Krüger és Milner hajlandóknak mutatkoznak arra, hogy a függőben levő kérdések elintézése céljából Bloemfontein-ben tanácskozássra jöjjenek össze.

A bloemfonteini konferencia lefolyása a legjobban világítja meg az Anglia és Transvaal közti konfliktust, de mi nem bocsátkozhatunk e tanácskozások részleteinek fejtegetésébe. Milner kívánságai lényegében arra irányultak, hogy az *Uitlander*-ek öt évi tartózkodás után teljes polgárjogot nyerjenek és hogy a választókerületek is úgy oszttassanak fel, hogy a *Volksraad* tagjainak egy ötöde az *Uitlander*-ekből kerülhessen ki. Krüger

ezzel szemben csökönnyösen megmaradt azon állítás mellett, hogy ha ezt a javaslatot elfogadja, a 60—70,000 *Uitlander* expropriálni fogja a 30,000 *burgher* és emphazissal jelentette ki, hogy ha ezen schemát elfogadná, a köztársaság szabadsága nem léteznék többé és hogy e javaslat elfogadása rosszabb volna az annexiónál is. Ez az álláspont kétségtelenül túlzott volt, mert Milner terve szerint is a hatalom négy ötödrészben a *burgher*-ek kezében maradt volna és különben is azoknak a munkás-embereknek, kiknek nagy részre már 12—14 évig tartózkodott az államban és kik a lakosság két harmadát képezték, némi joguk is volt, államuk igazgatásában részt venni, annál inkább, mivel a fennálló oligarchikus kormány semmiben sem védte érdekeiket. Mikor Krüger látta, hogy Milner hajthatlan maradt, a maga részéről is előáll javaslatokkal, de ezek, bár szabadelvűebbek voltak minden eddigi propozíciónál, mely Transvaal részéről sem közelítették azt, mit Milner jött, meg az angol követelések minimumaként jelölt meg és még e javaslatok fejében is Krüger területátengedéseket és egyéb nagy engedményeket kért. Ilyformán a bloemfonteini értekezlet teljesen meghiúsult. Krüger azonban belátta, hogy valamit kell tennie. 1899 június 5-én ért véget a bloemfonteini találkozás és 12-én már új állampolgársági törvény feküdt a *Volksraad* előtt, a mely lényegében egyező volt Krügernek Bloemfonteinben tett javaslataival. Milner ezeket kielégítőknak nem tarthatta és ezért a fokióldi *afnkander*-ekhez fordult azzal a kéréssel, hogy igyekezzenek a boerokat lehetőleg nagyobb engedékenységre bírni. Az afrikander-ek egyik vezetője, Hofmeyr tényleg Pretoriába megy, hogy ily szellemben hasson Krügerre, de missiója kevés sikerrel jár, sőt a transvaali kormány még arra sem hajlandó, hogy a javaslatnak törvényerőre való emelését kissé elhalássza. Némileg jobbra fordult a dolog, mikor július 18-án a *Volksraad* módosítja a törvényt olyformán, hogy az eredeti javaslat bonyolult intézkedései helyett egyszerűen csak a hét évi tartózkodást kívánja meg az állampolgárság előfeltételéül. Milnert ugyan ez az engedmény sem elégítette ki, mert a gyakorlatban az állampolgárság megadása vagy nem adása még mindig a kormánytól függött volna, de Chamberlain hajlandónak mutatkozott arra, hogy ezt elfogadja. Tényleg július 27-én igen conciliáns hangon tartott sürgöny megy Délafrikába, a melyben Chamberlain felveti az eszmét, hogy Milner és Krüger újabb személyes találkozásban intézzék el a függőben levő kérdéseket, nemcsak az állampolgárság

de a szerződések értelmezésének és egy választott bíróság felállításának kérdéseit is. Krüger nem volt hajlandó újabb személyes összejövetelre, de készen mutatkozott, további engedmények tételére. A transvaali kormány a pretoriai angol konsullal augusztus 19-én formálisan közölte, hogy a bloemfonteini értekezleten kilátásba helyezett reformokon jóval túl akar menni és az angol kormány kész is volt, ez alapon újabb tárgyalásokba bocsátkozni, de két nappal később a transvaali kormány megváltoztatja álláspontját és kiegészíti javaslatait azzal, hogy csak akkor gondol ezek megvalósítására, »ha az angol kormány nem vindikál magának továbbra suverenitást, nem avatkozik be Transvaal jogaiba és hozzájárul a függő kérdéseknek választott bíróság útján való eldöntéséhez«. Augusztus 28-án Chamberlain a javaslatoknak érdemleges tárgyalásába belemegy és csak a pótlólag hangoztatott kívánalmak elejtését kéri. Szeptember másodikán tagadó válasz érkezik, mire szeptember nyolczadikán az angol kormány megegyeszer utoljára kéri a bloemfonteini értekezleten Milner által tett propozíciók elfogadását. Szeptember 15-én erre is tagadó válasz érkezik. Ezzel az egész tárgyalások holt pontra jutottak, — a háború elkerülhetlenné vált. Szeptember 26-án a transvaali kormány már közli az orangei kormánylyal egy Angliához intézendő ultimátum szövegét, a melyet aztán az orangei kormány egészen újból szövegez. Október 9-én az ultimátumot elküldik s két nappal később, október 11-én, este 5 órakor, beáll a hadi állapot a két ország közt.

Elég érdekesnek tartottuk az események rövid összefoglalását *L. S. Amery* becses könyve alapján. A könyv az első munka, mely ezeket az eseményeket rendszeresen tárgyalja és forrásmunkává fog válni Délafrika újabb történetére nézve. Amery a leírt események egy részének közvetlen szemtanúja volt, s bár határozottan az angol álláspont védelmére kel, lehetetlen el nem ismerni, hogy az általa előadott tényekben megfelel a történeti objektivitás követelményeinek. A kit a délafrikai probléma érdekel, az nem nélkülözheti ezt a munkát, a melynek becsét nagyban emelik a szereplő egyéniségek arcképei, melyekkel a munka díszítve van. A könyvet nem egészen Amery írta; egyes fejezetei Miss Flora *Shaw* és W. F. *Mony penny* tollából erednek, kik Délafrika ügyeire nézve szintén elsőrangú szaktekintélyek. A munka folytatása a jelenleg sajnos még mindég nem egészen befejezett háború leírását fogja tartalmazni.

Observer.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A jogbölcselet dolga.

A napokban a kultuszminisztériumban enquête volt, melyet utóbb az ártatlanabb »eszmecsere« névvel jelöltek meg a félhivatalos lapok.

A jogbölcselet sorsával folyóiratunk már ismételten foglalkozott s azt hisszük minden gondolkozó embert meggyőzhettek a felhozott érvek arról, hogy tudományos és socialpolitikai szükség a jogbölcseletnek a tanrendben, mint kötelező és vizsgatárgynak, változatlan fentartása.

Ennélfogva a dolgot újból előhozni azon kis értekezlet alkalmából nem volna indokolt, mert naivítás volna azt hinni, hogy az általános tudományos közöny közepette egy tudományos kérdésben tudományos érvek érvényesülhetnének akkor, midőn abban politikai motívumok az uralkodók. Hogy a dolgot mégis szóba hozzuk, azt csak azért teszszük, hogy nehény vele kapcsolatos jelenséget kiemelhessünk, mely a jövő kulturtörténésze számára bizonyára jellemző adat lesz azon zavaros napok megítélésére, melyekben élünk.

Wlassics miniszternek a Pikler-ügyben adott válasza, szinte monumentuma a megvénült liberalizmusnak. Bár a tanszabadság védelmére ékes mondatokat faragott, utóbb ígéretet tett arra nézve, hogy a jogbölcseletet a vizsgatárgyak sorából kiveendi. Ez a kérdés, tudjuk, évek óta vajúdik és íme a miniszter egyszerre gyors elhatározásúvá válik és ugyanebben a beszédben, melyben a tanszabadság mellett lándzsát tört, az u. n. liberálisok lelkes tapsai mellett a *dolog lényegében és meritumában* a klerikális hajsza tulajdonképeni, bár rejtett óhajátását készségesen teljesíti. Mert kivenni a jogbölcseletet a vizsgatárgyak sorából annyit jelent, mint azok közé a tárgyak közé tenni, melyek kizárólag a hallgatók indexében szerepelnek, de a melyek agyukban semmi nyomot sem hagynak. Végre is a hajsza megindítói tisztában lehetek azzal, hogy Piklert elkergetni nem lehet. Nem épen azért, mert erre a hajlandóság és szíves készség meg nem lett volna, hanem azért, mert a külföld az ilyen dolgon nagyon megtalált volna ütközni, mi pedig — méltóztatik tudni — »kultúrállam« színében szeretünk feltűnni. Amit a mozgalom elérni remélt nem lehetett más, mint »a veszedelmes tanok« hatásának megfértése.

És ezt az urak el is érték.

A folytatás is érdekes.

A kultúrállam kultuszminisztere értekezletet hív egybe azon fontos kérdésben, hogy a jogbölcselet vizsgatárgy maradjon-e vagy mivel helyettesíttessék, sőt arra nézve is, ha vajon *nem volna-e helyes a jogbölcseleti tanszéket a philosophiai karba áttenni?*

Ezt az utóbbi eszmét ismét a vérszemet kapott klerikálisok suggerálták, azt gondolván, ha a legliberálisabb miniszter ilyen előzékeny és engedelmes úr, miért ne kísértenék meg a többet is? Legjobb volna az egész »*cathedra pestilentiae*«-t a bölcsészeti karba bedugni: ott igazán mindenki megfélekedne róla!

Egybehívják az értekezletet. A kik tudják, hogy kultúrállamokban az ilyen kérdéseket hogyan szokás tárgyalni, azt várhatták, hogy a miniszter a magyar philosophiai és socialpolitikai gondolkozás legjobb képviselőitől fog véleményt kérni. E helyett a miniszter csak a budapesti jogi kar néhány tagját hallgatta meg, kik — az egy Concha tanár kivételével — ép oly szakértelemmel nyilatkozhattak volna a kormányozható léghajó kérdésében, mint ebben. Magát Pikler Gyulát nem hívták meg, mert nyilván attól tartottak, hogy ez a kellemetlenül őszinte ember megzavarta volna az intim eszmecsere kedves nyugalját.

Hogy mint nyilatkoztak és mint határoztak nem tudjuk, de nem is érdekel. Hisz az ilyen értekezlet csak eszköz lehet a miniszter politikai felelőssége megkönnyítésére. Az azonban kétségtelen, hogy az itt szóbanforgó érdekek jellege és természete gondolkodó ember előtt homályos nem lehet.

Mindenki tudja, hogy a politika és a jogbölcselet tárgya, tartalma és feladata között elvi különbség nincs. Daczára ennek, a politikai tanszékről szó sem esik, kizárólag azért, mert a tanszék jelenlegi betöltője (kinek tudományos egyéniségét különben mi is tiszteljük) világfelfogásában a klerikális köröknek nem kellemetlen.

Ami a jogbölcseleti cathedrának a bölcsészeti karra való áttétele eszméjét illeti, az igazán tipikus megnyilatkozása a jesuitismus szellemének. Nem mintha ez az eszme magában véve absurd volna. Az államtudományi szakoknak a bölcseleti karra való áttétele olyan kérdés, melynek keresztülvitelét bár végtelen szerencsétlenségnek tartanak, de a melyről tudományosan vitatkozni lehet. Végre is a német egyetemi rendszerben ez így van, a nemzeti genius pedig nálunk megszokta ezt a megvetett collegáját szidni, de szolgailag kopirozni.

De meghagyni mindent a régiben, csak azt a tárgyat kiragadni, melynek előadója főpapi és főúri körök szemében szálfka: olyan eszme, mely tudós ember lelkében nem, csak szolgálélekben született meg.

Reméljük, hogy *Wlassics* miniszter, ki ingadozásai daczára is, melyeket nyilván kényszerhelyzete teremt meg, alapjában szabadszellemű és tudós lelkületű ember, fog bírni annyi lelki erővel, hogy a klerikális túlkapásoknak gátat vessen.

A látvány mindenkép szomorú.

A magyar liberalismus oroszlánja elhízott és elvénült s míg az átöröklött reflex mozgás hatása alatt úgy látszik, hogy hatalmas talpát csapásra emeli fel a magyar állameszme és szabadság ellenségei ellen, valójában csak a porondot puffóli vele s az ez által produkált impozáns, de üres hang közben ellenségeit nyelvével szeliden nyalogatja.

Gyermekvédelem.

A gyermekvédelem ügye, mely mindenütt fontos socialis és nemzeti jelentőségénél fogva, Magyarországon kétszeres figyelemre tarthat számot. A gyermekhalandóság nálunk ijesztően nagy; csak Oroszország jár megettünk.

Természetes, hogy mikor a gyermekhalandóság okairól és ezek megszüntetéséről van szó, nem szabad csak magát a gyermekhalandóságot, mint elszigetelt jelenséget szemlélnünk, hanem kapcsolatba kell hoznunk mindazokkal a gazdasági, erkölcsi és művelődési viszonyokkal, melyeknek a nagy gyermekhalandóság csak egyik tünete. E tünetet csak úgy lehet megszüntetni, ha a baj gyökerét, mélyenfekvő okait keressük és igyekszünk eltüntetni. Ha emelkedik a vagyonosság, ha javulnak a jövedelemeloszlási viszonyok, ha gyarapodik a műveltség és erkölcsiség, akkor a gyermekhalandóság bizonyára magától is csökkenni fog. A gyermekhalandóság — ilyen összefüggésben szemlélve — meglehetősen bonyolult jelenség, s apadása tulajdonkép egyértelmű az ország anyagi és kulturális haladásával.

Ez azonban természetesen nem jelenti azt, mintha azokat az eszközöket, melyek közvetlenül magának a tünetnek elnyomására kínálkoznak, szabad lenne eldobnunk magunktól. Helyes intézkedésekkel számos áldozatot lehet megmenteni, s ez emberies és nemzeti szempontból kötelességünk is. Sajnos, nálunk eddig kevés történt ezen a téren, úgy, hogy sok tekintetben úttörő számba megy az a két törvényjavaslat, melyet a talált, elhagyatott, szóval közsegítségre szoruló gyermekek gondviselése dolgában ez évben terjesztett be a belügyminister.

Az egyik, »az állami gyermekmenhelyekről« szóló, mint 1901: VIII. t. cz. már törvénynyé is vált; a másikat, mely a »közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról« intézkedik, a közelmúlt napokban fogadta el a képviselőház. Mindakettő inkább szerény kezdetnek, mint nagyszabású, teljesen kiépített alkotásnak képét mutatja; mégis — mint egy jobb fordulat biztató híradói — méltán számíthatnak rokonszenvünkre.

Igazán sajtáságos és gondolkodóba ejtő jelenség, hogy bár a gyermekhalandóság annyira nagyfokú, egész a legutolsó időkig jóformán ismeretlen volt nálunk a gyermekvédelem állami gondozása s hogy csak most léptünk rá arra az útra, amelyet más államok már régen kijártak. S míg sok más téren annyi buzgóságot fejtettünk ki az idegen intézmények, idegen törvényhozások utánzatában, hogy a másodkézből való civilisatió vádjára adtunk okot: épen a gyermekvédelem terén, hol különös viszonyainknál fogva igen nevezetes és sürgős teendőink lettek volna, mögötte maradtunk nemcsak azoknak az államoknak, melyeket mint a nyugati civilisatió képviselőit szoktak különböző alkalmakkor elénk állítani, hanem Oroszországnak is, ahol régi és nagyszabású intézmények vannak a gyermekvédelem szolgálatára.

A közsegítségre szoruló gyermekek gondozásának terhe 1899-ig

teljesen a községekre nehezedett. Nem egy törvény kötelezte erre a feladatra a községeket. Így a főváros rendezéséről szóló 1872. évi XXXVI. és a községekről szóló 1886: XXII. t-cikkek, melyek a szegények községi segítésének elvét általában megállapították; azután az 1876: XIV. t.-cz., mely a lelenczek és dajkaságba adott gyermekek orvostaltásáról és eltartásáról való gondoskodást s az 1877: XX. t.-cz., mely a vagyontalan árvák nevelését tette a községek feladatává.

Ez a kötelezés azonban alig volt, mint olyan erkölcsi vagy hazafias kötelesség-féle; elvként benne volt törvénykönyvünkben, de az elv megvalósítására hiányzott a szándék, az ellenőrzés és a szervezet. A község a gyermeket legtöbb esetben egy nyakába varrt kelletlen nyűgnek tekintette, s bizony egyáltalában kétséges, látott-e valaki olyan gyermeket, aki községi költségen nevelődött emberré. A gyerekekről való gondoskodás épen olyan állapotban volt mint a községi szegény-segítés egész ügye, melyről eleven és hű képet festett Zigány Zoltán e folyóirat januári számában.

Az első igazán komoly fordulatot jelentő lépést a gyermekvédelem terén a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898: XXL t.-cz. tette, mely 1899. évi január 1-én lépett életbe. Ez a törvény a 7 éven aluli talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermek gondozásának, ápolásának és nevelésének kötelességét teljesen elvette a községtől, melyre eddig ha nem is valósággal, de legalább elvben nehezedett s állami feladattá nyilvánította. Itt jutott először törvénykönyvünkbe a gyerekekről való állami gondoskodás elve.

Egyelőre azonban az állam ennek az új feladatának megvalósítására nem rendezett be állami intézményeket, hanem két régebben működő egyesületnek; az »Első budapesti gyermekmenhely«-nek és a »Fehér kereszt«-nek közvetítését használta fel s ezeket bízta meg a 7 évnél fiatalabb elhagyatott gyermekek állami költségen való gondoskodásával. Csak most, a törvény életének harmadik évében, az azóta szerzett tájékozódás alapján érlelődött meg a belügyi kormány körében az a meggyőződés, hogy a már akkor államivá nyilvánított feladat kivitelét is államilag, állami intézmények útján kell megvalósítani. Ennek a törekvésnek eredménye »az állami gyermekmenhelyekről« szóló 1901: VIII. t.-cz.

A törvény maga nagyobbára csak a kérdés pénzügyi oldaláról, a menedékhelyek felállítási és fentartási költségeiről intézkedik. A szervezet és berendezés részletei tehát csak a törvény végrehajtása folyamán lesznek megismerhetők és megbírálhatók. Néhány, az intézményre különösen fontos alapelv azonban már magában a törvényben van lefektetve. Ilyen mindjárt az, hogy a menedékhelyek a talált és *hatóságilag elhagyottnak nyilvánított* gyermekek védelmére szolgálnak. Vagyis a gyermek végleges felvétele előtt — hacsak nem valóságos talált gyerekekről (lelencz) van szó — a hatóságnak kötelessége lépéseket tenni a gyermek és hozzátartozói viszonyainak kipuhatolására s a gyermeket csak akkor lehet végleg felvenni, ha e nyomozás alapján kiderül, hogy valóban hatósági gondozásra szorul. Az a gyermek tehát, akit minden felvilágosítás és okadás

nélkül kíván hatósági gondozásra bízni hozzátartozója, nem kap helyet az állami gyermekmenedékhelyen. A belügyministeri indokolás szerint a felvételnek ezt a rendkívüli megkönnyítést nem engednék az államkincstár érdekei, s ez bizonyára olyan érv, melylyel nehéz szembeszállani. A kérdés elvi oldala különben máig sincs eldöntve. Bizonyára sok érv szól a felvétel nagyobb fokú megkönnyítése mellett. Kivált a törvénytelen gyermekekre kell itt gondolnunk, akiknek lelketlen elpusztítása jóformán iparszerűen folyik, s akiknek megmentése a hasonló intézeteknek legtermészetesebb feladata. Ám igen kérdéses, jól teljesíti-e feladatát az az intézet, mely csak akkor tartja meg falai közt az ilyen szerencsétlen gyermeket, ha előbb kiterjedt hatósági nyomozás útján bebizonyult, hogy hozzátartozói közül senki sem bírja eltartani? Nem fogja-e az anyát ez a nyomozás, mely szegényének hírét legalább hozzátartozói közé szükségképen elviszi, visszatartani attól, hogy a menedékhelyen keressen gyermeke számára segítséget? S azután ha vannak is olyanok, akik a gyermek gondozására kötelezhetők, ez magában még kevés biztosítékot nyújt a gyermek felnevelésére, mert többnyire nem a képességen, hanem az akaraton fordul meg a dolog; a gyermek elpusztul, mert nem *akarják* felnevelni, ha bírnák is. Mindenesetre kívánatos, hogy legalább a társadalmi tevékenység nyújtson segítséget azon a határon túl, amelyet az állam intézetei — úgy látszik, nem elvi, hanem pénzügyi okokból — át nem léphetnek.

A másik fontos alapelv, melyet a törvény megállapít, az, hogy a menedékhelyek falain belül csak a beteg, gyenge fejlettségű, különösebb ápolásra és gondozásra szoruló gyermekeket fogják tartani; s a többieket rendszerint az intézeteken kívül helyezik el. Ennek az elvnek helyessége már alig lehet kétséges. Az összezsúfolt, kaszárnyaszerű elhelyezés nyomában máshol sem jártak kedvező eredmények. A gyermek legtermészetesebb helye a családban van, s az intézet nem pótolhatja a családi nevelést. A csecsemőket tehát egészséges vidéken kell dajkaságba adni; a nagyobb gyermek pedig megbízható gondviselők, mezőgazdák és iparosok házában találhat új családot. Itt egyszersmind könnyen beleszokik abba a munkakörbe, amelynek betöltése lesz későbbi élethivatása. Az sem ritka eset, hogy a gyermek állandó gyökeret ver a családban, később is benne marad és egész életére szóló kapcsolatba jut vele. Mindez a törvény álláspontja mellett szól, melynek helyessége különben ma már nem vitás.

Az is biztató, hogy a törvény kilátásba helyezi az állami és társadalmi tevékenységnek szerves összeköttetésbe hozatalát. A társadalom épen a gyermekvédelem terén eddig sem volt tétlen, jobban mondva minden számottevő kísérlet, mely ebben az irányban felmerült, a társadalom tevékenységére vezethető vissza. Csak hogy a szertelenség hibái, a terv nélküli kapkodás, a munkafelosztás hiánya meggátolták az áldozatoknak megfelelő eredmények létrejöttét. Az új törvények végrehajtása talán ebben az irányban is javítólag és termékenyítőleg fog hatni. A belügyminister ígéri, hogy a szervezésnél gondja lesz rá, hogy a társadalom ellenőrizze a kor-

mány közegeinek működését. Ez kétségkívül igen helyes. Másfelől szükséges azonban, hogy az adminisztratív közegek a társadalom tevékenységét éleszszék, irányelvekkel lássák el s különös gondjuk legyen arra, hogy az állami intézmények és a társadalom művei egymást kiegészítsék, egymás köreit ne szeldessék, hanem a társadalom folytassa a munkát ott, ahova a nagyon is korlátok közé szorított állami tevékenység el nem érhet

«Az állami gyermekmenhelyekről» szóló törvény a talált és elhagyott gyermekeknek csak 7 éves korukig adott helyet ezekben az intézetekben. E szerint a 7 évet betöltött gyermek megett bezárult volna a menedékhely ajtaja s a gyermek megint csak ott állott volna, községére szorulva, világ árvájaként. Ennek azonban ellene szól nemcsak az emberiség szempontja, hanem az államgazdaság érdeke is, mert ha a gyermekre 7 éves korán túl a mostani rendszerű községi segítség várna, jóformán kárbaveszsnének mindazok az áldozatok, melyeket az állam a 7 éven aluli gyermek megmentéséért hoz. Ezért kellett követnie az 1901: VIII. t-czikket a «közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról» szóló törvényjavaslatnak, mely amannak továbbfűzése és kiegészítése.

Némileg feltűnő, hogy miért kellett ezt a szorosán összertartozó két kérdést, mely tulajdonképen egy kérdés, két külön törvényben szabályozni. Bizonyos, hogy e két törvényhozási munkát szerves összefüggésben van egymással; a második folytatása az elsőnek s a kettő csak együtt fogja igazán szolgálni az állami gyermekvédelem ügyét.

A 7 éven felüli gyermekekről szóló törvényjavaslat kimondja, hogy az állami gyermekmenedékhelyekbe felvett gyermekek 7 éves korukon túl, egész 15 éves korukig a menedékhelyek kötelékében maradnak s hogy ide 7 évnél idősebb, olyan gyermekek is felvehetők, kiket a hatóság elhagyatottaknak nyilvánított. A különbség csak az, hogy míg a 7 évnél fiatalabb gyermekek gondozási költségeit egészben az állam fedezi (az orsz. betegápolási alapból), addig 7 éven túl az állam csak egy részét viseli az ellátás költségeinek; a felülmaradó rész a község és a törvényhatóság terhére esik. Különösen figyelemreméltó itt az a hozzájárulás, mely a törvényhatóságok és községek gyámmentári tartalékalapjaiból kerül ki. Ezeknek a tartalékalapoknak eredete a gyámügyi törvénynek abban a rendelkezésében van, mely megengedi, hogy a gyámmentár a gyámoltak és gondnokoltak kamatjövedelméből évenként 10%-ot levonjon; főként ezekből a levonásokból halmozódott össze az említett alap. E tartalékalapok jövedelmi feleslegének a gyermekvédelem céljára való felhasználása tehát tulajdonkép azt jelenti, hogy a jobbmódú gyermekek vagyonuk jövedelmének egy részét szegény és elhagyott gyermektársaik segítésére áldozzák. E tény etikai szempontból épen olyan helyes, mint figyelmet érdemlő socialis jelentőségénél fogva.

A rendszeres gyermekvédelem így már kiterjed a gyermek 15 éves koráig, vagyis addig a minimális életkorig, mely az önálló életfentartásra már legalább némi kilátást nyújt. De igazán csak

«némi» kilátást; a védelem szüksége sokszor még ebben a korban is igen élénk. Gondoljunk főleg a 15 éves leányra, akiről a menedékhely levette kezét. Íme, ismét egy olyan pont, hol bő tere nyílik a társadalmi tevékenységnek, hogy folytassa és kiegészítse af állam munkáját.

—cs. —k.

Gróf Andrassy Gyula a magyar nemzeti politikáról.

A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai.

Írta Gróf Andrassy Gyula. Budapest, Franklin-Társulat, 1901.

A magyar nemzeti politika egyik legérdemesebb harczosa gróf Andrassy Gyula vette kezébe újból a tollat, melyet már többször sikerrel forgatott, hogy a történelem modern módszerével kutassa a magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okait.

Minden munkára — ha még annyira a tudomány magaslatán áll is — szerzője rá kell, hogy nyomja egyénisége bélyegét és e tétel fokozott mérvben áll akkor, midőn a gyakorlati politika embere zárkózik el dolgozó szobájába és íróasztala mellett akarja megállapítani nemzete politikai létének föltételeit s ezzel azon legfőbb irányelveket is, melyeket minden hazafinak a közpályán szem előtt kell tartania. Nehéz feladat, mert mindig felvetődik azon kérdés, nem-e kíséri el a pártember a tudóst dolgozószobájába és az eredmények, melyeket igazságokként állapít meg, nem-e akarnak utólagos igazolásai lenni a közpályán folytatott harczoknak?

Ezen gyanú Andrassy Gyula grófot nem érheti. Miután kivette részét a Wekerle-kabinet óriási küzdelmeiből, Ő is áldozata lett azon törekvés hajótörésének, mely abban kulminált, Magyarországot liberális politikai tartalommal modern parlamenti formák között kormányozni. A nagy kabinet bukása óta ritkán jelent meg rokonszenves alakja a küzdő téren. Ma a parlamenti tracsok korszakában már semmiben sem volt közvetlen része. Föltehetjük tehát, hogy elfogulhatatlanul dolgozott.

A magyar nemzeti állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okait Andrassy könyve a honalapítástól egészen a mohácsi vészig vagyis a Habsburgok trónralépéséig kutatja. Mint már mondtuk, teljesen modern eszközökkel dolgozik: nem törekszik arra, hogy részletes történelmet írjon, hanem csakis a magyar történelem nagy, a kutatás által kétségteleneknek megállapított eredményeit tekinti. Ezen eredményeknél állapítja meg az ok és okozat viszonyát: az egykori történelem a hatalmak erőviszonya, az uralkodók egyénisége, a kor művelődése, a népáramlatok és a pszichológiájának, de mondjuk röviden lehetőleg minden tényezőnek figyelembe vételével, a mely csak egy nemzet politikai sorsának alakulására befolyással lehetett.

És mondjuk meg rögtön, Andrassy a magyar nemzet fönmaradásának kulcsát már megtalálja ott, hol talán nem igen szoktuk volt keresni; az Árpádok korában. Minden nemzetnek az európai

államok erőusájában megvan a maga, a politikai természetörvények által kijelölt szerepe. Magyarországnak ilyenül a germán és szláv világ közötti válaszfal emelés s jutott.

De missiója egyúttal az is, hogy a nyugatnak politikai és kultúráramlatait a kelet felé vigye. Ezen szerepét azonban csak úgy töltheti be, ha bent erős és csak erejének megfelelőleg terjeszkedik ki, annyi területet foglalván csak el, amennyi felett tényleg uralkodni képes, szóval ha hódításokra nem törekszik. Viszont azonban nem szabad vissza-riadnia olyan vállalkozásoktól sem, melyek a nemzet hatalmi szférájának természetes kiegészítését czélozzák. Ezen természetes, nemzeti politikát azonban csak az Árpádok követték. A vegyes házakból származott nagy uralkodók már a hódítók politikáját üzték és ezzel vétettek a magyar nemzeti állam létének alapvető tétele ellen.

A magyar állam fönmaradásának második okaként e munka az alkotmány alakulását tünteti fel. A belviszonyok egészséges volta egy a nemzet egyetemes érdekeit kielégítő alkotmányban tükrözödik vissza. Az alkotmány tünteti fel azt, vájjon megvan-e az egyes osztályok dinamikai erő mérkőzésének az államrendben a maga helyes statikai eredménye. Midőn Andrassy ezeket kutatja, nem akar abstract elveket à tout prix érvényesíteni. Kimondja ugyan azt, hogy az evolutio törvénye a jogoknak mentői szélesebb alapra való kiterjesztését követeli, azonban kijelenti, hogy ennek korrektívumát az állam fenmaradása, mint irányadó szempont képezi. Ezért helyes, hogy az Árpádok korában a főhatalom súlypontja a királynál van, majd az Anjouk korában, de különösen Zsigmond idejében a főnemesekek kerül, I. Ulászló alatt pedig döntő szerepre a köznemesség tesz szert, Mátyás pedig végre a maga királyi hatalmának öregbítésével helyes egyensúlyt teremt a köznemesség és olygarchia között. Akármelyik tényezőnél van is a hatalom, a leglényegesebb az, hogy ne bírjon a despotia jellegével, a többi tényezők kezében pedig ne fajuljon osztályuralommá, hanem a vezető elemnél mindig meg kell lennie a köz egyetemes érdekei szem előtt tartásának.

Miként alakulnak ilyképen a viszonyok, azt nyomról-nyomra szemlélhetjük Andrassy könyvében részletesen, színesen, mindig az európai fejlődés, különösen pedig a számos rokonvonást feltüntető angol fejlődés méltatásával.

Mátyás halálával felbomlik a régi rend, felszabadulnak azon erők, melyek oly áldásosán ellensúlyozták egymást.

A főnemesség és köznemesség között kitör a harcz a hatalomért és a törvényhozás majd az egyik, majd a másik győzelmének eredményeit codificálja. Egyik osztály sem mutat többé hivatottságot a nemzet vezetésére, egyiknek soraiból sem emelkedik ki akár egy hivatott államférfiú, akár pedig hadvezér, a királyi hatalom pedig végleg elgyengült.

Így éri a nemzetet a mohácsi katasztrófa.

Beöthy Ákos nemrég megjelent könyvében a mohácsi vész egyik legsúlyosabb következményeként azt tünteti fel, hogy a nemzet nem választott többé kebeléből dynastiát, hanem a Habsburgokat ültette trónra.

Andrássy nem polemizál e tanítással, hanem önkénytelenül szembeötlük a czáfolat. A mohácsi vész összetöri a magyar államot. Nem képes már fentvázolt feladatának kelet és nyugat között megfelelni; főnmaradása nem európai szükségesség többé. De nem is tud főnmaradni akkor, midőn elgyengült szervezetét kelet felől a török áradat, nyugat felől pedig a Habsburgok dynastikus politikája támadja meg. A legészszzerűbb megoldás, hogy akkor a hatalmás nyugati szomszédra támaszkodik és avval választ közös uralkodót. A magyar nemzet feladatát nyugat és kelet között a Habsburgok veszik át és meg kell oldaniok egész birodalmukkal.

Itt végződik Andrássy Gyula könyve, de nem itt végződhetik elmékedésünk. El kell mondanunk, hogy a Habsburgok nem fogták fel feladatukat történelmi igazság alapján, hanem az Andrássy könyvében befektetett igazság csak századok után jutott érvényre. Miután Magyarország koronája a Habsburgok fejére került, évszázadokon át hódító politikát űztek, nem figyeltek arra, van-e elég erejük arra, e hódításukat megtartani, a kelet helyett Olaszország és a német birodalom foglalta le figyelmüket.

Ki ne tudná most, hogy e politika csak mintegy három évtizede kapott más irányt és vezette az osztrák-magyar monarchiát azon sikerekhez, melyek a berlini szerződés és a német szövetség megkötésében érték el tetőpontjukat és századok hibáit jóvá téve fogadtatta el a Habsburgokkal azt a politikát, melyet egykor az Árpádok követtek.

Es ezen eredmények figyelembevételénél melyik magyar ember ne gondolna hálás szívvvel ama tüneményeszerű államférfiúra, akiben könyvünk szerzője édes atyját tisztelhetette.

Dr. Niamešny Mihály.

Sztrájk-mozgalmak.

Hazánkban a legutóbbi napokban több helyütt nyílt összeütközésbe jutottak a munkások munkaadóikkal. Kassán a kocsi-gyártók sztrájkoltak, de ez a mozgalom csak igen csekély körben vetett hullámokat.

A budapesti szabók és szabónők sztrájkja még csak most, a mikor e sorokat írjuk, van kifejlőben,

Legnagyobb jelentősége és érdekessége kétségtelen a resiczai sztrájknak volt.

A resiczai sztrájk lefolyása és befejezésének mikéntje nyilvánvalóvá tették, hogy ez az összeütközés nem volt indokolt, s hogy a belőle munkaadóra s munkásra egyaránt hárult veszteségek könnyen elkerülhetők lettek volna.

Tulajdonképpen a munkaidőnek pontos megállapításáról volt szó. A munkaadó-társaság a munkaidő kiterjesztését nem czélozta, csak a bárca-rendszert hozta be a munkaidő betartásának ellenőrzésére. Ez a rendszer abban áll, hogy minden munkás a gyárba-lépéskor az állandó számával ellátott bárczát kap, a melyet utóbb ismét le kell adnia.

Ezen az utón könnyen megállapítható, hogy melyik munkás nem állott idejekorán munkába, s így könnyűvé válik a pontatlanság megtorlása is.

A társaságnak ehhez az eljáráshoz kétségtelenül joga van, és az az ellenállás, a melyet a munkások a bárcza-rendszerrel szemben kifejtettek, valamint az a követelésük, hogy a bárcza-rendszernek csak úgy vetik magukat alá, ha a 12 órai munkaidő 10 órára szállítatik le, legjobban bizonyítja, hogy a munkások eddig nem tartották be a munkaidőt.

Viszont épp oly jogos volt a munkásoknak az a követelése, hogy a gyár adja meg nekik az ipartörvény 117. §-ában kötelezőleg elrendelt délutáni félórai munkaszünetet.

A munkások tehát hibát követtek el, a midőn a bárcza-rendszer ellen sztrájkjal tiltakoztak, de a társaság kétségtelenül még nagyobb hibát követett el, a mikor a munkások törvényen alapuló követelését is megtagadta.

A munkások magatartásának az adja magyarázatát, hogy a munkabéreknek már korábban 15—20%-kal történt leszállítása is nagy feszültséget idézett elő a vállalat és a munkások közt. Hozzájárult még az is, hogy a vállalat igazgatósága minden apróbb szabálytalanságot felette szigorú büntetéssel sújtott, úgy, hogy a márka-rendszer behozatala csak alkalom volt a régóta lappangó elkeseredés kitörésére.

A sztrájknak szomorú tanúsága, hogy az ipartörvénynek a munkaszünetekre vonatkozó része nyolcz éven keresztül nem nyert Resiczán alkalmazást és bizony szomorú világosságot vet a magyar közigazgatásra, hogy a törvény §-ának alkalmazását a magyar munkásnak sztrájkjal kell kikényszerítenie.

E részben még szomorúbb tüneteket mutatott a zágrábi pék-sztrájk. A zágrábi péklegények a 15—16 órai munkaidő helyett 10 órai munkaidőt követeltek mestereiktől, továbbá — a munkabérnek némi felemelése mellett főként azt a követelést támasztották, hogy a munkabér nekik ne ellátásban, hanem pénzben adassék ki. Eddigélé ugyanis a munkabérnek 1 korona 60 fillért tevő része helyett ellátást kaptak mestereiktől. A mesterek egy részének hajlandósága e követelés teljesítésére épp oly bizonyíték annak jogosultsága mellett, mint a hogy a mesterek másik részének ellentállása legjobban bizonyítja azt, hogy az ő általuk nyújtott ellátás nem éri meg az egy korona hatvan fillért.

Különös érdekeltséget ad e sztrájknak a hatóság magatartása. A sztrájkoló péklegények szövetkezeti úton akartak sütődét létesíteni. Ezt a hatóság kereken megtagadta. Viszont a zágrábi hadtestparancsnokság arra érezte magát hivatva, hogy az élelmezési szolgálatnál nélkülözhető legénységet és a többi legénység közt található pékeket a zavarban lévő pékmestereknek rendelkezésére bocsássa. Elvben legalább így határozott a hadtestparancsnokság, ha a katonai segítség igénybevételére tényleg nem is került a dolog.

A cs. és kir. hadsereg állást foglal a bérczokban; még pedig nemcsak úgy, hogy a közbiztonság fenntartásánál közre-

működik, hanem az által is, hogy a mestereknek segítségére siet a sztrájkoló legényeikkel szemben. Minden szempontból egyike a legnagyobb visszasságoknak. A katonaság fenntartásához hozzájárul a péklegény adója éppen úgy, mint a mesteré és a katonaviselés súlyos állampolgári kötelessége csak a haza megvédésének célját szolgálja és nem súlyosbítható a katonaságnál szolgáló péklegényekre nézve azzal, hogy saját munkabéreik leszorítására közreműködni kénytelenek legyenek.

Mindé hatósági beavatkozások mellett is kétséges lett volna a sztrájk kimenetele; de a munkaadók javára döntött az a körülmény, hogy a mesterek idegen munkásokat kaptak, a minék következtében a sztrájkolók június 24-én a régi feltételek mellett voltak kénytelenek munkába állani.

S

Zola «Munka»-ja.

Munka. Regény, írta Zola Emil. A szerző által egyedül jogosított magyar fordítás. Budapest, Lamp el R. (Wodianer F. és fiai) 2 kötetben.

Minekutána «a négy evangélium» első részében Froment Máté az ő Mariannájával és hetediziglen való maradékaival be akarta bizonyítani, hogy az emberi boldogság elérésére első és legbiztosabb vezérlő kalauz ez a bibliai buzdító szózat: «Növekedjétek és sokasodjatok, legyetek számosan, mint a homokszemek a tengerparton, töltsétek meg a földet» — az ú. n. evangélium második részében Froment Lukács és követői a földi édent ezzel a zászlójelmonddal küzdik ki: «A munka religiója váljék az emberiség religiójává».

Még mélyebb, hatalmasabb, általánosabb jelentőségű thema, mint a *Termékeny ség-é*.

A gyermekszaporaságra való törekvés vagy annak korlátozása a civilizált népek között, mondhatni, egyelőre legalább, csupán Franciaország élet-halálkérdése. Nem úgy a munka- és munkáskérdés. Ez nemcsak egy nemzetnél, nem is többé halk, tétova kopogtatással és zörgetéssel jelentkezik, hanem mint egy óriás pöröly, az összes polgárosult államok érczkapuit döngeti, bebocsátatást, rendezést követelven, vonakodás, habozás, struczpolitika esetére zúzással, töréssel, pusztítással fenyegetven mindeneket.

Ezért, mint a kor nagy kérdései iránt egyszerűen érdeklődő, feszült kíváncsisággal nyúltam Zola új könyvéhez. Kíváncsiságot fokozta annak az ismerete, hogy Zola régibb regényeiben más problémák fejtegetése közben *en passant* milyen nagy jelentőséget tulajdonított ennek a kérdésnek, s hogy mily derék hymnust zengett a munkáról a 90-es évek elején a párisi diáksághoz intézett beszédében. Mikép festi meg a jelen állapotot, a csak ideig-óráig tarthatót? Megfesti-e átalakulását? Meg kell festenie, hisz evangéliumot, vidám üzenetet ígér. Milyen ez a metamorfózis, s milyen az új állapot, a költő ideálja, utópiája?

Tisztán egyéni benyomásaimról számolok be, a mikor megvallom, hogy érdeklődésem fokról-fokra megcsappant, a mint a testes kötetben előrehaladtam. Úgy éreztem magam, mint a bányász, aki

mentől előbbre nyomul, annál keserveesebben halad, s előtte annál gyérebbé válik az ér, amelyet aknázni érdemes. Végezetül sajnáltam az elpazarolt fáradságot.

Kutatván e lehangoltság kialakulását, talán nem tévedek, ha elégületlenségem okát abban találom, hogy a régi Zolát kerestem, s újat, mást leltem. Mert fáradság volt.

Kerestem a régi Zolát, aki a modern regény medrét oly hatalmasan kiszélesítette azáltal, hogy a pszichológiai egyén- és családrajtól felemelkedett egész társadalmak complexumainak tömegrajzáig, aki a modern életet a nagy mesterétől, Balzactól örökölt sötét pessimismussal, de egyszersmind a Tainetől és Claude Bernardtól eltanult tudományos szabatosággal figyelte meg, aki a társadalom alkotó és bomlasztó szenvedélyeit, két fő mozgató-erejét: az éhséget és szerelmet, véres és gennyes kelevényeit hiúszemmel kutatván, durva, rikítószínű, körképszerű, de conceptiójának tömörkedtségével, arányainak michael-angelesque szertelenségével megdöbentő, mozgalmasságával, kérlelhetetlen valóleplezésével megragadó és izgató festményekben örökítette meg. Kerestem az erőtől dagadó, diadalmas energiájú férfiút, akinek brutálisan duzzadt ajkáról oly jól folyt a korbácsként sebző igazság és szitok. Ez tetszett, bár mily sokszor undorra, ellenmondásra fakasztott. De most? Eleinte még azt véltem, hogy viszontlátom a *Germinal* mesterét, de csakhamar kialakult szemem előtt az iránytváltott új Zola, kinek kétes, bágyadt, aggságnak induló fantomja már a *Termékenység*, sőt már a *Három város* cylusának sok-sok lapjáról sápadozott felém. Szeme, a mint a jövőbe néz, mintha már nagyon rövidlátó és homályos volna; esze-keze műve: rajza és festése mintha nagyon megfakultak, megmerevültek volna, s mégis határozatlan körvonalokban folynának szét. Mindkevesebb a gondja, hogy valószínű történetet mondjon el; compositioja botlás, előadása végtelenül nehézkes — oly kevésbé francziás már —, pszichológiája sokszor együgyűen naiv. Kezéből kihullott a korbács, *oremus*-ra terjeszti ki azokat; ajkáról az erkölcsi felháborodás és nemes fájdalom átkozódó hangjai helyett kenetes profécziák folynak, álombaringató ritornellekben.

S a régi Zolának mégis csak jobban hittünk. Talán azért tamáskodunk most iránta, mert annyira megszoktuk tőle azt a másik pose-t és hangnemet, amely túlzásaival is zsarnokoskodott rajtunk. A *j'accuse* Zolája bizony különb legény volt, mint a *l'espere* Zolája.

Mert hisz rendíthetetlenül. A mint hitt a termékenység üdvében; hisz most a társadalom egy másik, ezerszerte súlyosabb kérdésének egész könnyű megoldásában.

Lám, mindössze csak arra volt szükség, hogy Froment Lukácsot, tudj'isten honnan, Beauclair-be fűjja a szél, hogy ott, mint benevolus spectator végigókumlálja egy lezajlott vasgyári sztrájk szomorú következményeit, majd azt a baromi, testtorzító, lélekgyilkos, átoktól kísért gályarabmunkát, ami ott újra megindul, a város életét, levegő- és fény nélküli, csatornabűzös, piszkos, főregtől ellepett, agyonzsúfolt viskóit, az éhség és erkölcstelenség szörnyű tanyáit, hogy másrészt meglássa a bourgeoisie kapzsiságát, lelketlen

élvhajhászatát, tánczát egy vulkánon, s ez osztály symbolumát Delaveau gyárigazgató feleségét, aki «mérhetetlen összegeket pazartolt szeszélyének örült ötleteire, fehér fogai közt, mint valami pasztillákat morzsolván a frankok százezreit, amelyeket ezer bérrabszolga a gőzkalapácsok földrengető csapásai alatt neki kovácsoltak». Elég elolvasnia egy álmatlan éjszakán Fourier tanait az ösztönök kihasználásáról, a foglalkozásváltoztatás (popillera), a versengés (cabaliste) és a szellemi s testi erők egyesítése által létrejött lelkesedés (composite) háromságáról s a falanszterről; elég összeakadnia a dús-gazdag Jordan-nal, aki — míg maga a villamos olvasztógép kieszelésén, a szén kiküszöbölésén s a napmelegnek óriási mennyiségben directe ingyenes elektromos hajtóerővé való átalakításán dolgozik — nagy vagyonát készséggel odaadja Lukács kooperatív kísérleteire. Elég merészségéért egy kis üldözést, vérhullatást elszenvednie, végül elég felszednie az utca sarából Ragu munkás kiteszített kedvesét, Josine-t. «Ezzel az elkerülhetetlen szükségesség betelt, két láng egyesült, együtt izzott, hogy egyetlen tüzhelye legyen a jósnak és erőnek, — s bármily szenvedések vártak is reájok, a szerelem halhatatlan magja el volt vetve, amelyből a jövő aratása kicsirázandó volt. Josine volt az ő benső egyesítése a kitagadottak népével. A frigy meg volt pecsételve, az apostol nem maradhatott benne természetlenül, asszonyra volt szüksége, hogy az emberiséget megváltsa. S mily vigaszt, mily felemelkedést hozott ő neki, a szegény, bemo roskolt, megvert munkásnő, akit az éhhalálhoz oly közel talált, s aki ebben az órában mellén mint bájjal és izzó odaadással teljes nő feküdt. A legmélyebb lealázáson ment keresztül s neki kellett segíteni egy új, ragyogó és boldog világot teremteni. Ő reá, ő reá egyedül volt szüksége, hogy munkáját befejezze, mert azon a napon, amelyen az asszony meg volt mentve, a világ is meg volt mentve.

Most már megy minden, mint a karikacsapás. A tegnap akadémiai ledőlnek, miért, miért nem, kevésbé látjuk. Lukács kis társaságot alapít Jordán síngyárában fourierista alapon, amely mind jobban, mint több ágra terjed, s minden mást felszí. Hívévé teszi a gyári munkást épúgy, mint a földművest, lefegyverzi a collectivistát, épúgy, mint az anarchistát. Akik azelőtt egymást fojtogatták, most egymás kezére járnak s csak a közös termelés, közös nyereség, közös jólét emelésén fáradoznak. «A munka a legmagasabb tisztségre emelkedett; kötelessége, díszje, egészsége, öröme, törvénye lett az életnek. Nyomában határtalan gazdagság, szépség, művészet, tudomány, jó erkölcsök, béke, igazságosság, általános testvéresülés virágzanak fel. A régi csúnya világot varázsütésre elnyeli a föld. Eltűnnek képviselői: az embersintér Delaveau, gaz ledér felesége, ennek szeretője az enervált Boisselin, a semmittevő, couponokon heverő Mazelle-házaspár, a rablóközvetítést űző kereskedők: Laboque, Caffiaux s Dacheux, a mézárós, «akinek szájában ez a szó *hús* hatalmas jelentést, aristocratikus méltóságot vett fel: a szent hús, a fényűzési tápszert, amely csak a gazdagok számára volt itt». A munka egyenlősége, a nevelés új elvei hatása alatt eltűnik a társa-

dalmi egyenlőtlenség, a szabad szerelem ledönti a korlátokat és conventiókat, a régi esküdt ellenségek, gonosz emberek csodálatosképen mind anygali gyermekei, unokái és dédunokái stb. úgy összeházasodnak, hogy Zola legyen, aki az «Abraham genuit Isaac stb.»-nél százszorta részletesebben előadott származékrendjüket követhesse. Az élet nem többé a siralom völgye Beauclairben és környékén, onnan szétterjedve, az országon, a világon, hanem a paradicsomot is elhomályosító üdvlelde, az igazságosság és szeretet egyetlen szentegyháza.

Kár, hogy mindezt inkább az előtérben papoló Zola frázisai-ból tudjuk meg s nem látjuk egy mesterileg megcsinált, élvezetes és elragadó regényből. Pedig annak a Zolának, aki a halhatatlan *Germinál*-jával (melynek a regény első része csak halavány «Abklatsch») annyira vérlázítóan meggyőzött a mai rendszer tarthatatlanságáról, utópiát is különbet, meggyőzőbbet kelle festenie. Íme Bellamy nem volt nagy regényíró, de *Looking backward*-ja, s még részletesebb *Equality*-ja határozottan nagyobb illúziót keltő, mert szilárdabb alapokon nyugvó államregények, mint Zola *Travail*-ja.

Pedig hát mi marad Zolából, ha megszűnik regényíró-művészte? Talán tudós, sociologus? Fouriertől levetett, gyakorlatban már csúfos kudarczot vallott tételeivel nevetséges ellenmondásokba keveredik, gyerekes fantomokat kerget. Nem, nem is azért kerestük fel, hogy tudományt mérítsünk belőle regény-diluczióban. A művészt akartuk látni és hallani. E helyett mély sajnálatunkra látjuk bizonyulni a Ferrero tételét, hogy a szellemi munka, a teremő képzelet is odaiparkodik, hogy gépies munkává váljék. Látunk a sorok között egy író-bureaucratát, aki mindennap szigorúan meghatározott időben, akár van ötlete, hangulata, alkotásvágya és ereje, akár nincs, leül íróasztalához s megszabott órahosszat megszabott számú lapot ró és robotol össze szerződés szerint szállítandó évi műve, új regénye számára, alkotván kétlábon járó vértelen elméleteket, blanquettamódra kitöltött, kiczirkalmazott, lexikoni száraz adathalmazzal, közhelyszerű frázisok számtalan sokával telespékelt történeteket.

Ha a nagy reményekkel megindult sociologiai regény — a melynek fény- és árnyoldalaira e lapok hasábjain oly kitűnően mutatott rá egyik társunk — ily csapásokon fog haladni, akkor féltő, hogy mihamar csödbe jut ez a műfaj. Ha elveszti művészi objectivitását, érdekességét, elveszti nagy befolyását a népek ezreinek eszmei és érzelmi világára, nem gyönyörűséget, lelkesedést, eszméket, tetterőt adó, termékenyítő táplálék lesz többé, hanem legfeljebb ártatlan altatószer.

Úgy vesszük észre, hogy ízetlenkedtünk s ezt még sem érdemli Zola. Hisz gondolkodása, érzülete, léggömbje oly modern, nemes és így egyez a miénkkel. De ép ezért fájlaljuk, hogy ily kevésbé meggyőző s ily kevés aesthetikai gyönyörészetet nyújtó kötetben ily tökéletlen testet adott azoknak.

Wildner Ödön.

A török szultán.

Abdul Hamid II. Seine Familie und sein Hofstaat. Nach eigenen Ermittlungen von Bernhard Stern. Budapest, Sigmund Deutsch u. Cie. 1901., 234 lap. Ára 6 korona.

Mac Carthy becses angol történetének egyik érdekes lapján találóan ír arról a fontos és nagy szerepről, a melyet a hírlapok hadi tudósítói, a *special correspondent*-ek a modern háborúban betöltenek. Ez a szerep szerinte olyan fontos, hogy a hadi tudósítók intézményét bátran hozzáfűzhetjük a többi nagy vívmányhoz, a melylyel a háború művészetét az elmúlt évtizedek folyamán tökélyre emelték. »A háborúk régimódi historiographusai — ezt írja — utaztak, hogy bizonyos uralkodók tetszését elnyerjék és hogy a hódítók önhittségének szolgálatába álljanak. A modern hadi tudósítónak egészen más célja van. Ő a hadcsapatok mozdulatait és a tábornokok politikáját valamely hírlap érdekében bírálja el, a mely a maga részéről csak a közönség informálásában van érdekelve. Semmiféle kegy, melyet udvarok vagy uralkodók nyújthatnak, nem lehet egy pillanatnyi megfontolásra sem érdemes még a legönzőbb hírlaptulajdonos szemében sem összehasonlítva azon jutalommal, melyet a közönség adhat neki és lapjának gyors és fontos hírek és megbízható magyarázatok fejében.«

E szavak talán még sokkal nagyobb mértékben állnak azokra a hírlaptudósítókra, kik nem valamely háború mozzanatai megfigyelésének, de valamely külföldi ország politikai viszonyainak megismertetésére szentelik fáradságukat. A sajtó ezen szerepe a közvéleménynek előtolulását jelenti azokban a kérdésekben, a melyeket még nem is oly régen a legmélyebb titkókként kezeltek, jelenti a demokratikus eszmék bevitelét oly térre, a melyről még nem is oly régen azt lehetett gondolni, hogy örökre a kormányok és a burokrácia sajátos dominiuma fog maradni. Azelőtt a külföldi viszonyok kipuhatólására a diplomáciai és konzulátusi közegek voltak egyedül hivatvák. Ma egy hatalmas és megbízható sajtóval bíró ország kormánya ezek értesítéseit jóformán nélkülözhetné, mert a hírlapok útján ugyanazokat az információkat gyorsabban megkapja. Régebben teljesen ellenőrizhetlen volt, hogy valamely államnak külpolitikája helyes-e vagy helytelen, mert hiányzott a külállamok viszonyainak ismerete, a melylyel ezt meg lehetett volna állapítani. Ma ezekben a kérdésekben is egészséges közvélemény fejlődhetik és a kormányok ezekben a kérdésekben ép úgy meg vannak kötve a közvélemény által, mint a belpolitikai intézkedésekben, a melyek hatásait mindenki közvetlenül érzi. A hírlaptudósítók, ha feladatukat komolyan fogják fel, bizonyos tekintetben a népképviselők szerepét játszhatják a tábornokok és diplomaták oldalán.

E reflexiók jutottak eszünkbe, mikor Stern könyvét elolvastuk. Stern is hírlapírói működése folyamán nyert tapasztalatait gyűjti egybe e könyvben a tapasztalatokat, a melyeket mint a »*Berliner Tagblatt*« és a »*Neue Freie Presse*« külön tudósítója Konstanti-

nápolyban való öt évi tartózkodása folyamán szerzett. Talán épen a keleti országokban van az ilyen sajtóinformációknak legtöbb értéke, mert hisz ezekben az országokban semmiféle nyilvános közvélemény nem képződhetik s az állami cselekvények rugói annyira a coulissák mögött keresendők, hogy csak közvetlen, saját utánjárás győzhet meg a tulajdonkép uralkodó viszonyokról. Stern könyvének gazdag tartalma mutatja, hogy journalistikai képességeit jól kihasználta; s így sokat magyaráz meg olyan dolgokról, a melyekbe bepillantani nem minden embernek van megadva.

A könyv nem pusztán és nem is elsősorban politikusok számára készült. A mit Stern a szultán palotáiról, szokásairól, háreméről, családi viszonyairól stb. ír, az mind igen érdekes olvasmány, de a politikai vonatkozás kevés benne. Rendkívül becses azonban politikai szempontból is a szultán környezetében lévő egyének, az udvari kamarilla beható jellemzése. Hisz Törökországban ezen egyének kezébe van letéve az ország sorsa. S ha arra, hogy egy modern ország politikai viszonyait megismerjük, meg kell ismerkednünk azokkal a különböző áramlatokkal, a melyek — gyakran egymást keresztezve — a nép különböző rétegeiben felmerülnek és meg kell mérnünk ezen különböző áramlatok fontosságát és súlyát, úgy viszont Törökországban, meg kell ismerkednünk azokkal a titkos befolyásokkal, a melyek az udvarnál érvényesülnek, meg kell mérnünk X basa és Y bey befolyásának súlyát, mert itt ezek a befolyások játszák a követett politikai irány tekintetében azt a szerepet, mely modern államokban a népet mozgató nagy áramlatoknak jut.

Ebből a szempontból a legérdekesebbnek tartjuk azt a fejezetet, mely a szultán udvaráról szól. A szerző nemcsak az udvar kereteit rajzolja meg, — bár ennek történeti kialakulására is figyelemmel van — de megfesti azoknak az egyéneknek képét is, kik e kereteket jelenleg betöltik. Különösen érdekes e tekintetben az, a mit a szerző *Izzet-Bey*-ről, a szultán mindenható kegyenczéről ír, kinek befolyása, ha az utóbbi években nem is korlátlan már, még mindig a leg-erősebbek közé tartozik. Nem épen hízelgő dolgok azok, a miket a szerző erről a különös emberről ír, a kiről már minden rosszat elmondtak s a kivel az is megesett, hogy egy orosz diplomata őt saját hivatalszobájában felpofozta, a nélkül, hogy ez carriere-jének lényegesen ártott volna. Általában Stern igen objektív szemlélő benyomását teszi, a mi az ő általa választott tárgyról írt munkáknál ritkaság, mert a mit eddig a török szultánról, udvaráról olvastunk, az vagy a legnagyobb mérvű »*Schönfärbere*« benyomását tette vagy evidens rosszakaraton alapult. Ép ezen objektivitása a legnagyobb várakozásokat kelti szerzőnek két új munkájával szemben is, a melyeknek megjelenése legközelebbre várható s melyeknek egyike az u. n. »ifjú török« mozgalmat, a másik a »szultán politikáját« fogják tárgyalni és ki fogják egészíteni azon fogalmakat, a melyeket magunknak a most tárgyalt könyv alapján a török birodalom mérvadó köreiről alkothatunk.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Sokszor gondolkoztunk már azon, hogyan van az, hogy nálunk *Magyarországon a külpolitikai kérdések* iránt aránytalanul csekélyebb érdeklődés mutatkozik, mint más országokban. Kevésbé fontosak tán e kérdések minálunk? Kevésbet értenek hozzá nálunk az emberek, kik a közvéleményt alkotják? Vagy tán az a körülmény áll útjában nagyobb fokú érdeklődés keletkezésének, hogy Magyarország nem egymaga irányíthatja külpolitikáját, hanem a monarchia másik államának hozzájárulásához van kötve? Lehet, hogy ezeknek a körülményeknek is van némi befolyásuk arra az egykedvűségre, melylyel a Magyarországon külpolitikai kérdéseket tárgyalják. Meg tudjuk érteni, ha vannak emberek, kik Magyarországnak Ausztriához való viszonyát fontosabbnak tartják, mint a monarchia viszonyát az összes külállamokhoz. Meg tudjuk érteni, ha a mi közvéleményünk, a melyet évtizedeken keresztül főleg közjogi szörszálhasogatásokra oktattak, kevésbé lát tisztán a nemzetközi viszonyok nagy kérdéseiben. És meg tudjuk érteni azt is, ha valaki, ki a dolognak mélyére nem hatol, azzal üti el a külpolitikával való foglalkozás szükségességének érzetét, hogy ezen a téren a közvéleménynek érvényesülése annyi feltételhez van kötve, hogy rendszeren úgysis az történik, a mit a külügyminiszter akar. A külpolitika iránti közömbösség főokát azonban nem ezekben a nézetünk szerint sokban téves álláspontokban keressük, hanem abban, hogy a mi külpolitikánk a dolog természete szerint unalmas. Unalmas mert konservatív. Unalmas, mert ma is nagyjában ugyanazt a képet nyújtja, mint húsz évvel ezelőtt s mert nem bocsátkozik idegfeszítően kétes vállalkozásokba, hanem megmarad a kitaposott biztos úton, a melyen talán nehezebb meglepő sikereket elérni, de könnyebb nagy veszélyeket elkerülni. És unalmas végül azért, mert a közvéleménynek kilenczvenkilencz és kilencz tized százaléka a követett politikát alapelveiben és részleteiben helyesli. Ezért nehéz, a mi külpolitikánkról valamit mondani, a mit mindenki nem hallott volna már egyszer és a mire már mindenki magától rá nem jött volna.

Az elmúlt hó folyamán azonban félreismerhetlenül a szokottnál nagyobb hullámokat vert a külpolitikai kérdések iránti érdeklődés. A magyar delegatióban Ugron Gábor ismét hevesen nekirent a külpolitikánk alapját képező hármasszövetségnek, Tisza Kálmán, gróf Apponyi Albert, Falk Miksa, Pulszky Ágost, Berzeviczy Albert, gróf Tisza István s mások pedig tartalmas érveléssel erélyesen védelmére kelnek a jelenlegi külügyi politikának. Kevéssel ezután az

osztrák császárnak Prágában tett látogatásával egyidejűleg Csávolszky Lajos egy röpirata felhívja a figyelmet arra a bennünket legközelebről érintő külpolitikai kérdésre, hogy az osztrák politika bizonyos eshetőségeivel szemben a mi Ausztriához való viszonyunk miként alakuljon. Végre a hónap utolsó harmadában egy Parisban megjelent röpirat lerántja a leplet bizonyos, a hármasszövetség ellen intézett igen különös üzemlekről, a melyeket Ugron Gábor folytatott a saját szakálára és a melyek hallatára nehéz tisztába jönni azzal, hogy hangos derűtséggel vagy csendes bosszúsággal fogadjuk-e azokat. Igen különböző értékű megnyilatkozásokról van itt szó, de olyanokról, melyek a maguk egészében felölelték a külpolitika egész mezejét és kétségkívül igen sok becses tanulságot nyújtanak.

Ugron Gábornak a delegatióban tett kirohanásai a hármasszövetség ellen kétségtelenül nagyobb feltűnést keltettek a külföldön, mint nálunk, a hol köztudomású, hogy Ugron-párt az országban úgyszólván nem létezik és hogy azon. hét képviselőkön kívül, kik Ugron Gáborral holmi laza pártkötelékekkel vannak összefűzve, senki sincs az egész képviselőházban, ki Ugron kalandos külpolitikáját helyeselné. Igazán a politika ABC-jére kell visszamenni, ha az ember Ugron álláspontját czáfolni akarja. Egész elmélete pusztán hóbortnak látszik s még módszert sem tudunk benne találni. De akarva nem akarva foglalkoznunk kell vele, ha egyébert nem, hát azért, hogy megtudjuk, kik tanulták meg rosszul a politikai ABC-ét, mi-e, Magyarország közvéleményeinek 99 és kilencz tized százaléka, vagy Ugron Gábor és maroknyi hívei.

Ugron négy állításnak bebizonyítására vállalkozott. Kifejtette, hogy a hármasszövetség szükségtelen, hogy túlságosan költséges, hogy feláldozza gazdasági érdekeinket és hogy reázdítja Magyarországra a »német veszélyt«. E négy állításból az első a legfontosabb. Mert ha a hármasszövetség szükségtelen, akkor nem kell a további három pontot beigazolni, hogy a szövetség felbontását igazoljuk, ha pedig szükséges, akkor hiába bizonyítja be nekünk Ugron Gábor a napnál fényesebben a többi hátrányt és veszélyt, ki nem vonhatjuk magunkat alóla. Lássuk tehát előbb azt a legfontosabb pontot.

Hogy szükséges-e a hármasszövetség, erre a kérdésre könnyen megcsinálhatjuk az ellenpróbát. Tegyük fel, hogy a hármasszövetség felbomlik. Mi lesz azután? Államférfiaink előtt két út fog állni, az elszigetelés politikája és valamilyen új szövetség megkötése. Válgon ezek közül akár az egyik, akár a másik jobban biztosítja-e érdekeinket, mint a hármasszövetség?

Az elszigetelés politikáját természetsszerűleg csak egy igen erős vagy egy igen szerencsés földrajzi fekvéssel bíró állam követheti veszély nélkül. Követheti Anglia, bár itt is mind hatalmasabb hangok hallatszanak, a melyek a *splendid isolation* politikájának feladását sürgetik. Követheti Svájc, a melynek sohasem kell félnie attól, hogy bármely állam katonái ellenséges szándékkal fogják átlépni határait. Mi nem tartozunk azon erős államok közé, kik elmondhatják, hogy: *der Starke ist am kräftigsten allein*, a mi jelszavunk csak az lehet, hogy: *verbunden werden auch die Schwachen mächtig*, és ha mi az

elszigetelés politikáját folytatnék, ez minden egyéb volna csak »*splendid isolation*« nem. De azon szerencsés államok közé sem tartozunk, a kiket földrajzi fekvésük megment minden veszélytől, hisz évezredek történetünkben az volt legnagyobb bajunk, hogy annyira exponált helyen élünk. Ez a politika tehát combinatióba sem jöhet.

Marad tehát lehetőségnek az, hogy a hármasszövetség helyébe valami más szövetséget kössünk. Hogy melyik legyen ez a szövetség, az a céltól függ, a melyet el akarunk érni. A cél nem lehet más, mint saját biztosságunk. Ki fenyegeti ezt a biztosságot? Egyedül Oroszország. Nem mondjuk, hogy a mai hivatalos Oroszországnak valami ádáz tervei volnának ellenünk. De vegyük elő a térképet. Csehországtól kezdve Galícián és a Bukovinán — aztán kis megszakítással Bulgárián, Szerbián, Bosznián keresztül, végül Isztriában, Karinthiában, sőt a mi Horvátországunkban is egy hatalmas szláv gyűrű vesz bennünket körül, mely a mi saját szláv nemzetiségeink segítségével bármely pillanatában megfojthat bennünket (és a hasonló viszonyok közt lévő románságot), mihelyt a folyton erősödő nagy szláv eszme diadalmaskodik. Ezeknek a különböző szláv országoknak nem is kell orosz fenhatóság alatt egyesülniök (tudjuk, hogy ettől sokan irtóznának), elég biztosan orosz befolyás alatt állnának akkor is, ha Oroszországnak sikerül a Balkánon, erős gyökeret verni. Ez ellen a nagy veszély ellen kell magunkat megvédenünk és ezért képezte Andrassy Gyula előtt, de különösen az ő kora óta az osztrák-magyar külügyi politika (mely tán még inkább magyar mint osztrák) egyik sarkkövét, hogy nem engedhetjük meg, hogy Oroszország vaskarjaival délről is körülfogjon bennünket, nem engedhetjük meg, hogy Oroszország az Aldunát hatalmába kerítse s ezzel módot nyerjen arra, hogy bennünket politikailag, gazdaságilag, kultúráilag vagy magába szívjon, vagy tönkretegyen, vagy magába szívjon és tönkretegyen. Ez ama állandó veszély, mely bennünket a külpolitika terén leginkább fenyeget és a melynek kedvéért megkötöttük a hármasszövetséget. Már most mivel helyettesíthetnők ezt a szövetséget az e veszély ellen való védelemben? Bármerre tekintünk, nem találunk államot, mely csak némi valószínűség szerint is hajlandó volna, velünk szövetséget kötni, mint éppen Oroszországot, melytől félnünk kell — és szövetségesét Franciaországot, mert jelenleg egyiket a másik nélkül meg nem kaphatnók.

Első pillanatra talán némileg kecsegtetőnek látszik az a gondolat, hogy Oroszországgal szövetséget kössünk és így békés úton intézzük el azokat a kérdéseket, melyek köztünk függőben vannak. De csakis első pillanatra. Oroszország lévén az aránytalanul erősebb fél, ez a szövetség a *societas leonina* egy neme volna, a melyben bizonyára nem a mi monarchiánk játszana az oroszlan szerepét. De ha Oroszországgal egyenrangú szövetségestársak volnánk is, még akkor is Oroszország előnyben volna felettünk, mert neki kezére játszanak éppen azok a balkánnépek, a melyek több-kevesebb buzgósággal folyton Moszkva felé kacsintanak, tőlünk pedig nem

kellene többé tartaniok, mert a mi kezünk kötve volna. A mi biztosságunk tehát orosz szövetség mellett nagyon is ideig-óráig tartana. Oroszország fentartaná a szövetséget, a míg a Balkán-félszigeten a viszonyok az új kedvező légkörben megérlelődtek számára, azután faképnél hagyva bennünket s mi semmit sem tehetnénk. Ilyen politikából nem kérünk.

A másik eshetőség volna, a francia szövetség. Ámde Franciaország jelenleg igen szoros barátságban áll Oroszországgal és egészen az orosz politika hullámaiban evez. Kétségtelenül a mi kedvünkért le nem mondana az orosz barátságról. Nekünk pedig az oroszok ellen kell szövetséges. Hogyan lehetne tehát azt elképzelni, hogy Franciaország egyszerre üzzön az oroszok kedvéért oroszbarát politikát, Ausztria-Magyarország kedvéért pedig ugyanekkor oroszellenes politikát. Ez politikai és erkölcsi lehetetlenség.

Ámde Ugronék azt mondják, hogy ugyanaz a veszély, mely bennünket szerintünk Oroszország részéről fenyeget, még sokkalta imminensebb formában fenyeget Németország részéről, mert a német szövetség erőnkön felüli költsékezésre kényszerít s ezzel anyagilag tönkretesz bennünket, mert gazdaságilag kiaknáz és kulturailag a németiség karjaiba vet. Hát az ördög nem olyan fekete, mint a milyennek festik. Hogy a hármasszövetség kényszerítene nagy hadseregünk fentartására, az tévedés. Nem a hármasszövetség kényszerít erre, hanem a politikai helyzet és ezen a kényszerúségen semmiféle frontváltztatás nem változtatna, míg el nem tűnt az Oroszország és Ausztria-Magyarország közti természetes érdekellentéteknek utolsó nyoma is. Hogy Németország bennünket gazdaságilag kiaknáz, az lehetne igaz is (a mit a tétel ily rideg felállítása mellett meg nem engedünk) a nélkül, hogy ez egy oly eminenter politikai és semmiféle gazdasági háttérrel nem bíró szövetségénél, mint a milyen a hármasszövetség, a szövetség helyességének vagy helytelenségének megítélésére befolyással lehetne s ezenfelül semmiesetre sem gondolhatjuk, hogy a hármasszövetség felbontása esetében Németország előzékenyebben fog velünk szemben eljárni. A legnevetésesebb azonban a »német veszélyről« való dajkamese. Egészben véve mi magyarok a német kultúrának inkább hálával tartozunk. Nem valottuk kárát annak, hogy évszázadokon keresztül a németiség befolyása volt kulturális tekintetben az összes külállamok befolyásai között a legerősebb. S hogy veszélyt ez nem rejt magában, hogy nem a német kultúra absorbeálja Magyarországot, hanem Magyarországot absorbeálja a német kultúrát, átgűrván azt saját igényei szempontjából, az kitűnik, ha egyébből nem, hát abból, hogy a németiség Magyarországon nemcsak hogy nem szaporodik, de rohamos visszafejlődésben van. Ilyen meséssel nem fog bennünket senki sem elidegeníteni a hármasszövetségtől, ha még oly fényes orosz-francia-barát tervekkel kecsegtetnek is. A hármasszövetség teljesen megvéd minket, minek akarnók felbontani? Mire való volna Chalcedont építeni mikor Byzancz van szemünk előtt?

Ugyanaz a *horror Germaniae*, melyen Ugron Gábor külpolitikája alapszik, képezi alap gondolatát annak a röpiratnak is, melyet az

Ausztriával szemben követendő politikáról Csávolszky Lajos írt és a melyben azt kívánja, hogy Magyarország a csehekhez közeledjék és az ausztriai németekkel megszakítsa a jó viszonyt. Ily formán idővel az osztrák-magyar monarchiából egy magyar-osztrák-cseh monarchia válnék, vagy esetleg — ha az osztrák-németek hátat fordítanának ennek az új alakulatnak, mit Csávolszky nem nagyon bánna — egy magyar-cseh monarchiának. Hát mi Csávolszky úr röpiratának nem tulajdonítunk jelentőséget, semmi esetre sem nagyobb, mintha valami krajczáros újság vezércikkírója állna elő egy tervvel, a melylyel a külpolitikát revolutionálni akarná. De mivel hasonló hóbortosan naiv ideák az utóbbi időben mind sűrűbben látnak napvilágot, szükségesnek tartjuk, hogy kettőt konstatáljunk. Először is azt, hogy ma a külpolitikát nem pusztán a kabinetek csinálják és hogy a közvéleménynek mélyreható átalakulására volna szükség, hogy egy olyan terv, mint az, melyet Csávolszky egy külpolitikai monomán egyoldalúságával és türelmetlenségével sürget, a megvalósulás stádiumába jöhetne. Másodszor azt, hogy addig, míg a mi felső-magyarországi tótjaink oly intim összeköttetésben állnak a csehországi pánszláv túlzókkal, nekünk Csehország megerősödését nemcsak előmozdítani nincs okunk, de egyenesen félnünk kell tőle.

Mindezekben eléggé kimerítettük azt, a mit követett és követendő külpolitikánkról elmondandónak tartottunk. Szükséges-e ezek után még reátérnünk arra az Ugron-Rimler ügyre is, melyet külpolitikai hátterénél fogva nemcsak Magyarországon, de másutt is sokkal nagyobb érdeklődéssel kísérnek, mint a milyent szerintünk megérdemel?

Csak pár szóval jelezük álláspontunkat.

Arról van szó, hogy Ugron Gábor egy kétes existenciájú elbocsátott külügyminiszteri tisztviselőnek segítségével egészen a maga szakálára, kevés számú barátainak tudta és akarata nélkül tárgyalásokat kezdett Delcassé francia külügyminiszterrel arra vonatkozólag, hogy miként lehetne a magyar közvéleményt hármasszövetségellenes mederbe terelni. E cél érdekében Ugron Gábornak saját előadása szerint az volt a terv, hogy Budapesten nagy francia bank létesíttessék, mely a kapcsolatot Magyarország és Franciaország közt szorosabbra fűzte volna s mely Ugron Gábor pártját pénzzel támogatta volna. Rimler röpirata szerint Ugron még sokkal tovább ment volna. Ő szerinte Ugron egy Delcassénak átadott memorandumban a francia kormánytól a bankon kívül pártcélokra egy millió francnyi segílyt is kért, továbbá arra akarta bírni Delcassét, hogy a szentszéknél hasson oda, hogy a magyar papság Ugronék mellett foglaljon állást és végül kitarja karjait a magyarországi tótok előtt, hogy azokat keblére ölelje s velük együtt kellemetlenséget okozzon a hármasszövetség barátainak. Ugron és Rimler előadásai tehát korántsem fedik egymást. Ha pusztán a két úr állításairól volna szó, kétségtelenül Ugron állításának tulajdonítanánk több hitelt. Baj azonban, hogy az a nyilatkozat, a melylyel Ugron Gábor az ellene intézett vádak megerőtleníteni igyekszik, ép a legfontosabb pontban, a Rimler által említett memorandum hitelessége kérdésében, igen diplomatikus kifejezésekbe

burkolózik. Ugron csak azt mondja, hogy nem tudja, vajjon ez a memorandum azon iratok között volt-e, a melyeket Rimler neki mutogatott. Ebből azt lehet következtetni, hogy hasonló dolgokat Ugron Rimlernél látott, különben egy ilyen különös tartalmú munkát csak megragadta volna figyelmét. Továbbá Ugron azt mondja, hogy Rimler tudtán kívül *mémoire*-okat nyomtatott, változtatott, bővített, rövidített és terjesztett, — a mivel igen jól össze lehet egyeztetni azt, a mit Rimler mondott, hogy Ugron látta e memorandumot, sajátkezűleg átjavitotta és aláírta, — a többi történhetett Ugron tudta nélkül is. Végül a francia kormánytól kért segély kérdésében Ugron csak azt mondja, hogy ez a Delcassé-vel való tárgyalások folyamán szóba nem jött, de azt nem mondja, hogy tervei között ilyesmi foglaltatott-e, sőt kijelenti, hogy egyszeri segílyt pártcélokra elfogadott volna.

E kérdésekre vonatkozólag Ugronnak világosabban kellett volna nyilatkoznia, hogy egy súlyosan kompromittáló gyanútól szabaduljon. De ha csak azt vesszük is hitelesnek, a mit Ugron maga is beismer, akkor úgy politikai szempontból, valamint az egyéni eljárás szempontjából súlyosan hibáztatnunk kell Ugron eljárását. Politikai szempontból azért, mert nem volt képes beigazolni azt, hogy a francia szövetség a hármasszövetséget csak némileg is pótolhatná. Az egyéni eljárás szempontjából azért, mert idegen befolyás alatti pénz felhasználása belföldi politikai akciókra mindég hibáztatandó, legfoképpen pedig egy oly politikus szájában, ki mindig a közélet megkísztetéséről beszél. S ha Ugron csakugyan hisz az ilyen manőverek megengedettségében, akkor szerelnők a »romlott értelmiségről« szóló, tőle eredő szálló ígét ő ellene fordítani, mert ez volna a teljes *political insanity*. A tervek különben hajótörést szenvedtek. Delcassé-t, úgy lát-szik, felvilágosították arról, hogy Ugron még sem elég nagy ember ahhoz, hogy neki tálczán prezentálja Magyarországot, s így a francia miniszter Ugron egész befolyásáért egy garast sem volt hajlandó adni.

A mi az ügy elbírálását illeti, azt mondhatjuk, hogy a politikai jelentőség szempontjából az egész kísérlet semmi fontossággal nem bír, mert a hármasszövetségen alapuló politika sokkal mélyebb gyökerekkel bír, semhogy egy millió frankkal és egy kis lelkiismeretlenséggel ki lehetne azt irtani. Ha Delcassé kevésbé óvatos is lett volna, ez csak reá nézve lehetett volna baj, de nem a hármasszövetségre nézve. A mi a politikai *korrektséget* illeti, függőben kell tartanunk ítéletünket addig, míg a Rimler röpirata s az Ugron nyilatkozata közti különbségek felvilágosítva nincsenek, ismételten konstatáljuk azonban, hogy ezidőszerint a látszat Ugron ellen szól. A mi végül a politikai *okosságot* illeti, ebből a szempontból Ugron eljárásáról alig van két vélemény. Hogy Ugron elég befolyásosnak gondolta magát arra, hogy a hármasszövetséget megdöntse, az nagyzási hóbort. Hogy terve kivihetőségében bízott, az beteges önbizalmon alapuló hiányos judiciumra vall. Hogy egy Rimlernek kompromittáló aktákat juttatott kezéhez, az érthetetlen ügyefogyottság. Hogy bármily formában idegen pénzt akart belevonni az ország belső harcaiba, az politikai lelkiismeretlenség.

Ugron Gábor beismerte, hogy hibát követett el. A kifejezés kissé euphemistikus. A mit Ugron tett az nem hiba, de esztelenség — hanem olyan esztelenség, melyet sohasem követett volna el az olyan ember, ki a politika terén is mindig egyenes úton jár.

A külföld dolgairól is szerettünk volna egyet-mást elmondani, nevezetesen az osztrák császár prágai útjáról, a francia egyesületi törvény elfogadásáról, a spanyol választásokról és a holland liberálisok vereségéről. De lesz erre alkalom még a jövőben is.

Budapest, június 24.

gg